

Kön, risk och olyckor

En forskningsöversikt

Kön, risk och olyckor

En forskningsöversikt

Rapporten har utarbetats av:
Per Gustafson, Göteborgs universitet, sociologiska institutionen

Författaren svarar för innehållet i rapporten.

Räddningsverkets kontaktperson:
Barbro Wilhelmsson, Risk- och miljöavdelningen, telefon direkt 054-10 41 16, växel 054-10 40 00.

1997 Räddningsverket, Karlstad
Risk- och miljöavdelningen
ISBN 91-88891-00-3

Beställningsnummer P21-200/97
1997 års utgåva

Abstract

Risk and accident research has paid little attention to gender differences. This report presents a survey of current empirical knowledge about gender differences in risk and accidents, and proposes a theoretical framework for understanding such differences.

A brief review is made of theories and research traditions in risk and accident research, as well as in feminist research. A gender perspective is introduced, which relates gender differences in risk and accidents to gender structures, unequal gender relations, and gender differences in ideology and practice.

Empirical knowledge about risk is gathered from a number of different sources, including Swedish and international research. In large surveys comparing several different risks, women generally seem to perceive risks as more serious than men do. Women also, in most studies, appear to be more cautious while men seem to be more risk-taking. In such studies, however, the risks investigated are the same for men and women. More detailed studies of risks in specific areas, and studies where respondents are asked what risks they are most concerned about, clearly show that women and men also perceive and handle different risks. Other important distinctions are those between voluntary risk-taking and involuntary exposure to risk, and between controllable and not controllable risk. These distinctions indicate that gender differences in risk may be a matter of unequal power distribution.

Gender differences in accidents are examined through an extensive survey of official Swedish accident statistics and reports from various accident research projects. It is argued that a gender perspective on accidents should focus on women's and men's accident patterns, including age distribution, type of accident, time and place of accident etc., not only on the frequency of accidents among women and men. Certain gender differences in such accident patterns are identified. A number of possible explanations of these differences are presented, linking differences in men's and women's handling of risk and exposure to risk with gender differences in ideology and practice.

The report finally summarizes the empirical and theoretical results of the survey, providing a number of recommendations and suggestions for further research.

Innehållsförteckning

Innehållsförteckning.....	4
Tabeller, diagram, figurer.....	7
Sammanfattning.....	9
1 Inledning.....	12
1.1 Bakgrund.....	12
1.2 Syfte och frågeställningar.....	13
1.3 Metod.....	13
1.4 Disposition.....	14
2 Teorier, modeller, forskningsområden.....	16
2.1 Risker.....	16
2.2 Olyckor.....	29
2.3 Könsdimensioner.....	38
2.4 Ämnesområdet.....	50
3 Kvinnors och mäns risker.....	54
3.1 Upplevd risk.....	55
3.2 Riskhantering.....	82
4 Kvinnors och mäns olyckor.....	100
4.1 Statistik om olyckor.....	101
4.2 Totala olycksbilder.....	105
4.3 Typer av olyckor.....	120
4.4 Könsdimensioner i olyckor.....	149
5 Avslutning.....	168
5.1 Sammanfattning av forskningsgenomgången.....	168
5.2 Hur studera kön, risk och olyckor?.....	173
5.3 Inriktningar för vidare studier.....	178
Referenser.....	186

Tabeller, diagram, figurer

Tabeller

2:1	Genomsnittlig tidsanvändning för kvinnor och män, 20-64 år, timmar per vecka.....	46
3:1	Olika aspekter av oro för våld enligt levnadsförhållandeundersökningen 1992-93, andel oroad, kvinnor och män.....	65
4:1	Genomsnittligt antal dödsolyckor årligen 1990-93, typ av olycka och könsfördelning.....	106
4:2	Dödsolyckor, procentfördelning av olyckstyper för kön och ålders-grupperna 0-64 år och 65- år, 1990-93.....	107
4:3	Olycksfall enligt patientregistret, typ av olycka och könsfördelning, 1994.....	111
4:4	Antal olycksfall per 1000 invånare enligt patientregistret, kön och ålder, 1994.....	111
4:5	Olycksfall enligt patientregistret, procentfördelning av olyckstyper för kön och åldersgrupperna 0-64 och 65- år, 1994.....	112
4:6	Kvinnors och mäns olycksmiljöer.....	117
4:7	Dödsolyckor, olyckor enligt patientregistret samt olyckor registrerade i öppenvården, procentandelar för kön och åldersgrupperna 0-64 år och 65- år.....	118
4:8	Idrottsskador anmälda till Folksam, idrottsgren, antal och kön samt antal skador per 1000 försäkrade, 1990.....	125
4:9	Transportolyckor som lett till sjukhusvård, trafikantgrupp och andel kvinnor, 1994.....	129
4:10	Kvinnors och mäns arbetsolyckor, procentandelar per näringsgren, 1995.....	135
4:11	Kvinnors och mäns arbetsolyckor, åldersfördelning, 1994.....	138
4:12	Besvär som följd av arbetsolycka under de senaste tolv månaderna, kön, ålder och socioekonomisk grupp, 1996.....	139

Diagram

3:1	Oroande förhållanden enligt levnadsförhållandeundersökningen 1993, andel oroad i procent, kvinnor och män.....	61
4:1	Antal dödsolyckor, kön och ålder, genomsnitt årligen 1990-93.....	107
4:2	Antal dödsolyckor per 100.000 invånare, kvinnor och män, 1950-1993.....	109
4:3	Antal olyckor per 1000 invånare, Södra Älvsborg, 1993-94.....	115

4:4	Polisanmälda trafikolyckor med personsador, skadade per 1000 invånare, kön och ålder (ojämna åldersklasser), 1995.....	130
4:5	Kvinnors andel av polisanmälda vägtrafikolyckor 1956-1995.....	132
4:6	Kvinnors andel av anmälda arbetsolyckor 1955-1995.....	138

Figurer

2:1	Faktorer som påverkar riskupplevelse.....	26
2:2	Kausalt diagram för olycksrisk.....	32
2:3	Haddons olycksmatris.....	34
2:4	Tillämpning av Haddons tio strategier.....	34
2:5	Samband mellan kön, risk och olyckor (I).....	52
3:1	Samband mellan kön och risk.....	54
4:1	Samband mellan kön, risk och olyckor (II).....	101
4:2	Samband mellan kön, risk och olyckor (III).....	159
5:1	Samband mellan kön, risk och olyckor.....	172

Kön, risk och olyckor

En forskningsöversikt

Sammanfattning

Tidigare forskning om risk och olyckor har ägnat ganska liten uppmärksamhet åt könsskillnader. Denna rapport innehåller en genomgång av empirisk kunskap om kvinnors och mäns risker och olyckor, och föreslår en teoretisk tolkningsram för denna kunskap.

Till att börja med görs en kortfattad översikt av teorier och forskningsområden när det gäller risk, olyckor och kön. Med utgångspunkt i denna översikt presenteras en modell, som sätter könsskillnader i risk och olyckor i samband med könsstrukturer, ojämlika könsrelationer och könsskillnader i ideologi och praktik. Denna modell ligger sedan till grund för den fortsatta framställningen.

Den empiriska kunskapen om könsskillnader i riskupplevelser och riskhantering framstår som splittrad och ofullständig. Rapporten tar upp material från många olika typer av undersökningar, utförda såväl i Sverige som utomlands. Vid större jämförande studier, där olika risker undersöks, tycks kvinnor genomgående uppleva risker som allvarligare än vad män gör. I de flesta studier framstår kvinnor också som försiktigare, medan män beskrivs som mer risktagande. En begränsning i många sådana undersökningar är emellertid att de jämför kvinnors och mäns förhållningssätt till samma givna risker. Mer djupgående studier av risker eller riskområden, och studier där de tillfrågade själva får ange vilka risker de upplever, visar tydligt att kvinnor och män också upplever och hanterar olika risker, liksom att de ger ”samma” risker olika innebörd. Sådana iakttagelser relateras i rapporten till könsskillnader i ideologi och praktik. Man bör vidare notera skillnaden mellan frivilligt risktagande och ofrivillig utsatthet för risk, liksom skillnaden mellan (upplevt) kontrollerbar och okontrollerbar risk. Dessa distinktioner antyder att könsskillnader i risk även avspeglar en ojämlig fördelning av makt och resurser.

Könsskillnader i olyckor beskrivs relativt utförligt med hjälp av officiell statistik och resultat från lokala och regionala olycksregistreringsprojekt. Här behandlas endast svenskt material. Rapporten argumenterar för, att ett könsperspektiv på olyckor inte bör stanna vid könsskillnader i olycksfrekvens, utan också bör ta hänsyn till kvinnors och mäns skilda olycksmönster. Åldersfördelning, typ av olycka, olycksplats och tidpunkt för olycka är faktorer som kan visa på viktiga könsskillnader. Ett antal olika förklaringar till skillnader i kvinnors och mäns olycksmönster tas upp och relateras till rapportens teoretiska tolkningsram. Framförallt diskuteras hur könsskillnader i riskupplevelse, riskhantering och risk-exponering påverkar könsskillnader i olycksfrekvens och olycksmönster.

Avslutningsvis görs en summering av de empiriska och teoretiska resultaten av forskningsöversikten, och rapporten utmynnar i ett antal möjliga områden, perspektiv och frågeställningar för vidare studier.

Nyckelord: kön, genus, könsskillnader, könsrelationer, risk, riskperception, riskhantering, risktagande, riskundvikande, riskexponering, olyckor, olycksstatistik, olycksmönster

1 Inledning

Detta är en slutrapport från forskningsprojektet "Könsdimensionen i olyckor och risk". Projektet initierades av Räddningsverket våren 1996 och har pågått från augusti 1996 till maj 1997. Det har syftat till att göra en systematisk genomgång av befintlig kunskap om könsskillnaders betydelse när det gäller risk och olyckor. Sådan kunskap kan förväntas vara av betydelse för Räddningsverket, bl a genom verkets ansvar för planering, information och insatsverksamhet på dessa områden. De resultat som kommer fram i rapporten kan också utgöra underlag för fortsatta, fördjupade studier av könsaspekter vad gäller risk och olyckor.

Rapporten har utarbetats av Per Gustafson, sociologiska institutionen vid Göteborgs Universitet. Jan Ch Karlsson, institutionen för samhällsvetenskap vid Högskolan i Karlstad har varit projektledare. Projektet har viss anknytning till den studie av riskuppfattningar i olika livsformer som Liselotte Jakobsen och Jan Ch Karlsson för närvarande utför för Räddningsverket.

1.1 Bakgrund

Risk har på senare år blivit ett uppmärksammat område inom samhällsvetenskaplig forskning. Risker, riskbedömningar och hantering av risk var tidigare mest en fråga för tekniker, statistiker och ekonomer. Inom psykologin fanns också en tradition av experimentella studier av individers riskperception och risktagande. Numera har "risk", framförallt genom debatter kring miljörisker och andra svårgripbara risker, kommit att betraktas som ett kännetecken för det moderna samhället, och en mängd forskning har ägnats åt människors, grupper och hela samhällets förhållningssätt till olika risker. Samtidigt har beteendevetenskaplig forskning i ökad utsträckning intresserat sig för sociala faktorer av betydelse för riskperception och riskhantering.

Forskningen om olyckor skiljer sig ganska mycket från riskforskningen. Olycksforskningen dominerades länge av trafiksäkerhets- och arbetsmiljöforskning. Med tiden har det också vuxit fram en i första hand socialmedicinskt inriktad forskningstradition som anlägger ett vidare perspektiv på olyckor. Genomgående finns emellertid inom olycksforskningen en mycket stark inriktning mot konkret olycksförebyggande arbete.

De senaste årtiondena har också kön, könsskillnader och könsrelationer blivit ett allt viktigare forskningsfält. En mängd feministiskt inspirerad forskning har visat på tidigare förbisedda könsskillnaders och andra könsaspekters betydelse inom olika samhällsområden. Könsskillnader kan förväntas vara viktiga såväl när det gäller människors förhållningssätt till risk som för olycksfrekvens och olycksmönster.

Några systematiska studier av detta tycks emellertid inte ha gjorts, och könsperspektiv är överhuvudtaget sällsynta inom olycks- och riskforskning.

Bakgrunden till denna rapport är således frågan om vilka könsdimensioner som framträder då man betraktar den befintliga forskningen om risk och olyckor ur ett könsperspektiv, och i en förlängning frågan om vilka könsdimensioner i risk respektive olyckor som eventuellt förbises eller döljs av nuvarande forskningsinriktningar.

1.2 Syfte och frågeställningar

Rapportens syfte är att

- sammanställa befintligt empiriskt material om könsdimensionen i risk och olyckor,
- placera in empirin i en relevant tolkningsram,
- formulera frågeställningar för vidare studier inom ämnesområdet.

Syftet kan formuleras om i tre huvudfrågeställningar: Vilka skillnader och likheter finns det mellan kvinnor och män när det gäller risk och olyckor? Hur kan dessa skillnader och likheter förstås utifrån relevant könsteori? Vilka frågeställningar kan man, med denna förståelse, formulera för vidare studier?

Vid sidan av dessa huvudfrågeställningar kan man också ställa frågor på metanivå, d v s frågor om *forskningen om risk och olyckor*: Vilka könsaspekter har forskningen om risk respektive olyckor intresserat sig för? Hur har man tolkat eventuella könsskillnader? Och hur har olika forskningsinriktningar förhållit sig till mäns och kvinnors upplevelser och erfarenheter? Har det manliga betraktats som viktigare än det kvinnliga, eller rentav som allmänmänskligt, könsneutralt (som feministiska vetenskapsteoretiker hävdar ofta är fallet)? Visar forskningsgenomgången på några andra brister eller problem i risk- och olycksforskningen? Vilka slutsatser kan man utifrån svaren på dessa frågor dra när det gäller inriktningen på fortsatt forskning om kvinnors och mäns risker och olyckor?

1.3 Metod

Sammanställa empiriskt material

Materialinsamlingen har med enstaka undantag begränsats till publicerat material, och litteratursökning har främst skett på bibliotek, i svenska och internationella databaser. Tips från andra forskare om relevant litteratur har varit ett värdefullt komplement. En del material har också erhållits efter kontakter med myndigheter, organisationer och företag.

Materialsammanställningen har förstås krävt urval och avgränsningar. Jag har å ena sidan behövt få fram ett hanterbart, inte alltför stort eller heterogent material, å andra sidan har jag velat få med sådant material som kan öppna för intressanta könsperspektiv. Forskningsgenomgången har visat på stora skillnader när det gäller tillgängligt material om risk respektive olyckor. För olyckor finns ganska omfattande könsuppdelad statistik, medan forskningen om kvinnors och mäns förhållande till risk är mer splittrad. Jag återkommer i avsnitt 2.4 till en närmare diskussion om ämnesområdet, och om det urval och de avgränsningar jag har gjort.

De empiriska undersökningar som jag tar upp är i regel inte gjorda för att studera just *könsaspekter* av risk och olyckor. Att lyfta ut data ur sitt ursprungliga sammanhang och placera in dem i (exempelvis) ett könsperspektiv kan leda till reliabilitets- och validitetsproblem. Jag har försökt vara medveten om detta, och kommer fortlöpande i texten att diskutera sådana problem, liksom andra brister och begränsningar i det empiriska materialet.

Utveckla en tolkningsram

Det första steget i undersökningen var emellertid inte sökandet efter empiriskt material, utan en översiktlig genomgång av teoribildning och forskningsområden när det gäller risk, olyckor och kön. Redan på detta stadium formulerade jag ett preliminärt könsperspektiv för det fortsatta arbetet. Under analysen av det empiriska material som jag sedan samlade in har detta perspektiv kompletterats och blivit tydligare, och det visade sig så småningom fruktbart att utveckla det till en enkel övergripande tolkningsram för könsskillnader i risk och olyckor.

Formulera frågeställningar

Under insamlingen och analysen av det empiriska materialet visade sig flera viktiga områden vara ofullständigt utforskade. Ibland framstod befintlig forskning av olika skäl som problematisk. Ibland framträdde också nya perspektiv och möjliga utgångspunkter utifrån de resonemang som det empiriska materialet i kombination med min tolkningsram gav upphov till. Jag har försökt ha ögonen öppna för sådana områden, problem och perspektiv, för att sedan ha dem som utgångspunkt för den del i rapporten där jag föreslår frågeställningar för vidare studier.

1.4 Disposition

Efter detta inledande avsnitt går jag i kapitel 2 igenom teoribildning och forskningsområden när det gäller risk, olyckor och kön. Kapitlet avslutas med en sammanfattande beskrivning av ämnesområdet och en enkel modell som sedan ligger till grund för den fortsatta framställningen. Kapitel 3 och 4 innehåller genomgångar av empiriskt material kompletterade med analyserande avsnitt. Kapitel 3 tar upp könsaspekter på upplevd risk och riskhantering, medan kapitel 4 behandlar de

könsskillnader som framträder i olika typer av olycksstatistik. I kapitel 5 sammanfattas de resultat som kommit fram i rapporten, och sammanfattningen utmynnar i ett antal möjliga frågeställningar för vidare studier inom ämnesområdet.

2 Teorier, modeller, forskningsområden

Detta kapitel innehåller översiktliga genomgångar av riskforskning, forskning om olyckor och forskning om kön, könsskillnader och könsrelationer. Syftet med genomgångarna är inte att ge någon fullständig bild av de olika forskningsområdena, utan att ge några referenspunkter och förhoppningsvis inspirationskällor inför kommande beskrivande och analyserande avsnitt.

Förutom kortfattade diskussioner om begreppen ”risk”, ”olycka” och ”kön” beskriver jag viktiga teorier och forskningstraditioner på respektive område, med viss inriktning mot sådant som jag kommer att anknyta till i den fortsatta framställningen.

Riskforskning, forskning om olyckor och forskning kring kön kan beskrivas som tre självständiga, separata forskningsområden. Kön kan dessutom betraktas som ett ”perspektiv”, som kan anläggas inom alla former av samhällsvetenskaplig forskning. Könsperspektiv inom forskning om risk och olyckor är emellertid ganska sällsynta; ett syfte med denna rapport är just att undersöka vad ett sådant perspektiv visar och vilka frågeställningar det kan ge upphov till.

I detta kapitel tar jag först upp de tre forskningsområdena var för sig – risk i avsnitt 2.1, olyckor i avsnitt 2.2 och kön i avsnitt 2.3 – utan inbördes referenser. I avsnitt 2.3 anger jag emellertid också grunddragen i det könsperspektiv som jag kommer att utgå ifrån i den fortsatta framställningen. Därefter, i avsnitt 2.4, diskuterar jag hur sambanden ser ut mellan kön, risk och olyckor, och beskriver hur jag kommer att hantera ämnesområdet i resten av rapporten.

2.1 Risker

Begreppet risk

Det finns en mängd olika definitioner och användningar av begreppet risk. Enligt en vanlig uppfattning är risk möjligheten eller sannolikheten för att något oönskat ska inträffa (Short 1984). Ibland kombineras sannolikheten med en bedömning av konsekvenserna om det oönskade skulle inträffa. Risk blir då ”en sammanvägning mellan sannolikhet för ett negativt utfall och konsekvensen av detta” (Wallenius 1991:23). Båda varianterna är vanligt förekommande, såväl inom riskforskningen som i vardagsspråket (Adams 1995, Drottz-Sjöberg 1991), även om den sistnämnda användningen ibland kan orsaka begreppsförvirring, då ordet risk används ömsom för sannolikhet, ömsom för konsekvenser (Sandin 1980). I vissa fall talar man om risk även då konsekvenserna inte är negativa. Risk betecknar då ”sannolikheten för någon framtida händelse”,

vilken som helst (Short 1984:711)¹. Andra definitioner av, eller diskussioner kring, riskbegreppet betonar att ”risk” när det gäller människors upplevelse av risk bör ses i samband med andra begrepp, som hot, fara, kris, säkerhet/trygghet o s v (Jakobsen & Karlsson 1996a, Pidgeon m fl 1992).

Risk handlar dels om att hantera osäkerhet vad gäller händelser i framtiden, dels om fara och rädsla. Ibland sammanfaller dessa två aspekter, ibland drar de åt olika håll. Hur riskbegreppet används skiftar över tid, mellan olika vetenskapliga discipliner och mellan olika sociala och kulturella kontexter (Sandin 1980, Douglas & Wildavsky 1983).

Riskbegreppet används sedan lång tid tillbaka i samband med försäkringsverksamhet och andra former av ekonomiskt risktagande. Med tiden har det också utvecklats matematiska och statistiska metoder för sannolikhetskalkyler etc i samband med riskbedömning, metoder som använts för olika former av ”riskanalys” och ”risk management” (Sandin 1980).

Samtidigt har industrisamhället och den tekniska utvecklingen skapat nya typer av risker och riskmedvetande, vilket också påverkat riskbegreppet (Beck 1992, Giddens 1991). Douglas (1992) utgår från begreppet ”fara” och hävdar att varje samhälle, varje kultur på något sätt måste hantera och begreppsliggöra fara för att upprätthålla auktoritet och solidaritet. Tidigare har detta ofta skett i religiösa termer, som ”synd” och ”tabu”. I dagens västerländska sekulariserade samhälle är det istället, menar Douglas, begreppet ”risk” som kommit att fylla denna funktion.

Denna utveckling, där riskbegreppet kommit att omfatta människors upplevelser av fara, rädsla och oro, har även påverkat samhällsvetenskapen, och tagit sig uttryck i omfattande kritik av tekniska, matematiska och ekonomiska riskbegrepp. Man har istället betonat att riskupplevelsen är subjektiv och att risker är socialt och kulturellt konstruerade. I denna genomgång kommer jag inte att gå närmare in på ekonomisk eller teknisk-naturvetenskaplig forskning om risk, utan koncentrera mig på forskning inom sociologi, antropologi och psykologi.

Olika typer av risker

Risk är alltså, både som begrepp och som forskningsområde, omfattande och svårdefinierat. Ett sätt att belysa vad det kan handla om är att kort gå igenom några vanliga klassifikationer av risk (Sandin 1980, Douglas & Wildavsky 1983, Adams 1995):

- Fysisk, social eller materiell/ekonomisk risk. Vilken typ av negativa konsekvenser avser risken – personskador, ”sociala skador” eller materiella/ekonomiska skador?

---

¹ Denna och följande översättningar av citat är gjorda av mig.

- Individrisk eller samhällsrisk. Vem/vilka drabbas av eventuella konsekvenser – enskilda individer, grupper, samhället?
- Ren eller spekulativ risk. Avses endast negativa konsekvenser ("ren risk"), eller avses också möjliga positiva konsekvenser?
- Känd eller okänd risk. Är riskerna, deras orsaker och deras möjliga konsekvenser kända eller okända? Råder enighet om riskerna, eller är de föremål för debatt mellan olika intressen?
- Synlig eller osynlig risk. Är riskerna fysiskt observerbara eller krävs (vetenskaplig) kunskap för att ha kännedom om dem?
- Kontrollerbar eller icke kontrollerbar risk. Härrör risken enbart från naturkrafter, eller är den ett resultat av mänsklig verksamhet? Kan i så fall den enskilda individen göra något för att påverka utfallet?
- Frivillig eller ofrivillig risk. Väljer individen själv att ta risken, eller utsätts hon för risken vare sig hon vill eller inte?
- Objektiv eller subjektiv risk. Betraktas risker som objektivt existerande och mätbara, eller som socialt konstruerade och subjektivt upplevda?

Listan över riskklassifikationer kan förstas göras längre. Men redan de här uppräknade klassifikationerna visar, att risk kan innebära många olika saker och uppfattas på många olika sätt. Detta är värt att hålla i minnet inför den fortsatta framställningen.

Kan man mäta risk?

På senare tid har mycket offentlig debatt och diskussion om risker präglats av motsättningen mellan å ena sidan "objektiva" och å andra sidan "subjektiva" eller konstruktivistiska uppfattningar om risk. Detta har också påverkat forskningen. Den tekniskt-ekonomiskt präglade riskforskningen har fått hård kritik av framförallt sociologer och antropologer, som utifrån olika subjektiva och konstruktivistiska ståndpunkter ifrågasatt det meningsfulla i att försöka finna objektiva mått på risker (Lidskog 1996, Adams 1995, Enander 1991).

Traditionell forskning om riskbedömning, riskanalys och riskhantering utgår i regel från riskdefinitioner som kombinerar sannolikhet och konsekvenser. Inriktningen är att på ett systematiskt sätt identifiera risker, mäta dessa risker och rekommendera det handlingsalternativ som ger den optimala kombinationen av risk och nytta (Sjöberg 1980, Sandin 1980).

Ansatsen bygger på att såväl sannolikheter som konsekvenser kan kvantifieras. Man kan skilja mellan tre olika sätt att bedöma *sannolikheter* vid osäkerhet (Sandin 1980):

- A priori-sannolikhet, som kan fastställas utifrån kända och mätbara egenskaper hos ett objekt (t ex sannolikheten att få en sexa när man kastar en tärning).
- Statistisk sannolikhet, som bygger på omfattande empiriska iakttagelser.
- Estimationer, som bygger på subjektiva skattningar.

Vilken av dessa möjligheter som står till buds har förstås stor betydelse för kvaliteten på sannolikhetsbedömningen. Riskers *konsekvenser* beräknas ibland i antal förlorade människoliv, skadetotal o dyl, men som regel åsätts de ett värde i pengar. Ofta talar man då om *cost/benefit*-analyser. Tanken är att jämföra förväntade intäkter vid positivt utfall och förväntade kostnader vid negativt utfall, med hänsyn tagen till rådande sannolikheter. Om sådana kostnader är svåra att bedöma, kan man istället försöka uppskatta hur mycket de människor som kan komma att beröras skulle kräva i ersättning för att acceptera ett negativt utfall, alternativt hur mycket de skulle vara beredda att betala för att slippa ett negativt utfall. Vilket beräkningssätt man använder kan i hög grad påverka resultatet (Adams 1995).

Denna typ av riskbedömningar har en mängd användningsområden. Vid större offentliga investeringar görs ibland samhällsekonomiska analyser med inslag av riskbedömning. Som exempel kan nämnas investeringar i infrastruktur, där man tar hänsyn till hur antalet trafikolyckor förväntas påverkas. Utformning av stora tekniska system kräver i regel att man systematiskt försöker identifiera systemens risker, och även jämför kostnaden för möjliga negativa konsekvenser med kostnaden för att undanröja riskerna. Företag gör ofta riskanalyser (eller *cost/benefit*-analyser) vid större nyinvesteringar, men också t ex för att avgöra vilket försäkringsskydd man ska ha. Om man bestämmer sig för att teckna en försäkring innebär det, ur företagets synpunkt, att man omsätter en osäkerhet i en säkert mätbar kostnad (Sandin 1980). Försäkringsbolaget å sin sida måste göra noggranna riskanalyser för att bestämma vilka försäkringspremier man ska ta ut. Dessutom används denna typ av resonemang ibland som modell för individers riskbedömning och riskhantering.

Synsättet att risker är objektiva och mätbara företeelser har emellertid, som nämnts, mötts av växande kritik. En kort sammanfattning:

Det går inte att mäta sannolikheter. Det är omöjligt att i en riskanalys ta hänsyn till alla faktorer, alla möjliga händelseförlopp, alla orsakssamband etc i komplexa system. Detta visas bl a av modern kaosteori (Adams 1995). Modeller för riskanalys tenderar dessutom att uppfatta människor som rationella och kalkylerande (Short 1984). Människorna i ett system förutsätts följa de regler och instruktioner som finns (Sjöberg 1980), trots att erfarenheter från större olyckor tyder på att så inte alls är fallet (Perrow 1984, Berner 1996). Riskanalys kan därför, i många fall, förmodas underskatta sannolikheten för olyckor. Ett annat problem är, att sannolikheten vid många typer av risker påverkas av människors handlande. Människors handlande påverkas av deras (subjektiva) uppfattning om riskerna, som i sin tur kan påverkas av att t ex forskare uppmärksammar riskerna (Adams 1995).

Det går inte att mäta konsekvenser. Allt kan inte mätas i pengar. Det är inte meningsfullt, och definitivt inte ”objektivt”, att använda ekonomiska mått för människoliv och mänskligt lidande (Sjöberg 1980). En annan

aspekt är att olika risker värderas olika av olika människor, i olika sociala och kulturella sammanhang. Vidare är risker ofta ojämnt fördelade mellan individer, grupper, geografiska områden och i tid. Det finns inget givet sätt att värdera sådana skillnader. Ett ytterligare värderingsproblem är att även risker som aldrig ”utlöses” kan antas medföra negativa konsekvenser. Det kostar på att leva med risk (Enander 1991). Slutligen mäter riskanalyser konsekvenser för människor, egendom, eventuellt miljö, men inte för samhället (Short 1984).

Kvantifieringar av såväl riskers sannolikheter som deras konsekvenser innehåller alltså subjektiva bedömningar och värderingar. Det är inte heller säkert att sådana kvantifieringar är särskilt meningsfulla för folk i allmänhet. Flera undersökningar visar att människor har svårt att bedöma väldigt små sannolikheter (som det ofta är fråga om) och att matematiska förväntade värden av olika utfall inte överensstämmer med människors kvalitativa bedömningar av dessa utfall (Sandin 1980). En annan komplikation är att riskanalyser behandlar en risk åt gången medan människor hela tiden bedömer och hanterar en mängd olika risker (Adams 1995).

Frågan om risker går att mäta hänger nära samman med den ontologiska frågan om riskers natur. Mätbarhet förutsätter att risker har någon form av objektiv existens, oberoende av de människor som studerar eller upplever riskerna. Alternativa synsätt hävdar att risker inte ”finns”; att det enda som kan studeras är sociala och kulturella konstruktioner av risk och/eller människors subjektiva riskupplevelser. Detta är en kärnfråga i diskussionen om objektiv/subjektiv risk. Att det inte går att mäta särskilt många risker på ett exakt, objektivt sätt borde de flesta kunna hålla med om. Frågan är om mätbarheten är användbar som tankefigur. Det kan den vara om man betraktar risker som objektivt existerande, men inte om man betraktar risker som subjektiva upplevelser eller sociala konstruktioner.

Subjektiva riskupplevelser och social konstruktion av risker

Kritiken mot objektiva riskuppfattningar och kvantitativa riskanalyser följer två huvudlinjer. Dels hävdar man att människors riskuppfattning inte överensstämmer med riskanalyserna. Dels påpekar man att olika människor upplever olika risker. Vad som definieras som risk är inte självklart, utan socialt och kulturellt bestämt.

Att många människors riskbedömningar avviker från experternas beräkningar har flera orsaker. En orsak är förstås, att de inte har samma tillgång till information. Människors uppfattning om risker anses i hög grad vara påverkad av massmedias rapportering, som ofta ger en snedvriden bild av verkligheten. Sällsynta och spektakulära olyckor ges relativt sett större utrymme än mer vardagliga risker (Singer & Endreny 1993, Enander 1991, Short 1984). Men framförallt bedömer människor i verkliga livet risker på andra grunder än riskanalytikerna.

Riskanalysernas sannolikheter och förväntade kostnader är, som nämnts,

svåra att ta till sig. Istället har faktorer som kontrollerbarhet, frivillig/ofrivillig risk, känd/okänd risk, omfattande/begränsade konsekvenser och frågan om vem eller vilka som drabbas om risken utlöses stor betydelse (Slovic 1987, Enander 1991, Pidgeon m fl 1992).

Man kan också argumentera för att en strikt uppdelning mellan verklig/objektiv och upplevd/subjektiv risk inte går att göra. Bortsett från vissa naturkatastrofer är risker i mer eller mindre hög grad orsakade av mänsklig verksamhet. Och människor agerar – skapar risker, tar risker eller undviker risker – utifrån subjektiva uppfattningar av risk, nytta och möjliga handlingsalternativ (Adams 1995). Det är inte heller givet vilka faror och hot som definieras som risker. Här antas olika kulturella, ideologiska etc värderingar spela in, artikulera av politiker, ekonomiska intressen och sociala rörelser, ofta genom massmedia. Riskdefinitionerna kan också variera mellan olika sociala och kulturella grupper (Douglas & Wildavsky 1983, Short 1984).

Företrädare för en ”subjektiv” riskuppfattning betraktar alltså definitionen eller konstruktionen av risk som ett resultat av människors subjektiva upplevelser och handlingar i kombination med massmedias och andra kulturella och sociala institutioners budskap och agerande. Jag ska redovisa några exempel på detta synsätt.

Risksamhället

Ett inflytelserikt bidrag till diskussionen om risk är Becks bok om ”risksamhället” (1992). Boken har undertiteln ”mot en ny modernitet” – en modernitet där Beck menar att fördelningen och hanteringen av risker kommer att överskugga frågan om fördelningen av ekonomiska resurser. Den moderna industriella och tekniska utvecklingen har, hävdar Beck, skapat en ny typ av risker. Dessa risker kännetecknas av att de är osynliga, har långsiktiga, svåröverblickbara och irreversibla konsekvenser och att det i regel krävs särskild kunskap för att upptäcka och bedöma dem. De risker Beck tänker på är i första hand miljörisker och högteknologiska risker.

Den avgörande frågan för dagens samhälle är, menar Beck, hur dessa risker behandlas. Han vill rentav definiera risk som ett systematiskt sätt att hantera de faror och den osäkerhet som moderniteten själv har skapat (Beck 1992:21). Hanteringen av risker blir en ständigt pågående process på såväl individuell som samhälls nivå, en process som handlar om att ta till sig och bedöma nya kunskaper och forskningsrön. Man kan här dra paralleller till den ”reflexivitet” som flera forskare hävdar karakteriserar individer och institutioner i det moderna samhället (Giddens 1991, Lidskog 1996).

Vetenskap och massmedia är viktiga i denna process, för att producera och sprida kunskap om risker. Men andra faktorer spelar också in – politiska avvägningar, ekonomiska intressen, miljöorganisationer o s v. Det blir mycket tydligt att risker är socialt konstruerade. Med alltfler

intressenter inblandade i denna konstruktion har vetenskapen inte längre monopol på att definiera risker. Då riskerna är långsiktiga och svårbedömda, är dessutom vetenskapsmännen ofta oeniga. Beck, liksom flera andra författare, antyder att den stora utmaningen i risksamhället kanske inte är själva riskerna och deras möjliga konsekvenser, utan frågan om människors tillit och förtroende, för vetenskapen och för samhället i stort (Lidskog 1996, Short 1984, Douglas 1992). I detta perspektiv blir risker en fråga om makt, legitimitet och demokrati. De människor eller institutioner som kan driva igenom sina definitioner av risk – vad som är ”risk”, vad risker har för innebörd, hur risker bör hanteras – utövar makt. Men om deras riskdefinitioner skiljer sig alltför mycket från allmänhetens eller utsatta gruppers uppfattningar om risk kan svårhanterliga legitimitetsproblem uppstå. En öppen diskussion om risker är därför en viktig demokratifråga (Wynne 1992).

Livsstilar, livsformer, risker

Medan Beck intresserar sig för det moderna samhällets ”nya” risker, deras sociala konstruktion och deras betydelse för samhällsutvecklingen, fokuserar andra forskare på frågan om varför olika människor bedömer risker så olika. Den mest uppmärksammade inriktningen på detta område utgår från den s k kulturteorin (*cultural theory*). Viss forskning studerar också riskupplevelse ur ett livsformsperspektiv.

Kulturteorin definierar ett begränsat antal ”kulturer” eller livsstilar, identifierade utifrån Mary Douglas *grid-group*-modell (Thompson m fl 1990, Adams 1995, Douglas & Wildavsky 1983). Den fullständiga modellen rymmer fem möjliga livsstilar: hierarkisk, individualistisk, egalitär-sekteristisk, fatalistisk och eremitisk-autonom. Varje livsstil antas motsvara en distinkt världsbild (natursyn, människosyn etc).

Uppdelningen i olika livsstilar har också använts för att beskriva olika förhållningssätt till risk. Dessa beskrivningar koncentrerar sig ofta på de tre första livsstilarna (Douglas & Wildavsky 1983, Wildavsky & Dake 1990, Dake 1991). Människor med hierarkisk livsstil antas bekymra sig för hot mot lag och ordning. Däremot har de stark tilltro till vetenskapsmäns och experters förmåga att hantera miljörisker och högteknologiska risker. Individualister ser i första hand risker som möjligheter, oroar sig inte i onödan för miljöhot, men kan möjligen uppleva inskränkningar i ekonomisk frihet som ett hot. Den egalitära-sekteristiska livsstilen omfattas av miljöaktivister, kärnkraftsmotståndare och andra som delar Becks oro för det moderna samhällets oöverskådliga risker. I den mån fatalister tas med i analysen, beskrivs de som passiva. De utsätts för risker, men har inga resurser att göra något åt sin situation (Adams 1995).

Kulturteorins poäng är, att dessa olika riskuppfattningar är integrerade i människors kultur – deras livsstil och världsbild. Detta förklarar varför olika människor uppfattar olika risker. Människor, grupper och kulturer ”väljer” risker som passar in i, och upprätthåller, deras respektive

världsbilder. I stor utsträckning är det, menar Douglas (1992), just kulturella och andra institutioner som gör detta urval av risker.

Vissa försök har också gjorts att i empiriska studier finna samband mellan livsstil, bestämd utifrån kulturteorin, och förhållningssätt till risker. Wildavsky och Dake (1990) och Dake (1991) visar på tydliga samband, medan Sjöberg (1995) hävdar att kulturteorin har mycket litet förklaringsvärde. Kulturteorins olika livsstilar har också kritiserats för att vara alltför stereotypa för att tillämpas på individnivå (Adams 1995, jfr Rayner 1992). Det är ibland oklart om kulturer-världsbilder-livsstilar står för individer, ideologier eller sociala strukturer.

Ett alternativ till kulturteorins beskrivning av olika livsstilar kan vara livsformsanalys. Ett förslag till sådan analys har utvecklats av Jakobsen och Karlsson (1993a). Deras modell bygger på en "arbetsdimension" baserad på klassanalys och en "kärleksdimension" som hävdar att män och kvinnor, åtminstone delvis, lever olika livsformer. Modellen innehåller åtta olika livsformer, som regel grupperade parvis, där varje par innehåller en manligt och en kvinnligt präglad livsform:

Arbetarlivsform – Husmorslivsform
Karriärlivsform – Representationslivsform
Självständighetens livsform – Medhjälplivsform
Investorlivsform – Investorinnelivsform

Även här är tanken, att de olika livsformerna innebär specifika praktiker och ideologier, vilka bl a styr människors förhållningssätt till risker. Medan såväl kulturteorin som Beck är inriktade på "stora", kollektiva risker intresserar sig livsformsforskarna också för "mindre", individuella risker, risker som människor upplever och hanterar i vardagslivet. En mindre undersökning (Jakobsen & Karlsson 1996b) antyder att risker avseende familj, vänner och personliga relationer upplevs som mest hotfulla i alla de kvinnspecifika livsformerna, medan de manligt präglade livsformerna främst ser risker som rör ekonomi och försörjning. Arbetarlivsform innebär oro för arbetslöshet, riskerna i självständighetens livsform finns i anslutning till det egna företaget medan karriärlivsformen innebär oro för mer övergripande risker som krig och ekonomisk kris.

Om kulturteorin har problem med stereotypa kategorier och att skilja individer från strukturer (kulturer), så har livsformsteorin det motsatta problemet. Man betonar noga att livsformer inte är individer utan strukturer och att människor ofta är påverkade av flera olika livsformer. Detta är en poäng med livsformsanalysen, men torde samtidigt göra det svårt att visa på samband mellan livsform och (t ex) riskuppfattning i större kvantitativt inriktade studier.

Riskkompensation och interaktiv risk

Adams (1995) står för en lite annorlunda infallsvinkel på risk. Mycket olycks- och riskforskning utgår, menar han, från att risker är något enbart negativt. Idealet anses vara att risker i möjligaste mån undanröjs och att människor tar (eller utsätts för) så få risker som möjligt. Men risk står ju inte bara för hot och fara – risk i betydelsen framtida osäkerhet innebär både hot och möjligheter. För att nå sina mål måste man ibland ta risker. Eller annorlunda uttryckt: Allt man gör är förenat med ett visst mått av osäkerhet. Människors handlande är en ständig avvägning mellan hot och möjlighet, mellan fara och nytta. Att ta risker, och ibland råka ut för olyckor, behöver inte innebära att man är dum eller irrationell. Utan risker vore livet dessutom tråkigt och händelselöst, menar Adams. Människor *vill* faktiskt uppleva spänning och osäkerhet. Olycksforskarens och säkerhetsexpertens försök att uppfostra och reglera fram en *homo prudens* är därför dömda att misslyckas.

Adams menar istället att människor hela tiden balanserar sitt risktagande utifrån tillgänglig information och bedömningar av framtiden. Målet är att i avvägningen mellan fara/olyckor och nytta hålla sig på en risknivå som man upplever som acceptabel. Vad som är acceptabel risknivå antas variera mellan olika människor. Bakom Adams resonemang ligger en teori om *riskkompensation*, ursprungligen lanserad av Gerald Wilde (Adams 1995:14). Ett exempel: Om en smal, krokig grusväg ersätts av en bred, rak och asfalterad väg, kan bilisterna på vägen agera på i princip två olika sätt. Antingen kan de köra lika långsamt och försiktigt som tidigare, och öka sin säkerhet (= minska sitt risktagande), eller också kan de köra fortare, ha samma grad av säkerhet/risktagande, men öka sin nytta genom att de kommer fortare fram. Enligt teorin om riskkompensation kommer de att välja det senare alternativet.

Exemplet kan tyckas banalt, men ställer vid närmare eftertanke många vedertagna uppfattningar på huvudet. Framförallt innebär teorin om riskkompensation ett ifrågasättande av mycket olycksförebyggande arbete. Varför till exempel lagstifta om obligatorisk användning av bilbälten? Resultatet blir bara att bilförarna känner sig säkrare och kör vårdslösare – och på så sätt upprätthåller en konstant risknivå. Det finns, hävdar Adams (1995 kap 7), inga empiriska belägg för att bilbälteslagstiftning leder till färre dödsolyckor. Liknande argument kan användas mot mängder av säkerhetsåtgärder och lagstiftning i syfte att ”minska antalet olyckor”. Och även om man faktiskt lyckas göra en viss typ av aktivitet säkrare, så är det inte säkert att olyckorna ”försvinner”. Snarare kan de enligt riskkompensationsteorin förväntas ”flytta sig” till något annat område (Adams talar om *accident migration*).

Dessutom, konstaterar Adams, är många risker *interaktiva*. Faran för en människa påverkas inte bara av hennes eget, utan också av andra människors agerande. Om en individ eller en grupp människor upplever en minskad grad av fara och anpassar sitt risktagande efter detta, påverkar det också andra individer/grupper. Trafiken är förstas, återigen, ett bra exempel. Bilbälteslagstiftning leder inte till någon minskning av det totala antalet olyckor, däremot till en tillfällig ökning av antalet

trafikskadade fotgängare. Tillfällig, eftersom fotgängarna snart upplever att trafiken blivit farligare, och anpassar sitt risktagande efter det, med minskad nytta (sämre framkomlighet, större oro/rädsla) som följd. Nettoeffekten av ökad bilbältesanvändning är alltså, enligt Adams resonemang, en ändrad fördelning av fara och nytta mellan bilister och oskyddade trafikanter.

Teorin om riskkompensation får enligt Adams viktiga konsekvenser. Det är ofta tveksamt om säkerhetsåtgärder leder till någon minskning av det totala antalet olyckor. Snarare kan de förväntas omfördela fara och nytta mellan olika individer och grupper. Det är också svårt att mäta sådana effekter, p g a riskers interaktiva karaktär. Risk kan överhuvudtaget inte mätas, varken genom olycksstatistik eller genom andra former av sannolikhetsberäkningar. Människors balansering av risktagande för att hålla en konstant risknivå förändrar ständigt sannolikheter för olika faror. Och olycksstatistik mäter varken fara, säkerhet eller risk. Den mäter resultatet av människors anpassning till upplevd risk.

De risker Adams talar om är i regel individuella, synliga, påverkbara och frivilliga. Detta är en begränsning, och ett problem, med resonemangen om riskkompensation och acceptabel risknivå. Människor möter en mängd risker, såväl frivilliga-kontrollerbara som ofrivilliga-icke kontrollerbara. Riskkompensationsteorin förefaller användbar för att beskriva hur människor i avgränsade fall upplever och hanterar frivilliga risker, risker som man *tar*. Men den är mer problematisk när det gäller ofrivilliga risker, risker som man *utsätts för*. En hel del forskning tyder på att dessa risker inte alls uppfattas som acceptabla (se t ex Slovic 1987:283). Därmed blir det också svårt att använda begrepp som riskkompensation, acceptabel risknivå och ”olycksmigration” i en generell modell för riskhantering.

Riskperception och risktagande

Forskning som beskriver risker som sociala fenomen (risksamhället, risk som social konstruktion, kulturteori etc) bedrivs i regel av sociologer och antropologer. Men det finns också en mängd i första hand psykologisk forskning om subjektiv risk, som har ett individperspektiv. Man kan här urskilja två viktiga inriktningar: riskperceptionsforskning och forskning om risktagande eller riskbenägenhet.

Forskning om *riskperception* studerar hur människor upplever, känner till, värderar och i någon mån hanterar olika typer av risker. En viktig skolbildning på detta område är den ”psykometriska” (Slovic 1987, 1992, Pidgeon m fl 1992). Den går ut på att genom enkäter låta människor bedöma hur allvarliga olika risker är. Man försöker sedan urskilja vilka upplevda egenskaper hos riskerna det är som gör att de bedöms som mer eller mindre allvarliga. Resultatet blir olika riskklassifikationer som antas påverka människors riskupplevelse. I figur 2:1 återges en modell där ett antal riskklassifikationer utifrån empiriska undersökningar grupperats i tre faktorer eller dimensioner. Forskningen tycks visa att det är den första

dimensionen, ”skräckfaktorn”, som har störst betydelse för hur allvarlig en given risk upplevs. Samtidigt framgår i dessa studier att begreppet risk har olika innebörd för olika människor. Främst har man intresserat sig för skillnader mellan experters och lekmäns riskuppfattningar (Slovic 1987).

Faktor 1 – Skrämmande risk	
Okontrollerbar	Kontrollerbar
Skrämmande	Inte skrämmande
Kan leda till global katastrof	Kan inte leda till global katastrof
Dödlig	Inte dödlig
Inte rättvis	Rättvis
Katastrofrisk	Individuell risk
Stor risk för kommande generationer	Liten risk för kommande generationer
Svår att reducera	Lätt att reducera
Ökande risk	Minskande risk
Ofrivillig	Frivillig
Påverkar mig	Påverkar inte mig
Faktor 2 – Okänd risk	
Inte observerbar	Observerbar
Okänd för dem som är exponerade	Känd för dem som är exponerade
Fördröjda effekter	Omedelbara effekter
Ny risk	Gammal risk
Okänd för vetenskapen	Känd för vetenskapen
Faktor 3 – Exponering för risk	
Många människor exponerade	Få människor exponerade
Hög grad av personlig exponering	Låg grad av personlig exponering

*Figur 2:1 Faktorer som påverkar riskupplevelse, enligt Slovic, Fischhoff och Lichtenstein
Modellen återgiven efter Pidgeon m fl (1992:104)*

En annan infallsvinkel är att undersöka människors bedömningar av hur ofta olika sorters olyckor etc inträffar. Sådan forskning visar att människor överskattar sällsynta och spektakulära olyckor, medan de underskattar risker som är svåra att föreställa sig, som de saknar information om eller erfarenhet av. Förklaringar söks i teorier där riskperception antas bero på egna iakttagelser och erfarenheter, information från människor i den sociala omgivningen samt information genom massmedia (Pidgeon m fl 1992). Medan den psykometriska ansatsen helt utgår från människors subjektiva upplevelser, utgår man här från en ”objektiv” verklighet i form av olycksstatistik, dödsorsaksstatistik eller liknande, och studerar hur mycket människors subjektiva skattningar skiljer sig från denna verklighet. En poäng med sådan forskning kan vara att visa på hur människor, inte minst genom snedvriden massmedierapportering, oroar sig för ”fel” saker. Samtidigt blir det problematiskt om man alltför mycket betonar att människors subjektiva riskfattningar är ”fel”. Som Adams (1995) påpekar styrs människors handlande (risktagande, riskundvikande etc) inte av objektiv olycksstatistik utan av egna riskupplevelser. Om få olyckor av en viss typ inträffar, kan det ju bero på att människor upplever fara och är försiktiga. Upplevd risk kan också vara psykiskt påfrestande. Att leva under

(upplevd) risk kan alltså ha stor betydelse för handlande, handlingsfrihet och livskvalitet, även om den upplevda risken inte överensstämmer med olycksstatistiken.

Vidare har forskare intresserat sig för hur stor tilltro människor har till information om risker (Enander 1996). Man har studerat vilken trovärdighet olika aktörer (myndigheter, företag, massmedia, organisationer etc) har och hur trovärdigheten kan påverkas. Infallsvinkeln påminner om Becks (1992) och andra forskares betoning av tillit och förtroende som en avgörande fråga i det moderna risksamhället, med den skillnaden att riskinformation här främst ses ur informatörens perspektiv: Hur ska vi få människor att lita på vår information om risker och på de meddelanden vi går ut med i en eventuell krissituation?

Ett forskningsområde i gränslandet mellan riskperception och risktagande handlar om hur människor hanterar sina riskupplevelser – om upplevd risk leder till mental förberedelse för olyckor och kriser (Enander 1996), eller om den istället aktiverar olika psykologiska försvarsmekanismer. Begreppet försvarsmekanismer kommer från psykoanalysen, som hävdar att människor har en allmän tendens att ur medvetandet tränga bort sådant som skapar olust – t ex risker (Wallenius 1991, Dahlbäck 1978).

Teorier om försvarsmekanismer har bl a använts för att förklara varför säkerhetskampanjer ofta har relativt begränsade effekter. De stöds också av undersökningar som visar, att de allra flesta bilförare anser sig själva vara skickligare och säkrare bilförare än andra (Svenson 1981), att rökare underskattar risken för tobaksrelaterade sjukdomar (Strecher m fl 1995) o s v. Wallenius talar om ”illusionen om unik osårbarhet” (1991:26). Samtidigt är försvarsmekanismer inte enbart något negativt – de kan också hjälpa människor att bemästra den oro och ångest det ibland innebär att leva med risk.

Studier av psykologiska försvarsmekanismer gränsar till ytterligare ett stort forskningsområde, nämligen *risktagande* eller risk-/olycksbenägenhet. Forskningen syftar till att förklara skillnader i risktagande, bl a utifrån

- personlighetsdrag,
- kön, ålder, utbildning etc,
- livsstil och värderingar,
- grupppåverkan och människors uppfattning om eget risktagande jämfört med andras.

Här finns en stark inriktning på empiriska undersökningar. En metod har varit att låta försökspersoner spela olika typer av hasardspel för att därigenom mäta deras risktagande, en annan vanlig metod är att låta försökspersoner bedöma olika beskrivna risksituationer, antingen i

skriftliga test eller i gruppdiskussioner. I forskning om personlighetsdrag används också en mängd olika (främst skriftliga) personlighetstest.

Begreppet personlighetsdrag, *trait*, är omdebatterat. Kritiker har ifrågasatt om personlighetsdrag experimentellt kan skiljas från faktiskt beteende och om de i så fall kan förutsäga framtida beteende, eller enbart bör användas deskriptivt (Thuen 1993, Dahlbäck 1978). Trots kritiken används emellertid olika "personlighetsinventarier", index o dyl ofta inom psykologisk forskning om risktagande. Thuen (1993) nämner t ex en skala för "upplevelsesökande" (*sensation seeking scale*) med faktorer som mäter spännings- och äventyrsinriktning, benägenhet att bli uttråkad och rastlös etc. Svensson och Trygg (1994) använder test inriktade på psykologiska försvarsmekanismer i syfte att förutsäga risktagande hos bilförare. Den genomgående tanken är att identifiera och mäta personlighetsdrag och egenskaper som har samband med högt risktagande och hög olycksfrekvens.

En annan förklaringsmodell söker samband mellan risktagande och faktorer som kön, ålder, utbildning och erfarenhet. Forskningsresultaten tycks ofta motstridiga, även om vissa tendenser kan skönjas, och det finns också en del metodproblem (Bromiley & Curley 1992, Dahlbäck 1978, Arbetarskyddsfonden 1973).

När det gäller hälsorisker finns omfattande forskning om olika livsstilsfaktorer – bruk av alkohol och tobak, osunda matvanor, stillasittande osv – liksom det finns teorier om hur olika positiva och negativa värden förknippade med hälsorelaterade beteenden påverkar människors handlande (Thuen 1993).

Slutligen har flera forskare uppmärksammat gruppåverkan vid risktagande. Flera undersökningar tyder på att människor i grupp tenderar att ta större risker än vad de skulle gjort individuellt. Olika förklaringar till detta har föreslagits. Vissa går ut på, att ansvaret för ett eventuellt negativt utfall sprids i gruppen och inte upplevs som så betungande för den enskilde. Andra hävdar att risktagande förknippas med positiva personlighetsegenskaper, att det är ett (kulturellt) ideal, som man har större anledning att försöka leva upp till inför andra än när man är ensam om att fatta beslut om risktagande. Den sistnämnda tolkningen, risktagande som kulturellt ideal, anses ibland styrkt av undersökningar som visar att människor tror att de själva tar större risker än andra (Dahlbäck 1978, Wallach & Wing 1968). Som nämnts ovan tyder emellertid annan forskning på att människor i vissa situationer anser sig mindre utsatta för risker (t ex som bilförare) än andra.

Psykologisk forskning om risktagande och riskbenägenhet har, som väl redan framgått, utsatts för mycket kritik. Psykologiska ansatser uppfattas ofta som alltför snäva och individcentrerade. De tenderar att betrakta risktagande som något individuellt, utan samband med kulturella, sociala, politiska etc faktorer, och att framställa risktagande som ett enhetligt drag, utan åtskillnad mellan olika typer av risker. Ofta uppfattas risk-

tagande också som något enbart negativt, som ska förklaras med någon psykologisk svaghet eller defekt (Douglas & Wildavsky 1983, Douglas 1992). En ytterligare komplikation är svårigheten att avgöra hur stor andel av t ex inträffade olyckor som faktiskt kan förklaras av någon individs "risktagande" (Adams 1995).

Viss kritik kan också riktas mot de metoder som används i psykologisk riskforskning (i allmänhet, inte bara vad gäller risktagande). Framförallt utgår man i regel från vissa givna risker. Vilka typer av risker som studeras bestäms av den som utformar undersökningen – man frågar inte efter vilka risker försökspersonerna själva upplever som allvarligast. Riskerna ses dessutom isolerade; de sätts inte i samband med människors totala livssituation. Man kan vidare ifrågasätta hur stort sambandet är mellan verkligt risktagande och risktagande så som det kommer till uttryck i frågeformulär och experimentella situationer (Pidgeon m fl 1992, Enander & Fredholm 1996). I vissa fall förutsätter metoderna dessutom implicit att risker är objektivt mätbara, eventuellt också att man kan fastställa vad som är "rätt", rationellt riskbeteende (Douglas 1992).

En annan viktig orsak till kritiken mot psykologisk forskning om riskperception och risktagande är förmodligen oenighet om vilken typ av förklaringar som bör användas. Psykologen söker förklaringar på individnivå, i första hand bland psykologiska processer och mekanismer, personlighetsdrag och personliga egenskaper. För sociologer och antropologer är risker däremot sociala konstruktioner som bör förklaras utifrån sociala strukturer och kulturella värderingar. Med detta synsätt är psykologernas förklaringar av begränsat värde. Man kan hävda att båda sidor kan ge viktiga bidrag till förståelsen av risk (Enander & Fredholm 1996), men viss oenighet mellan de olika forskningstraditionerna är förmodligen svår att undvika.

2.2 Olyckor

Begreppet olycka

Ordet "olycka" används i vardagligt tal om en oönskad händelse eller effekt, som leder till någon typ av skada. En olycka är inte avsedd och inte förväntad. Den har karaktären av enstaka händelse, inte utdraget förlopp. Ofta används också ordet olycka, eller "olyckshändelse", för att antyda frånvaro av uppenbar orsak och frånvaro av individuellt ansvar eller skuld för det inträffade.

Den sistnämnda aspekten kan vara problematisk för forskare. Jarl och Thorsson (1978) hävdar t ex, att ordet olycka i rapporter om arbetsskador ofta används för att skyla över att en händelse orsakats av dåliga rutiner, brott mot säkerhetsföreskrifter etc. Att beskriva något som en olyckshändelse blir en förevändning för att slippa ta ställning till ansvar och skuld. Inom forskningen på området borde man därför, menar

författarna, ändra sitt språkbruk och bara tala om olyckor då det rör sig om "missöden", som ingen kan lastas för.

Langley (1988) går ett steg längre, och menar att forskare helt borde sluta använda ordet olycka. Förutom att olycksbegreppet är allmänt svårdefinierat, är hans viktigaste argument att ordet "olycka" i vardagligt bruk rymmer "förvetenskapliga och moraliska" betydelser. Dessa betydelser står, menar Langley (1988:5), i motsättning till en vetenskaplig förståelse av olyckor och till åtgärder för att förhindra olyckor. Begreppet olycka bör därför ersättas med begreppet *unintentional injury (event)*, ungefär "icke avsedd skadehändelse". Vissa forskare, även i Sverige, tycks ha tagit till sig Langleys argument (Sjögren 1994, Torell & Bremberg 1995, Torell 1996). Jag kommer emellertid att använda ordet olycka i denna rapport.

Det finns andra, mer svårdefinierade definitions- och operationaliseringsproblem. Hur allvarlig skada krävs för att man ska tala om en olycka? Hur ser tidsperspektivet ut – hur långt händelseförlopp kan en olycka ha? Och hur vet man vilka avsikter olika aktörer haft i samband med en (eventuell) olycka? Det inte meningsfullt att försöka ge några tydliga och generella svar på dessa frågor. Vad som bör inordnas under begreppet olycka får avgöras från fall till fall, utifrån forskarens perspektiv och syfte (Bjärås m fl 1989).

I befintlig forskning är det också mycket tydligt att operationaliseringen av olycksbegreppet skiftar och anpassas efter situationen. Som exempel på sådana operationaliseringar kan nämnas polisanmälda trafikolyckor med personskada, arbetsolycka där den drabbade har rätt till ersättning från arbetsskadeförsäkringen och WHO:s klassifikation av sjukdomar och sjukdomsorsaker, där en särskild nummerserie anger olyckor och andra "våldsamma" orsaker (används bl a i sjukvårds- och dödsorsaksstatistik). Forskning om olyckor bygger ofta på statistiskt material. De klassifikationer och registreringsprinciper som används vid statistikinsamlingen kommer därför att ha stor betydelse för vilka olyckor som identifieras och blir föremål för studier.

Ett område som ibland sammanfaller med olycksforskning är forskning om kriser och katastrofer. Skillnaden mellan olyckor och katastrofer är framförallt omfattningen, i någon mån tidsaspekten. För att något ska betecknas som en katastrof krävs att det medför omfattande skador på människor, egendom eller natur. Alla olyckor är därför inte katastrofer. Men ordet katastrof används ibland också för vissa mer eller mindre utdragna förlopp, t ex ökenspridning, förurning, "svältkatastrofer" och epidemier, vilka på tidsaspekten knappast kan anses vara "olyckor". Flera forskare påpekar också att begreppet katastrof, liksom olycksbegreppet, är mycket svårdefinierat (Lepointe 1991, Enander m fl 1993)

Teorier och modeller inom olycksforskning

Forskning om olyckor är en ganska ny företeelse. De första studierna av olyckor med vetenskapliga metoder anses ha utförts i England åren efter första världskriget och avsåg industriolyckor (Lagerlöf 1975). Vid sidan av arbetsplatsolyckor är det sedan trafikolyckorna som stått i fokus för olycksforskningen och drivit den teoretiska utvecklingen på området framåt.

Merparten av den forskning som bedrivs om olyckor syftar, direkt eller indirekt, till att förebygga olyckor. Mycket statistikinsamling, analys och teoribildning på området har därför som mål att identifiera påverkbara faktorer och orsakssamband bakom olyckor, och därmed ge underlag för åtgärder som i framtiden kan minska antalet olyckor och reducera olyckors negativa konsekvenser. Man kan grovt skilja mellan två huvudinriktningar inom olycksforskning. Den ena inriktningen frågar sig *vem* som råkar ut för olyckor, medan den andra undrar *varför* olyckor inträffar.

1. Vem råkar ut för olyckor?

Den första inriktningen fokuserar på individer. Engelska olycksforskare myntade på 1920-talet begreppet olycksbenägenhet, *accident proneness* (McKenna 1983, Arbetarskyddsfonden 1973). Tanken var att vissa individer råkade ut för fler olyckor än andra under samma riskexponering, och att dessa individer borde gå att identifiera. Till att börja med använde man sig av statistiska metoder, senare gjordes också laboratorieexperiment och kliniska studier. Orsaker till individens olycksbenägenhet söktes ofta i psykologiska personlighetsdrag, ibland också i variabler som ålder, utbildning och yrkeserfarenhet.

Forskning kring olycksbenägenhet var den dominerande ansatsen inom olycksforskning under mellankrigstiden. På senare tid har emellertid såväl begreppet som företeelsen olycksbenägenhet kommit att ifrågasättas. Forskningen på området anses ha gett mycket svaga resultat, både när det gäller att förutsäga olycksfall på individnivå och att förklara någon större del av de olycksfall som inträffar (Arbetarskyddsfonden 1973, Enander 1991).

Med tiden tycks fokus inom den individinriktade olycksforskningen ha flyttats från olycksbenägenhet till *risktagande*. En mängd psykologisk forskning, från 1950-talet och framåt, har sökt förklaringar till olycksmönster i människors benägenhet att ta risker (Arbetarskyddsfonden 1973, Dahlbäck 1978). Förutom psykologiska variabler har individuella faktorer som kön, ålder, social tillhörighet, utbildning och erfarenhet, liksom sociala och organisatoriska faktorer antagits påverka människors risktagande och därmed deras olycksfrekvens. En relativt färsk genomgång av psykologiska och andra närliggande teorier om "olycksrelaterat beteende" finns i Thuen (1993). Han skiljer bl a mellan teorier inriktade på livsstil och olycksrelaterade beteenden, teorier om personlighetsdrag som innebär förhöjd olycksrisk,

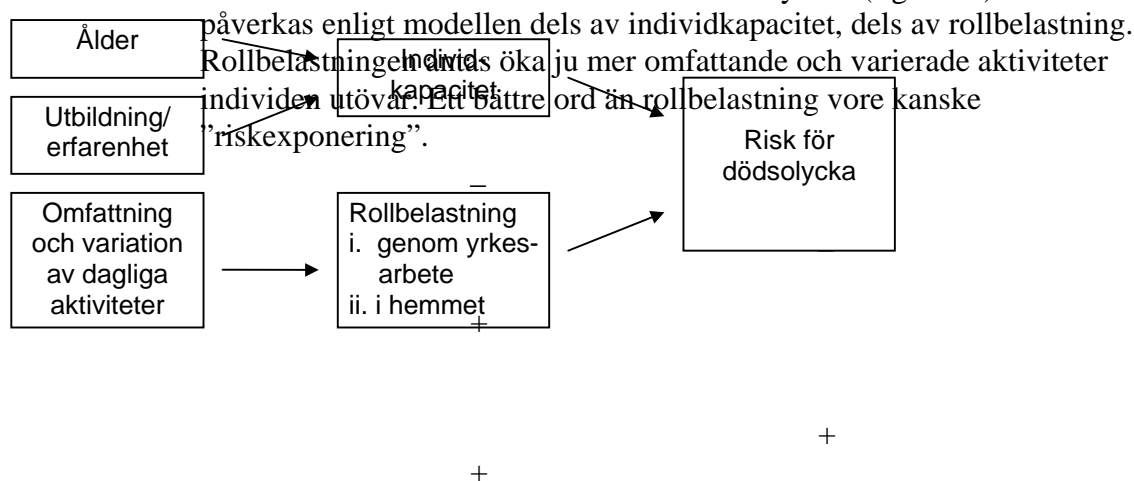
samt teorier om skillnader i mål och värderingar som leder till risktagande.

Psykoanalytiker har närmat sig olycksforskningen genom *psykodynamiska modeller*. Dessa har utgått från Freuds tankar om olyckor som i grunden självförvållade skador, som självbestraffning. Svagheten med dessa modeller anses vara att de bygger på studier av patologiska fall och därför, i bästa fall, kan förklara en mycket liten del av det totala antalet olyckor (Arbetarskyddsfonden 1973).

Andra teorier som bygger på mer eller mindre undermedvetna motiv och bevekelsegrunder talar om *imitation och suggestion* (Phillips 1979, 1980). De bygger på iakttagelsen att massmedierapportering om mord och självmord leder till kortsiktigt förhöjd frekvens av vissa typer av olyckor. Det framgår dock inte klart av Phillips resonemang om det i sådana fall handlar om mord/självmord eller ”riktiga” olyckor.

På senare tid har man inom arbetsskadeforskningen uppmärksammat betydelsen av *delaktighet och eget inflytande* på arbetsplatsen för att förklara skillnader i olycksfrekvens (Bjärås m fl 1989). Anställda med små möjligheter att påverka arbetets utformning antas löpa större risk att råka ut för olyckor.

Sociologiska *rollteorier* sätter gärna risktagande, olycksrelaterat beteende och exponering för olycksrisker i samband med olika sociala roller. Ur delvis detta perspektiv har Knudsen (1975) ställt upp en modell avsedd att förklara individuell risk för dödsolyckor (figur 2:2). Risken

Figur 2:2 Kausalt diagram för olycksrisk, efter Knudsen (1975:63)

Modellen visar att individuell olycksrisk inte bara har psykologiska förklaringar utan också påverkas av individers sociala roller och positioner. En svaghet i Knudsens modell är att den inte omfattar sådan ”rollbelastning” som påverkar människors hantering av risk (risktagande, riskundvikande-försiktighet etc). Det finns dock forskning som tar upp även sådana perspektiv.

Ett exempel på sådan forskning är Korllos (1993) åtskillnad mellan utilitaristiska och egoistiska roller. Utilitaristiska roller hör samman med ”nödvändig” verksamhet – yrkesarbete, hushållsgöromål o s v, medan egoistiska roller är knutna till självvalda fritidssysselsättningar. Detta innebär att också olycksriskerna i de egoistiska rollerna i högre grad upplevs som självvalda, vilket tycks leda till att människor accepterar en högre risk.

Men sociala roller är inte bara (som i Knudsens och Korllos resonemang) knutna till aktiviteter. En hel del forskning har t ex pekat på *könsroller* som en viktig orsak till skillnader i individuell olycksrisk. Jag återkommer till detta i senare avsnitt.

2. Varför inträffar olyckor?

Den andra huvudinriktningen inom olycksforskningen, som frågar *varför* olyckor inträffar, är mindre intresserad av vilka individer som råkar ut för olyckor. Större vikt läggs vid faktorer i den olycksdrabbades materiella, sociala, organisatoriska etc omgivning, som kan tänkas ha orsakat olyckan eller påverkat olycksförloppet.

Under 1940-talet började man använda epidemiologiska modeller, ursprungligen framtagna för att studera sjukdomar och sjukdomsspridning, i forskning om olyckor. Föregångare på området var den amerikanske medicinprofessorn John Gordon, som under andra världskriget funnit epidemiologi användbar för att studera soldaters köldskador. Efter kriget övergick han till att studera ”civila” olyckor med samma metoder, och 1949 publicerades hans artikel *The Epidemiology of Accidents*. Enligt en epidemiologisk modell kan olyckor förklaras genom beskrivning och analys av tre faktorer: den olycksdrabbade (”värden”), det objekt som förorsakat skadan (”agenten”) och den omgivande miljön. För varje faktor samlas data in, uppdelade på lämpliga underkategorier och olyckan analyseras sedan som resultat av en växelverkan mellan de olika faktorerna (Gordon 1949, Bjärås m fl 1989).

En ofta använd modell, som också innehåller en tidsdimension, har utarbetats av Haddon, enligt figur 2:3 (Haddon 1968, Thuen 1993:4f). Haddon har också, utifrån denna olycksmatris, utvecklat tio strategier för att på olika sätt, i olika skeden av ett olycksförlopp, förebygga eller begränsa omfattningen av en olycka (Haddon 1970, 1980). De tio strategierna ger en god helhetsbild över möjligheter till förebyggande arbete, samtidigt som de kan läsas som en problematisering av olyckors/olycksskadors orsaker. En tillämpning av Haddons tio strategier visas i figur 2:4.

Faktorer: Faser:	Människa	Utrustning	Fysisk miljö	Socioekon omisk miljö
Preaccidental				

fas				
Accidental fas				
Postaccidental fas				
Skador/förluster				

Figur 2:3 Haddons olycksmatris, efter Thuen (1993:4f)

*** INFOGA FIGUR 2:4 ***

*Figur 2:4 Tillämpning av Haddons tio strategier
Källa: Folkhälsoinstitutet (1993:37)*

Epidemiologiska modeller har använts mycket i olycksforskning, både i Sverige och internationellt. Modellernas fördel tycks vara att de på ett systematiskt sätt beskriver samspelet mellan en mängd olika faktorer i ett olycksförlopp. Dessutom riktar epidemiologiska modeller uppmärksamheten på de fysiska föremål som är inblandade i olyckan på ett tydligare sätt än de andra modellerna. Såväl Jarl och Thorsson (1978) som Bjärås m fl (1989) hävdar att epidemiologiska modeller saknar kausal dimension. Orsakssamband kan, menar de, inte härledas direkt ur modellerna, vilket är en nackdel i empiriska studier inriktade på att ge underlag för förebyggande arbete. Haddon (1980) påpekar emellertid att modellernas styrka inte i första hand ligger i att söka enskilda orsaker till en olycka, utan i att identifiera olika sätt på vilka olyckan hade kunnat undvikas. Därigenom kan man också ta ställning till vilka olycksförebyggande strategier som är mest effektiva. Framförallt Haddons tio strategier är ett bra exempel på detta.

Systemteori bygger på att ett givet system, t ex det system inom vilket en olycka inträffar, betraktas som en informationsprocess, med kommunikation och interaktion mellan olika faktorer. En olycka ses inte som en isolerad företeelse, utan som en ”abnorm output”, en avvikelse från systemets förväntade och avsedda utfall (Arbetarskyddsfonden 1973:78). I komplicerade system finns inga givna samband mellan hur ”stort” fel en individ gör och konsekvenserna av detta fel. För att förstå varför en olycka inträffar krävs därför att man ser till systemet som en helhet istället för att fokusera på enskilda orsaker. Systemteorin betonar komplexitet, interaktion och feedback.

Systemteorin har främst utvecklats vid analyser av enstaka större olyckor, ofta i komplicerade tekniska system. Att betona systemet som helhet har här varit en motvikt till att enbart söka orsaker till olyckor i individuella felgrepp eller andra utlösande faktorer (Berner 1996). Här-

ifrån kommer också begreppet ”normala olyckor”, myntat av Perrow (1984). Tanken bakom begreppet är att vissa system är så komplexa, svåröverblickbara och svårstyrda att det är oundvikligt, normalt, att något förr eller senare går snett.

Bjärås m fl (1989:62f) beskriver för sin del en relativt detaljerad systemmodell för att analysera arbetsolyckor. Modellen är uppbyggd av en serie ja/nej-frågor, av typen ”Varning om att en fara finns i systemet?”, ”Upptäcker personen varningen?”, ”Känner personen till varningen?”, ”Kan faran undvikas?” o s v. Tanken är att man vid analys av inträffade olyckor, t ex genom intervjuer med de inblandade, ska komma fram till vilken/vilka frågor som lett till ett negativt svar, och därigenom upptäcka systemets svaga punkter. Individens agerande betraktas som resultatet av ett samspel (eller en konflikt) mellan individens egna val, den information individen får från systemet, och det handlingsutrymme individen har i arbetsorganisationen.

Fördelen med denna modell är dess betoning av information, regler och handlingsmöjligheter för individen, och dess operationalisering av detta perspektiv i en konkret frågelista. Som modellen är utformad kan den också användas för att analysera och följa upp incidenter (som inte lett till olyckor) på en arbetsplats i olycksförebyggande syfte. Den tydliga inriktningen på konkret olycksprevention inom ett givet system, i första hand ett företag/en arbetsplats, är samtidigt modellens begränsning. Fokus ligger på systemet, medan individers karakteristika och frågor om olika individers och grupper exponering för faror och risker ligger vid sidan av modellen. Systemsynsättet har allmänt kritiserats för att i alltför liten grad ta hänsyn till individers intentioner och motiv (Berner 1996). För vissa typer av olyckor torde det dessutom vara svårt att ange ”systemets” gränser.

En annan infallsvinkel är en *situationistisk ansats*, som kan sägas ha drag av såväl systemteori som epidemiologiska modeller. En utgångspunkt för denna ansats är, att varje situation i någon mening är unik. Den innehåller en kombination av omständigheter som aldrig är exakt densamma – deltagande individer, interaktionen dem emellan, definitionen av situationen, tids- och platspecifika faktorer, krav och förväntningar från den yttre omgivningen etc (Berner 1996). En annan utgångspunkt är att människor rutinmässigt tar vissa risker, bryter mot regler och säkerhetsföreskrifter o s v. Sett ur ett situationistiskt perspektiv inträffar olyckor inte i första hand för att människor gör något onormalt, utan för att de gör som de brukar göra, utan att uppmärksamma att situationen har förändrats.

Detta synsätt, att varje situation är unik och att människor alltid tar risker, får ett par viktiga konsekvenser. Å ena sidan är det ”normalt” att människors i och för sig ordinära, rutinmässiga handlingar ibland leder till olyckor, även stora katastrofer (jämför begreppet ”normala olyckor”). Å andra sidan är det i princip oförutsägbart *när* detta inträffar. Forskare kan i efterhand, genom noggrann analys av omständigheter kring

olycksförlopp, förklara varför en olycka inträffade i en viss situation, men med ett situationistiskt synsätt är det knappast meningsfullt att formulera teorier som förutsäger när en olycka inträffar. Därtill är verkligheten alltför komplex. Förmodligen krävs det också ganska komplexa olyckor för att det ska vara befogat att göra så detaljerade analyser som här antyds. Berner (1996) använder olyckan med den amerikanska rymdfärjan Challenger som exempel.

Berner (1996) nämner också vad hon kallar ett *socialkonstruktivistiskt synsätt* på olyckors orsaker. Detta synsätt betonar att olika befattningshavare inom en organisation har olika roller och därför definierar verkligheten på olika sätt. I hierarkiska organisationer finns risken att befattningshavare med övergripande ansvar fattar felaktiga beslut därför att de inte förmår ta till sig information och argument från medarbetare med detaljkunskap om det beslutet gäller. Sådana beslut, där beslutsfattarens socialt konstruerade verklighetsuppfattning inte överensstämmer med faktiska förhållanden, kan i värsta fall leda till olyckor.

Slutligen kan olyckor också betraktas ur ett *konfliktperspektiv*. Perspektivet tycks främst ha använts när det gällt arbetsolyckor. Den konflikt man ser är den mellan å ena sidan företagets effektivitet och lönsamhet, och å andra sidan arbetarnas säkerhet (SOU 1984:42, sid 44, Korllos 1993).

Empiriskt inriktad forskning om olyckor

I Sverige är ansvaret för olycksförebyggande arbete inte samlat, utan spritt på många olika myndigheter och organisationer (Socialstyrelsen 1991, Folkhälsoinstitutet 1993). Det har fått till följd att mycket statistikinsamling och forskning om olyckor är uppdelad på olika delområden. Man kan urskilja ett antal olika sätt att definiera sådana delområden:

- *olycksmiljöer* (arbetsolyckor och trafikolyckor, på senare tid även olyckor i hemmet och i samband med idrott; mer specialiserade studier av typen "fall i trappa")
- *olycksoffer* (barnolyckor, i någon mån olyckor bland äldre)
- *olycksorsaker* (olyckor orsakade av farliga produkter, olyckor där alkoholkonsumtion finns med i bilden)
- *olyckors konsekvenser* (forskning inriktad på viss typ av olycksrelaterade personskador).
- *olyckors omfattning* ("katastrofforskning")

Få undersökningar och publikationer anlägger något övergripande perspektiv på olyckor; snarare framstår varje olyckskategori som ett eget forskningsområde. Detta tycks vara fallet också internationellt.

Som en "underavdelning" till den olycksförebyggande inriktningen finns viss forskning om olyckors samhällsekonomiska kostnader. Sådana kostnadsberäkningar kan användas för att motivera ekonomiska satsningar på förebyggande insatser, och för att prioritera bland olika sådana åtgärder. Beräkningarna utgår från mätbara kostnader, framförallt

i form av produktionsbortfall, sjukvårdskostnader och utbetalningar från allmänna och privata försäkringar, vilket gör att vissa typer av olyckor ägnas ganska liten uppmärksamhet.

Vidare utförs forskning i syfte att kartlägga sjukvårdskonsumtion, hälsotillstånd och dödlighet, ofta med tonvikt på skillnader mellan olika befolkningsgrupper. Här är olyckor en av flera faktorer som påverkar ohälsotal, överdödlighet etc. Det finns emellertid en del studier, framförallt vad gäller dödlighet, som enbart avser olyckor.

Slutligen kan nämnas forskning om enstaka större, allvarigare olyckor. I direkt anslutning till sådana olyckor tillsätts ofta expertgrupper ("haverikommissioner" och liknande) för att utreda olycksförlopp, orsaker och ansvar, samt för att samla kunskap inför framtida planering och olycksberedskap. Dessutom finns en ganska omfattande "katastrofforskning", som ofta har ett vidare perspektiv än annan olycksforskning (Quarantelli, red 1978, Lepointe 1991, Enander m fl 1993). Förutom katastrofers direkta orsaker, förlopp och konsekvenser har man här studerat riskupplevelse och olycksförberedelser, kommunikation och informationsspridning före-under-efter katastrofen samt återhämtnings- och återuppbyggnadsfaser efter katastrofer. Katastrofforskning är dels inriktad på psykologiska faktorer, människors reaktioner i olika katastroffaser etc, dels på hur sociala system hanterar och påverkas av kriser och katastrofer.

Merparten av såväl tillämpad forskning som mer övergripande teoriutveckling kring olyckor är emellertid inriktad på att identifiera olyckors *orsaker*, mestadels i förebyggande syfte. Ofta är den dessutom, mer eller mindre uttalat, knuten till en viss typ av olyckor. Medicinska och psykologiska perspektiv dominerar. Detta behöver i och för sig inte ses som något "fel" i forskningen. Vissa typer av olyckor har, av olika skäl, betraktats som allvarliga samhällsproblem och därmed blivit föremål för mycket forskning, som med tiden kommit att bilda avgränsade specialdiscipliner. Det förebyggande perspektivet har här varit självklart.

Andra infallsvinklar är emellertid möjliga. Ett exempel är katastrofforskningens betoning av olyckor som sociala händelser, definierade och tolkade av sociala aktörer (Quarantelli, red 1978, Lepointe 1991). Sådana tolkningar kan också gå långt utöver olycksforskarens teoretiska modeller. Olyckor betraktas, enligt den inledande begreppsdiskussionen, som oavsedda och oförutsedda. Detta har gett olyckor karaktär av oförklarlighet, öde och mysterium (Des Pres 1983) vilket avspeglas i myter, folktro, seder och traditioner. Där skulle etnologisk, antropologisk och kanske också historisk och religionsvetenskaplig forskning kunna ha en del att tillföra. Knudsens (1975) och Korllos (1993) rollteoretiska resonemang ger ett sociologiskt perspektiv på olyckor, där man urskiljer en strukturell differentiering av olycksrisk/olycksfrekvens mellan olika grupper och kategorier av människor. Här, liksom i många andra av de teorier och modeller som presenterats, finns möjlighet att gå vidare och t ex föra in ett könsperspektiv.

2.3 Könnsdimensioner

Det finns en mängd samhällsvetenskaplig forskning om könsskillnader och könsrelationer, i regel med feministisk inriktning. Att ge en samlad bild av denna forskning är svårt. Den består av många olika teorier, perspektiv och forskningsinriktningar, och debatten mellan olika skolor är ofta livlig. Min ambition är inte heller att ge någon fullständig beskrivning av teoribildning och forskning på området, utan att ta upp några grunddrag och perspektiv som kan utgöra underlag för den fortsatta framställningen.

Trots mångfalden inom den feministiska forskningen, kan man urskilja ett antal utgångspunkter som de flesta teorier har gemensamt:

- Kön har betydelse. Om man beskriver samhällsliga förhållanden utan att ta hänsyn till att samhället befolkas av män och kvinnor, utelämnar man i regel något väsentligt.
- Könsrelationer och könsskillnader ses i första hand som socialt konstruerade – inte som biologiska eller på annat sätt naturgivna.
- Könsrelationer är maktrelationer. Relationer mellan kvinnor och män beskrivs i termer av underordning, dominans, förtryck eller exploatering.
- Könsrelationerna är systematiska, inte en mängd tillfälligheter. De ingår i könsstrukturer som av olika forskare har beskrivits som patriarkat, genusordning, genussystem etc.

Ett sätt att närma sig, och systematisera, dessa förhållanden är genom Hirdmans (1988, 1990) beskrivning av ett ”genussystem” med två logiker: dikotomi och hierarki. Dikotomin innebär en isärhållande logik, som skiljer kvinnligt från manligt och upprätthåller *könsskillnader*. Hierarkin innebär en logik av manlig dominans och kvinnlig underordning, av ojämlika *maktrelationer* mellan könen och av det manliga som det normala och allmängiltiga.

Dessa teoretiska påståenden kan byggas under av en mängd empirisk kunskap. Internationellt jämförande forskning visar på systematiska skillnader mellan mäns och kvinnors resurser och samhällsställning (Connell 1987 kap 1). Kvinnor har sämre utbildning och lägre inkomster än män. I politiska beslutande församlingar och inom rättsväsendet är män kraftigt överrepresenterade. Det är också män som står för nästan all våldsutövning, både vad gäller militär/polisiär verksamhet och våldsbrottslighet. Även i Sverige, som ju anser sig ha uppnått en hög grad av jämställdhet mellan kvinnor och män, finns stora könsskillnader som regelmässigt är till männens fördel (Jakobsen & Karlsson 1993b). Män och kvinnor gör olika saker, både vad gäller avlönat arbete, hushållsarbete och andra aktiviteter, och finns på olika platser, olika arenor. Dessa förhållanden har bl a beskrivits som arbetsdelning mellan könen (Wahl 1992, Connell 1987) och som en uppdelning i

privat/offentligt, där kvinnors tillträde till det offentliga är begränsat (Åquist 1995, Hirdman 1990). Inom skolan finns stora könsskillnader mellan olika utbildningar, och högre upp inom utbildnings- och forskningsverksamheten är männen tydligt överrepresenterade. Män har också avsevärt större tillgång än kvinnor till olika former av maktresurser, inom ekonomi, arbetsliv, politik, rättsväsende o s v (Jakobsen & Karlsson 1993b).

Kön och könsskillnader

Man kan urskilja ett antal olika teorier som lägger fokus på kön och *könsskillnader*, på hur kategorierna män och kvinnor, manligt och kvinnligt, uppstår och reproduceras.

Psykoanalysen, med dess teorier om hur personligheten formas av upplevelser och relationer i barndomen, har haft stort inflytande. Redan Freuds klassiska psykoanalys visade att könsidentiteten inte är naturgiven, utan i hög grad påverkas av sociala faktorer. Mest uppmärksam på senare tid är Nancy Chodorows objektrelationsteori. Teorin bygger på psykoanalysen, och utgår från att barnets personlighetsutveckling påverkas av dess förhållande till modern. Flickor identifierar sig med modern, medan pojkar bryter upp från modern; kvinnor blir därigenom mer inriktade på relationer, män blir mer inriktade på självständighet, prestation etc (Wahl 1992).

Socialisationsteori är ett annat sätt att se på personlighetsutveckling. Sådan teori tar inte bara hänsyn till barndomsupplevelser, utan ser socialisationen som en ständigt pågående process, där en mängd olika aktörer är inblandade. Begreppet socialisation är nära knutet till teorier om sociala roller; i könsteoretiska sammanhang handlar det om könsrollsteori. Det finns en omfattande samhällsvetenskaplig teoribildning om sociala roller, där utgångspunkten är en distinktion mellan människan och den eller de roller hon spelar (Connell 1987 kap 3). Rollen avser en social position och det beteende som förväntas av människor i denna position. De förväntningar, eller normer, som är knutna till rollen upprätthålls av människor och institutioner i roll-innehavarens omgivning med hjälp av positiva och negativa sanktioner, vilket beskrivs i termer av socialisation eller internalisering. Könsroller är *en* form av sociala roller. Teorier om könsroller beskriver hur kvinnor och män möter olika rollförväntningar. Familj, skola, massmedia o s v förmedlar normer för hur kvinnor respektive män bör bete sig, normer som bidrar till att reproducera skillnader mellan kvinnor och män, mellan kvinnligt och manligt.

Könsrollsteorin markerar tydligt att skillnader i manligt och kvinnligt kan förklaras socialt. Den anger också ett samband mellan personlighetsutveckling och social struktur, mellan könsskillnader på individnivå och en isärhållande logik på samhällelig nivå. Samtidigt har könsrollsteorin utsatts för mycket kritik (Dahlström 1992, Wahl 1992, Connell 1987). Teorin tenderar, åtminstone i vissa versioner, att beskriva

en given uppsättning roller, som helt styr kvinnors och mäns beteende. Detta synsätt innebär en deterministisk människosyn. Det förklarar inte när och varför människor bryter mot normerna och gör saker de inte förväntas göra. Vidare är socialisation ingen förklaring av köns och könsskillnaders ursprung, utan bara av hur de reproduceras. Det blir också svårt att förklara historisk förändring – hur och varför könsroller förändras över tid.

Inom psykologin förekommer vidare en omfattande forskning om *maskulinitet/femininitet*. Det handlar i regel om kartläggning av könsskillnader snarare än teorier om deras uppkomst. Connell (1987 kap 8) är mycket kritisk till denna typ av forskning. Den utgår ofta från frågeformulär konstruerade för att mäta könsskillnader eller olika grader av femininitet och maskulinitet. Det uttalade syftet är då, menar Connell, att finna genomsnittliga, statistiskt signifikanta könsskillnader – om en viss variabel inte visar på någon könsskillnad, är den ointressant. Resultatet blir att man överdriver skillnader mellan könen och blundar för variation inom respektive kön. För att mäta maskulinitet/femininitet krävs ju dessutom att forskaren som konstruerar frågeformuläret från början bestämt sig för vad som är maskulint och feminint.

Det finns emellertid teorier som verkligen går till botten med *den sociala konstruktionen av kön*. Udden i dessa teorier är riktad mot antaganden om en strikt biologisk uppdelning i mans- och kvinnokön. Tre typer av argument är viktiga. 1) De (natur)vetenskapsmän som definierar biologiska könsskillnader är själva sociala varelser och deras definitioner utgår från den kultur och den sociala verklighet de lever i. 2) Naturgivna skillnader är ofta större inom än mellan könen. Det krävs i själva verket stora ansträngningar, av människor och institutioner, för att med normer, berättelser, symboler och artefakter upprätthålla en kategorisk skillnad mellan könen. 3) Studier av bl a hermafroditer, transvestiter och transsexuella visar att det biologiska könet inte är självklart och att könsidentitet i viss mån är ett val (Connell 1987 kap 4, Butler 1990 kap 3). Teorierna tycks utmynna i ett synsätt där allt är möjligt, där variationen och inte de fasta kategorierna är det intressanta. Att inom forskning och politik försöka upprätthålla fasta köns kategorier anses också innebära diskriminering eller förtryck av de människor som inte passar in i dessa kategorier. Ur ett feministiskt perspektiv är det viktigt att på detta sätt visa att det inte finns några naturgivna förutsättningar för mäns dominans och kvinnors underordning. Det kan också vara angeläget att påpeka, att det både bland män och bland kvinnor även finns andra skiljelinjer, andra grupp tillhörigheter, grundade i klasstillhörighet, etnicitet etc (Fraser & Nicholson 1990). Samtidigt torde ett alltför långtgående ifrågasättande av kategorierna kvinnor och män vara svårt att hantera inom många feministiska teorier.

Diskussionen om kön som social konstruktion har lett till att många engelskspråkiga forskare skiljer mellan begreppen *sex* ("biologiskt kön") och *gender* ("socialt kön"). På svenska översätts ibland *gender* med "genus". Jag kommer emellertid genomgående att använda ordet "kön".

Kön och makt

Det finns också ett antal teorier som försöker begreppsliggöra och förstå *maktrelationer* mellan kvinnor och män. Connell (1987 kap 3) gör en åtskillnad mellan teorier som söker förklaringar till manlig dominans och kvinnlig underordning inom respektive utanför könsstrukturerna.

De sistnämnda är framförallt marxistiskt inspirerade teorier, som sätter kvinnors underordning i samband med det kapitalistiska systemet. En ståndpunkt är, att det är kapitalismen som förtrycker kvinnorna och att vägen till kvinnlig frigörelse går genom klasskamp. Mer utvecklade teorier betonar kvinnans "reproduktiva" uppgifter i hemmet/familjen. Där sker en social reproduktion av de kapitalistiska produktionsförhållanden som bl a är grunden för kvinnors underordning i samhället. Dessa teorier har emellertid fått mycket kritik. Kvinnors underordning är inte i tid och rum begränsad till kapitalistiska samhällen, och "social reproduktion" är i sig ingen förklaring till denna underordning.

En ytterligare utveckling är den s k "tvåsystemsteorin". Där identifieras två parallella system, kapitalismen och patriarkatet, vilka antas samverka och förstärka varandra (Hartmann 1981). Teorin har setts som ett framsteg, då den hävdar en motsättning mellan könen som inte kan beskrivas enbart inom ramen för en marxistisk analys av kapitalismen. Men tvåsystemsteorin har också fått kritik, bl a för att det blir svårt att teoretiskt reda ut förhållandet mellan de båda systemen (Wahl 1992, Jónasdóttir 1991).

Å andra sidan finns teorier som (enbart) sätter kvinnors underordning i samband med sociala könsstrukturer. Här kan man skilja mellan teorier inriktade på *könsroller* och teorier som betonar *könsrelationer*.

Könsrollsteorier beskriver hur manliga och kvinnliga egenskaper och förhållningssätt reproduceras genom normer och förväntningar, överförda i ständigt pågående socialisationsprocesser. Många forskare har påpekat att detta samtidigt innebär en reproduktion av manlig dominans och kvinnlig underordning. Könsrollsteorin skulle med detta synsätt också kunna förklara maktrelationer mellan könen. Dessutom identifierar den möjligheter till förändring av rådande förhållanden, t ex genom politiska reformer. Normer kan påverkas, de institutioner som medverkar i socialisationen kan påverkas o s v.

Men en hel del forskning grundad på könsrollsteori har också kritiserats just för att *sakna* en maktdimension. Resonemang kring könsroller stannar ofta vid att män och kvinnor beter sig olika, vilket förklaras med att de socialiserats in i olika könsroller. Tonvikten ligger på könskillnader snarare än på maktrelationer mellan könen. Och även om man försöker ta hänsyn till maktrelationer i forskning om könsroller, så är könsroller och socialisation inte i sig någon förklaring av sådana maktrelationer – bara en beskrivning av hur de reproduceras.

Det finns emellertid teorier om kön och makt som tar sin utgångspunkt just i *könsrelationer*. De har inte någon vedertagen gemensam beteckning; Connell (1987 kap 3) beskriver dem som "kategoriska teorier", då de bygger på analys av kategorier av människor, i regel kvinnor och män. Förhållandet mellan könen beskrivs med hjälp av begrepp som dominans, förtryck, sexuell stratifiering och patriarkat. Mäns våld mot kvinnor är viktigt i flera av dessa teorier, och ses som uttryck för en strukturell maktrelation. Ett problem, både med dessa teorier och med könsrollsteorierna är, att kategorierna kvinnor och män kan bli alltför dominerande och därmed dölja andra sociala kategorier och gruppstillhörigheter. Inte sällan används eller tolkas också teorierna som beskrivningar av alla män och alla kvinnor. Sådana användningar av teorierna döljer att det finns viktiga likheter mellan män och kvinnor, lika väl som det finns skillnader "inom" respektive kön. Dessa problem uppstår om man inte skiljer mellan å ena sidan kvinnor och män som sociala kategorier, och å andra sidan kvinnor och män som individer. De könsrelationer som de kategoriska teorierna beskriver bör betraktas som strukturella företeelser, och inte direkt applicerbara på alla kvinnor och män (på individnivå). Enskilda individers positioner, resurser, tänkande och handlande påverkas av mycket annat än könsstrukturer, könsrelationer och könsroller.

Utgångspunkten för flera av de teorier som jag hittills beskrivit är ganska traditionella könsroller och könsrelationer. Samhällsutvecklingen under de senaste årtiondena har lett till att sådana traditionella roller och värderingar delvis kommit att uppfattas som föråldrade. Om normer och ideal tidigare föreskrev just det isärhållande och den hierarki som Hirdman talar om, så talar de officiellt erkända idealen idag om frigörelse, jämställdhet och lika möjligheter. På många håll har dessa ideal också tagit sig uttryck i statlig jämställdhetspolitik. Denna förändring är utgångspunkten för bland andra Haavind (1985). Utvecklingen har, menar hon, gått från väldefinierade komplementära könsroller till mera oförutsägbara könsförhandlingar, från segregation till integration.

Effekterna av dessa förändringar är emellertid inte entydiga. Kvinnor har på många sätt uppnått större frihet och ökat oberoende. Men då de kommit in på tidigare manliga arenor har de ofta mött manliga normer och värderingar, som inneburit olika former av orättvisor och förtryck av dem, på deras kön. Samtidigt har männen inte i samma utsträckning sökt sig till kvinnliga arenor, t ex hushållsarbete. Det har, hävdar Haavind, blivit en jämställdhet på mäns villkor. Eftersom jämställdhet är norm, försöker dessutom både män och kvinnor, inför sig själva och omgivningen, framställa (köns-)förhållanden som jämlika även om de inte är det. Det leder till att kvinnor känner sig misslyckade och otillräckliga om de inte kan leva upp till normerna, i arbetslivet och/eller familjelivet. Dessutom, menar Haavind, har jämställdheten trots allt sina gränser. En kvinna får göra vad som helst – så länge hon gör det relativt underordnad en man. Med andra ord: även om genomsnittliga *könsskillnader* tycks minska då kvinnor ges "lika möjligheter" på olika områden,

finns tecken på att *könsrelationerna*, maktrelationerna mellan könen, förblir ojämlika.

De förändringar som Haavind beskriver är också utgångspunkten för Jónasdóttir (1991, 1993) i hennes försök att formulera en feministisk ”basteori”. Då jämställdhet är norm och kvinnors ekonomiska och materiella beroende av män tenderar att minska, visar det sig att grunden för feministisk teori inte kan ligga i arbetsdelning och ekonomisk ojämlikhet mellan könen, menar hon. Istället vill hon rikta uppmärksamheten mot mäns och kvinnors kärleksrelationer. I analogi med marxistisk analys av produktion, produktionsförhållanden och klassförhållanden hävdar Jónasdóttir att det i relationer mellan kvinnor och män, framförallt inom familjen/äktenskapet, sker en produktion av liv och av social existens. Men denna produktion sker under ojämlika, patriarkala former. Kvinnor ger män bekräftelse och ”existentiella krafter”, utan att få, eller kunna kräva, motsvarande i utbyte. Här och ingen annanstans finns grunden för mäns dominans över eller exploatering av kvinnor, menar Jónasdóttir. Här finns också ett tydligt manligt intresse av att de ojämlika könsrelationerna består.

Att förlägga fokus för feministisk teori till den privata sfären, till kärleksrelationer mellan kvinnor och män, kan vara ett sätt att förstå varför kvinnor och män även i dagens formellt jämställda samhälle gör olika saker, finns på olika platser, har olika värderingar och verklighetsuppfattningar. Ojämlika könsrelationer bildar köns(makt)strukturer (beskrivna som patriarkat, genussystem o s v) som ger upphov till könsskillnader i tänkande och handlande.

Jónasdóttir är noga med att betona att hennes teori är abstrakt, och inte direkt applicerbar på individnivå. Om syftet är att formulera en feministisk basteori, en teori om maktrelationer mellan män och kvinnor, måste man på vägen dit abstrahera bort en mängd andra företeelser och förhållanden – klassrelationer, etniska grupper, diverse individuella faktorer, men också eventuella problematiseringar av själva könskategorierna. Det man abstraherar bort kan rymmas i andra teorier, eller på andra nivåer av feministisk teori.

* * *

Ovanstående teorigenomgång gör som sagt inte anspråk på att vara fullständig. Fler eller andra riktningar kunde ha tagits upp, och presentationen kunde varit utförligare. Mitt syfte har inte varit att ge en uttömmande beskrivning av feministisk teori, utan att finna en teoretisk grundval för det könsperspektiv som jag så småningom ska anlägga på forskning om risk och olyckor. Min utgångspunkt inför fortsättningen kommer att vara, att *köns(makt)strukturer* bestående av (*ojämlika könsrelationer*, ger upphov till systematiska *könsskillnader*: män och kvinnor gör olika saker, befinner sig på olika platser vid olika tidpunkter, möter olika normer och förväntningar, har olika värderingar och uppfattar verkligheten på olika sätt.

På de följande sidorna ska jag utveckla detta perspektiv på *könsskillnader*, med hjälp av såväl teoretiska som empiriska undersökningar, i termer av *ideologi* och *praktik*. Begreppen ideologi och praktik har använts på en mängd olika sätt inom samhällsvetenskapen. Mitt syfte är emellertid inte i första hand att diskutera, definiera eller utveckla teoretiska begrepp. Jag kommer att använda orden ideologi och praktik för att skilja mellan å ena sidan vad människor tycker och tänker, deras normer, förväntningar, värderingar och verklighetsuppfattningar (ideologi), och å andra sidan vad människor faktiskt gör: vilka aktiviteter de utför, på vilka platser, vid vilka tidpunkter (praktik). Jag kommer genomgående att hävda att man, då man studerar könsskillnader, bör ta hänsyn till *samspelet* mellan ideologi och praktik, och inte reducera undersökningsområden eller förklaringar/tolkningar av undersökningars resultat till enbart ideologi *eller* praktik.

Ideologi

Den könsteori om ideologi som jag i första hand kommer att anknyta till är *könssrollsteori*. Tanken bakom könssrollsteorier är att kvinnor och män socialiseras in i skilda roller, kvinno- respektive mansroller, som föreskriver skilda beteenden, attityder, normer och ideal (Connell 1987 kap 3). Genom positiva och negativa sanktioner från omgivningen upprätthålls dessa rollförväntningar, så att könssrollerna med tiden internaliseras; man *vill* göra det man förväntas göra. En mängd forskning har visat hur könssroller på detta sätt reproduceras i barnuppfostran, i skolböcker, i populärkultur, i nyhetsrapportering, i familjeliv, på arbetsmarknaden o s v.

Könssrollernas innehåll har utforskats på många olika sätt men resultaten, beskrivningarna av mans- och kvinnorsrollerna, är ganska samstämmiga. Mansrollen föreskriver prestationsinriktning, aggressivitet, självständighet, beslutsamhet, mod och självbehärskning. Män förväntas vara aktiva, dominerande, tuffa, råa och oborstade – o s v. En ytterligare aspekt av mansrollen anses ibland vara ett avståndstagande från allt som uppfattas som kvinnligt. Kvinnorsrollen beskrivs också ofta som motsatsen till mansrollen. Kvinnor förväntas vara stillsamma, tystlåtna och försiktiga, passiva och undergivna, mer inriktade på omsorg och relationer, ha lättare för att uttrycka känslor, vara söta och välvårdade – o s v (jfr t ex Angelöw & Jonsson 1990:95, David & Brannon, red 1976, Fox 1977).

En viktig effekt av dessa könssroller är, menar många forskare, att de reproducerar manlig dominans och kvinnlig underordning. De bidrar till att skapa en uppdelning av världen i manligt och kvinnligt, där det manliga genomgående framstår som viktigare och mer värdefullt. Detta påverkar i hög grad kvinnors och mäns verklighetsuppfattningar, tankar och handlingar.

Hur tvingande är könsrollerna? Vissa forskare tenderar att framställa könsroller som en fast struktur, och socialisationen som en nödvändig, ofrånkomlig anpassning till denna struktur. Andra lämnar större utrymme för variation och individuell handlingsfrihet genom att betona skillnaderna mellan å ena sidan könsrollernas ideal och stereotyper och å andra sidan människors verkliga uppfattningar och beteenden. En närliggande fråga gäller könsrollernas förändring över tid. De mans- och kvinnoroller som beskrivs ovan kan uppfattas som traditionella och föråldrade. I dagens samhälle framställs ju ofta jämställdhet mellan könen som ideal. Samtidigt visar mycket forskning att de traditionella könsrollernas normer och värderingar fortfarande finns i samhället, och att kvinnor och män, vare sig de accepterar dem eller inte, möter dem och tvingas förhålla sig till dem.

Ett annat problem är att könsroller är ett vagt begrepp, som kommit att användas i flera olika betydelser. Könsroller används för att beskriva vad kvinnor och män förväntas tänka och göra, vilka roller som internaliseras, vilka yttre könsideal kvinnor och män förhåller sig till (massmediebilder etc), och även vad kvinnor och män faktiskt gör. Ibland görs heller inte någon tydlig åtskillnad mellan könsroller och de konsekvenser könsrollerna anses få på samhällsnivå (Angelöw & Jonsson 1990). Med så olika innebörder riskerar könsrollsbegreppet att bli ett sätt att *beskriva* allehanda könsskillnader snarare än ett redskap för analys och förklaring.

Ytterligare kritik kommer från bl a psykologer, som hävdar att könsrollsteorier ger en alltför passiv bild av individen. Könsroller betraktas, menar dessa kritiker, som en ensidig anpassning till yttre förväntningar och påtryckningar, och som en fråga om åsikter och attityder. Förutom en socialisation in i kvinnliga och manliga könsroller sker emellertid också, hävdar de, en identitetsbildning, där varje människa för sig själv ”försöker skapa mening i vad det betyder att tillhöra olika kön” (Bjerrum Nielsen & Rudberg 1991:11), en mening som ligger djupare än åsikter och attityder. Individerna beskrivs som medvetna aktörer i denna process. De är påverkade av de ideal och förväntningar som könsrollerna innebär, men dessa ideal och förväntningar är inte tvingande.

Könsrollsteorier har alltså utsatts för mycket kritik, men de används ändå flitigt. Forskare inom vitt skilda discipliner anknyter till könsroller, könsocialisation och liknande begrepp när det i deras forskning dyker upp könsskillnader som behöver förklaras. Ibland blir det, som jag varit inne på, lite väl enkelt – allting förklaras med könsroller.

Praktik

Som motvikt till könsrollsteorin, och dess ibland ensidiga betoning av ideologi, ska jag ta upp en del forskning som är inriktad på kvinnors och mäns praktik, med viss betoning av könsaspekter på tidsliga och rumsliga förhållanden. De perspektiv som framträder på detta område är inte lika

etablerade som könsrollsteorin, och min framställning blir också lite mer trevande. Jag utgår från några empiriska undersökningar som jag sedan anknyter till teorier hämtade från i första hand feministiskt influerad kulturgeografi.

Flera forskare hävdar att kategorierna *tid* och *rum* är viktiga för att förstå hur ojämlika könsrelationer produceras och reproduceras. Tidigare teori, i stor utsträckning inriktad på könsroller, kritiseras för att bl a utgå från idealbilder av kvinnor och män och/eller framställa kön och könsroller som något ytligt, påklistrat. Istället närmar man sig könsrelationer genom att studera kvinnors och (i någon mån) mäns livssammanhang och vardagliga rutiner, manifesterade i tid, rum och aktiviteter, betraktade som resultat av förhandlingar mellan kvinnor och män, inom könsstrukturer präglade av manlig dominans och kvinnlig underordning. Tillgång till och användning av tid och rum ses som uttryck för maktförhållanden mellan könen (Friberg 1990).

Kvinnors och mäns aktivitet i tid och rum kan beskrivas på olika sätt. Inom SCB:s undersökningar om levnadsförhållanden har några studier gjorts av svenskarnas tidsanvändning, senast av Rydenstam (1992). En grov uppdelning i olika typer av aktiviteter ger följande bild av tidsanvändningen för kvinnor och män i åldrarna 20-64 år:

Tabell 2:1 Genomsnittlig tidsanvändning för kvinnor och män, 20-64 år, timmar per vecka

Aktivitet	K	M
Förvärvsarb	27	4
Studier	2	2
Hemarbete	33	2
Personliga	71	6
Fri tid	32	3

Källa: Rydenstam (1992)

Tabellen visar genomsnitt för ett representativt urval av befolkningen. Uppgifterna bör tolkas med viss försiktighet eftersom de är just genomsnitt. De bygger på en sammanslagning av data för kvinnor och män med mycket skiftande livssituationer och tidsanvändning – det är inte säkert att en enda människa använder sin tid just så som tabellen visar. Ändå framgår ganska tydligt att män på det hela taget förvärvsarbetar mer än kvinnor, medan kvinnor ägnar betydligt mer tid åt hemarbete. Det finns också en tendens till att män har något mer ”fri tid” än kvinnor, medan det omvända gäller tiden för ”personliga behov”.

En närmare uppdelning av kategorierna hemarbete och fri tid visar att kvinnor lägger ner mycket mer tid än män på hushållsarbete och även ägnar mer tid åt omsorg (om barn, äldre och sjuka) och social samvaro. Män å sin sida ägnar mer tid än kvinnor åt underhållsarbete i hemmet,

TV-tittande och idrott. Män använder också mer tid än kvinnor för resor. Skillnaden gäller framförallt bilresor, medan kvinnor lägger något mer tid än män på resor med kollektivtrafik och förflyttning till fots. Också inom förvärvsarbetet råder stora könsskillnader (se t ex Friberg 1990 kap 2). Kvinnor arbetar i hög utsträckning inom den offentliga sektorn. Vård, omsorg, olika slags kontorsarbeten och försäljning inom detaljhandel är de viktigaste kvinnoyrkena. Männerna har en betydligt mer spridd yrkesbild (åtminstone med de yrkesklassificeringar som görs i statistiken), där arbete i den privata sektorn, inte minst tillverkningsindustrin, spelar en större roll. Skillnaden mellan mäns och kvinnors tidsanvändning för förvärvsarbete kommer till stor del ur att betydligt fler kvinnor än män arbetar deltid.

Rapportförfattaren har också ställt frågan om det finns skillnader i den fria tidens karaktär för män och kvinnor. Utifrån bl a en jämförelse av "fritidsepisoders" längd och orsaker till avbrott av sådana episoder drar han slutsatsen att kvinnors fria tid i högre grad än mäns har karaktären av jourtid. Kvinnors fria tid avbryts oftare än mäns av "aktiviteter som har en mer 'nödvändig' karaktär, särskilt då i form av hemarbete" (Rydenstam 1992:91). I synnerhet småbarnsmammor kan förväntas ha det så. Männens fritidsepisoder avbryts inte lika snabbt, och följs oftare av andra fritidsaktiviteter eller "personliga behov". Kvinnors fritid framstår alltså som mer uppsplittrad och inte "fri" i samma utsträckning som männens fritid. Dessutom visar undersökningen att kvinnor i högre utsträckning än män är tillsammans med andra. Framförallt är ofta barn med när kvinnor utför hemarbete. Detta förstärker bilden av att kvinnors tid, helt eller delvis, tas i anspråk av andra i betydligt större utsträckning än mäns tid. Däremot visar en direkt fråga om upplevd tidsbrist inte på några systematiska könsskillnader (Rydenstam 1992:103ff).

I SCB-undersökningen ingår vissa uppgifter om var någonstans tiden tillbringas, men de kategoriseringar som görs är i regel för grova för att några tydliga könsskillnader ska framträda. Möjligen, konstaterar Rydenstam (1992:97), tillbringar kvinnor något mer tid än män i hemmet.

Andra infallsvinklar på kvinnors och mäns tillgång till och användning av tid och rum finns inom kulturgeografien. Ett synsätt exemplifieras av Ellegård (1993:5) med frågan hur lång tid det tar att gå till tandläkaren. För en kvinna som ingått i Ellegårds studie innebar ett tandläkarbesök att:

"Hon måste packa kläder och blöjor, ta på sina två barn, köra ett barn till mormor för passning, ta med spädbarnet och åka till tandläkaren, vänta, behandlas och sedan köra och hämta det större barnet hos mormodern innan hon och barnen kunde åka hem igen."

Behandlingen hos tandläkaren varade i 15 minuter, men med alla nödvändiga kringaktiviteter tog tandläkarbesöket närmare tre timmar. Exemplet visar, menar Ellegård, att tidsanvändning inte enbart bör mätas

kvantitativt, utan att det framförallt krävs en förståelse för de vardagliga sammanhang där olika aktiviteter ingår. Den metod hon föreslår är tidsgeografien, som bl a betonar de restriktioner som tiden och rummet anger för människors aktiviteter och vardagliga rutiner. (Tidsgeografien beskrivs inte närmare här; beskrivningar finns hos t ex Hägerstrand 1991, Friberg 1990 och Asplund 1983.)

Friberg (1990) har studerat kvinnliga småbarnsföräldrar med tidsgeografiska metoder, och konstaterat att det ofta krävs stora ansträngningar för att få vardagslivet att gå ihop. Kvinnor har oftare än män huvudansvaret för hemmets skötsel, matlagning och omsorg om barnen (Rydenstam 1992:106ff). Att kombinera detta ansvar med förvärvsarbete innebär ofta ett omständligt pusslande och planerande för att "få tiden att rätta till" (jfr Mackenzie 1989). Inte minst att få tid över till sig själv upplevs som ett stort problem. Och, konstaterar Friberg (1990), tidsbrist är i hög grad också ett rumsligt problem. Väl så viktiga som de aktiviteter som ska utföras är de rumsliga avstånden mellan de platser där aktiviteterna utförs, kravet på förflyttning mellan dessa platser och de kringaktiviteter detta för med sig.

Inom kvinnoforskningen lyfter man också ofta fram distinktionen mellan privat och offentligt. Den offentliga sfären förknippas i regel med män och mäns aktiviteter, medan det privata betraktas som kvinnligt och samtidigt mindre viktigt och mindre värt (Åquist 1995). I rumsligt hänseende har man framförallt fäst uppmärksamheten på kvinnors begränsade tillträde till olika offentliga rum (Haraldson 1995). Ungdomsforskare har undersökt hur pojkar och unga män tar gator och torg i besittning medan flickorna istället utvecklar en "flickrumskultur" (Lieberg 1989, Norell 1989). Länge ansågs det opassande för kvinnor att befinna sig i olika offentliga miljöer utan manligt sällskap (Norell 1989, Fox 1977) och flera undersökningar visar också att kvinnors tillträde till det offentliga rummet begränsas av rädsla för våld (Pain 1991, Statistiska Centralbyrån 1995).

Den rumsliga segregationen mellan könen är emellertid mer finfördelad än vad distinktionen privat/offentligt kan beskriva. Könsuppdelningen i arbetslivet är väl dokumenterad (Friberg 1990 kap 2). Kvinnor och män arbetar i stor utsträckning i olika näringsgrenar och i olika yrken, vilket medför en rumslig åtskillnad. Också inom ett och samma företag kan olika lokaler bli till kvinnliga respektive manliga rum genom denna könssegregation. Även i hemmet finns manliga och kvinnliga områden. De flesta inomhusmiljöer, i synnerhet köket, beskrivs som kvinnornas område, genom kvinnornas större ansvar för hushållsarbetet. Garage, förråd och liknande utrymmen hör däremot till männens domäner (Haraldson 1995, Rosengren 1991). I trafiken kan den rumsliga könsuppdelningen följas ända in i bilen – mannen på förarplatsen, kvinnan bredvid. Om minst en man och minst en kvinna åker bil tillsammans är det i nio fall av tio en man som kör (Cedersund 1990). Könsskillnader när det gäller fritidsaktiviteter kan också förväntas medföra en rumslig uppdelning mellan män och kvinnor.

Såväl i hemmet som i samband med vissa fritidsaktiviteter kan man dessutom tänka sig en kvalitativ skillnad mellan mäns och kvinnors rum. Genom att kvinnor i högre grad än män utför aktiviteter tillsammans med andra framstår inte kvinnors rum som "egna rum" i samma utsträckning som mäns rum. Förhållandet kan ses som ett rumsligt uttryck för kvinnors brist på "egen tid" (Haraldson 1995).

Det är viktigt att framhålla, att dessa könsskillnader inte är absoluta. Många kvinnors och mäns tids- och rumsanvändning avviker från de mönster som beskrivits. Mönstren har också förändrats en del över tid. Men ändå finns mönstren där. De avspeglar könsrelationer och maktförhållanden mellan könen som visat sig mycket seglivade, som alla män och kvinnor möter och på ett eller annat sätt tvingas förhålla sig till.

Vissa försök har också gjorts att förankra dessa iakttagelser av kvinnors och mäns förhållande till tid och rum i könsteori. Olika författare talar om feministisk geografi (Mackenzie 1989) eller "könsidentifierande" geografi (Forsberg 1995).

En utgångspunkt är att rumsliga (och tidsliga) förhållanden avspeglar sociala förhållanden, och att studier av rumsliga sammanhang är ett sätt att förstå hur könsrelationer uppstår och reproduceras. Ett viktigt studieområde har varit rumsliga uttryck för arbetsdelningen mellan könen. Ökat kvinnligt förvärvsarbete tillsammans med fortsatt kvinnligt huvudansvar för hem och familj har, menar man, lett till motstridiga förväntningar och ideal, men också till praktiska problem vad gäller vardagslivets organisering i tid och rum. "Tiden och rummet blir något som det förhandlas och kämpas om – mellan sociala grupper och mellan könen", menar Forsberg (1995:5). Och i dessa mer eller mindre uttalade och medvetna förhandlingar är det, hävdar hon, genomgående männen som kollektiv som har övertaget. Samma slutsats drar Friberg (1990:309ff), som menar att kvinnors anpassningsstrategier i tid och rum döljer en systematisk manlig dominans.

Feministisk eller könsidentifierande geografi är alltså tydligt inriktad på att anknyta könsskillnader till könsrelationer. Man beskriver en inbördes påverkan; könsrelationer avspeglas i tillgång till och användning av tid och rum, samtidigt som livssammanhang och vardagliga aktiviteter i tid och rum bidrar till att forma könsrelationer och även själva innebörden i manligt och kvinnligt (Mackenzie 1989). Tanken ligger nära Hirdmans (1990:77) resonemang om situationer, platser och aktiviteter som bärare av "genusessens".

Återigen: Jag menar inte att könsskillnader bör beskrivas eller förklaras enbart utifrån kvinnors och mäns vardagliga aktiviteter, tidpunkter och platser. Min utgångspunkt är att å ena sidan könsskillnader i normer, förväntningar, värderingar och verklighetsuppfattningar (ideologi) och å andra sidan kvinnors och mäns aktivitet i tid och rum (praktik) ingår i en ömsesidig påverkan, där ingendera sidan bör betraktas som viktigare än

den andra. Detta samspel mellan könsrelaterade ideologier och könsrelaterade praktiker kan förväntas ge upphov till systematiska könsskillnader i exempelvis risk och olyckor.

2.4 Ämnesområdet

Det könsperspektiv jag nu har skisserat kommer jag att använda i följande kapitel, där jag går igenom empiriska undersökningar om risker och olyckor. Innan jag övergår till dessa genomgångar ska jag emellertid säga några ord om vilka aspekter av risk, olyckor och kön jag är intresserad av, vilka avgränsningar jag har gjort, och hur jag ser på sambanden mellan risk, olyckor och kön.

Vilka risker?

I kapitlet om risker går jag igenom forskning om kvinnors och mäns *upplevelser* av risk och *hantering* av risk. Jag kommer inte att begränsa mig till olycksrisker. Dels tyder forskningsgenomgången i avsnitt 2.1 på att det kan vara en poäng att jämföra olika typer av risker (t ex olycksrisker med andra risker), dels har det visat sig finnas mycket lite forskning om eventuella könsskillnader i upplevelsen och hanteringen av olycksrisker. Jag har därför valt att anlägga ett vidare perspektiv på risk, även om detta innebär att de olika delarna av rapporten (kapitel 3 och kapitel 4) drar åt lite olika håll.

I första hand har jag letat efter undersökningar av svenska förhållanden. Det finns emellertid ganska lite sådant material som belyser könsaspekter av risk, så jag kommer också att ta upp en del internationella studier. När det gäller avgränsningar i tid kommer jag, med undantag för några etnologiska undersökningar om risk och rädsla i folktron, inte att göra några jämförelser över tid.

I kapitlet om risk (kapitel 3) koncentrerar jag mig på ”subjektiva” aspekter av risk, människors upplevelser och hantering av risk. Att studera *alla* risker som kvinnor och män ”objektivt” sett kan sägas vara utsatta för vore en ogörlig uppgift. I kapitlet om olyckor (kapitel 4) kommer jag däremot också in på vissa ”objektiva” aspekter av risk – kvinnors och mäns exponering för olika typer av olycksrisker – som en förklaring till könsskillnader i olyckor.

Vilka olyckor?

Tyngdpunkten i kapitlet om olyckor ligger på könsuppdelad olycksstatistik. Här finns ett omfattande material, som ofta möjliggör detaljerade beskrivningar och analyser av kvinnors och mäns olycksmönster. Jag har därför valt att begränsa mig till svenskt material – internationella jämförelser skulle föra alltför långt. Däremot gör jag, när statistiken så tillåter, vissa jämförelser över tid.

Olycksstatistiken som jag använder är ofta insamlad genom sjukvården. Det som registreras i sådan statistik är olyckor som drabbar enskilda individer, och leder till personsador. Jag utgår i stor utsträckning från de definitioner och kategoriseringar av olyckor som gjorts vid statistikinsamlingen, men jag försöker särskilt lyfta fram könsskillnader när det gäller ålder, aktivitet i samband med olyckan, olycksplats och tidpunkt för olyckan. Ett syfte med detta är att inte bara uppmärksamma könsskillnader i *olycksfrekvens*, utan också skillnader mellan kvinnors och mäns *olycksmönster*.

Inriktningen på olyckor som medför personsador och drabbar enskilda individer innebär en avgränsning mot andra aspekter av olyckor, t ex skador på miljön, sociala konsekvenser och olyckors påverkan på samhället i stort. Jag har också valt att inte gå in på s k katastrofforskning och forskning om människors upplevelser av och reaktioner i samband med olyckor. På samtliga dessa områden är det, såvitt jag har kunnat se, mycket svårt att utifrån befintligt empiriskt material säga något om *könsskillnader*, åtminstone när det gäller svenska förhållanden.

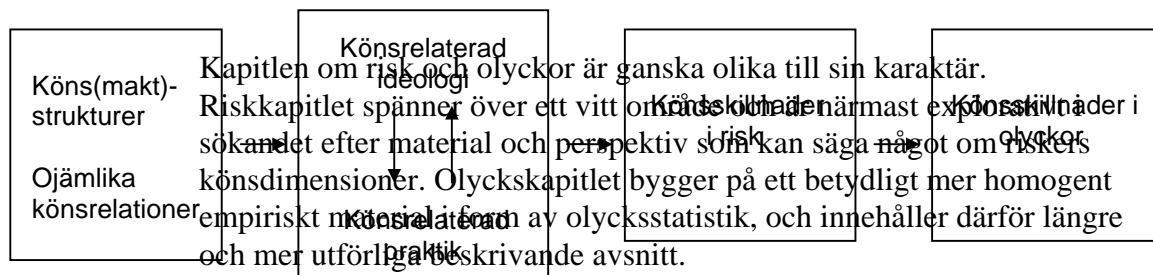
Vilka könsdimensioner?

Det könsperspektiv jag kommer att använda utgår från kvinnor och män som sociala kategorier. När jag talar om skillnader mellan kvinnor och män talar jag alltså inte om enskilda individer utan om könsskillnader på aggregerad nivå, vilka avspeglar bakomliggande könsstrukturer. Dessa könsstrukturer, i könsteori beskrivna som patriarkat, genusordning, genussystem etc, utövar påverkan på kvinnors och mäns tänkande och handlande. Påverkan är, på individnivå, inte determinerande – den kan motverkas och modifieras av andra faktorer – men den kan ändå förväntas ge upphov till systematiska skillnader på aggregerad nivå. De könsskillnader som framträder är därmed inte några ”absoluta” skillnader – alla män är så, alla kvinnor är så – utan ”relativa” men systematiska skillnader.

Teorigenomgången i avsnitt 2.3 visar att könsstrukturer bl a bygger på ojämlika könsrelationer och kan betraktas som köns*makt*strukturer. Detta synsätt, att könsskillnader hör samman med könsrelationer och ibland också med strukturella maktförhållanden mellan könen, ska jag försöka anknyta till i analysen av kvinnors och mäns risker och olyckor.

Samtidigt är det viktigt att komma ihåg att det är just ett *köns*perspektiv jag anlägger. Jag är intresserad av de sociala kategorierna kvinnor och män, inte av etniska, socioekonomiska, regionala eller några andra kategoriseringar. Jag koncentrerar mig alltså på, och lyfter fram skillnader mellan, kvinnor och män, samtidigt som jag är medveten om att andra sociala gruppstillhörigheter och kännetecken skapar likheter ”mellan” och skillnader ”inom” könen. Detta understryker att de könsskillnader jag beskriver inte är absoluta, utan relativa.

Samband kön–risk–olyckor

Denna skillnad avspeglar väl i någon mån själva företeelserna, studieobjekten, risk och olyckor. Olyckor är ett någorlunda avgränsat forskningsområde, risk är hur mycket som helst. Olyckor är konkreta inträffade händelser, som kan studeras genom olycksstatistik, läkarjournaler och dödsbevis. Risk handlar om saker som ännu inte har hänt (och kanske aldrig kommer att hända). Risk pekar mot framtiden, och framtiden kan inte studeras – bara människors föreställningar, förväntningar och försök att hantera den. Olycksforskning är i regel jordnära, konkret, inriktad på att kartlägga och förebygga olyckor. Riskforskning spretar åt alla möjliga håll, från tekniska-statistiska räkneövningar över psykologiska experiment till sociologiska teorier om det moderna samhället.

Samtidigt finns det förstås vissa samband mellan risk och olyckor. En typ av risker är ju, till att börja med, *olycksrisker*. Hur kvinnor och män upplever och hanterar sådana risker påverkar hur ofta de råkar ut för olyckor och vilka typer av olyckor de råkar ut för. I kapitlet om olyckor kommer jag också att ta upp andra, mer ”objektiva” riskfaktorer bakom könsskillnader i olyckor. Dessutom kan, menar jag, mer generella resonemang om riskupplevelser och riskhantering, i kombination med kunskaper om kvinnors och mäns livssammanhang, bidra till förståelsen av könsskillnader i olycksfrekvens och olycksmönster.

Slutligen tänker jag mig att det könsperspektiv jag använder ska fungera som något av en gemensam nämnare för diskussionerna om risk och olyckor. Detta könsperspektiv kan också utvecklas till en övergripande tolkningsram för ämnesområdet ”Kön, risk och olyckor”, enligt modellen nedan.

- 1.
- 2.
- 3.
- 4.

Figur 2:5 Samband mellan kön, risk och olyckor (I)

Modellen utgår ifrån mitt könsperspektiv, att rådande könsstrukturer och könsrelationer (1) innebär systematiska skillnader mellan kvinnors och mäns ideologi och praktik (2). Detta leder bl a till könsskillnader i risk (3), vilka i sin tur kan tjäna som utgångspunkt för att förklara könsskillnader i olyckor (4).

Ett par kommentarer: Ideologi och praktik ingår i en ömsesidig påverkan, men kan (och bör) skiljas åt analytiskt. I ett längre tidsperspektiv kan man också se kausala återkopplingar mellan de olika stegen i modellen. Mitt syfte är emellertid inte att studera hur könsstrukturer och könsrelationer (eller könsskillnader i ideologi och praktik) reproduceras, utan att analysera empiriskt material om kvinnors och mäns risker och olyckor. I detta perspektiv går sambanden i den riktning som pilarna mellan rutorna anger.

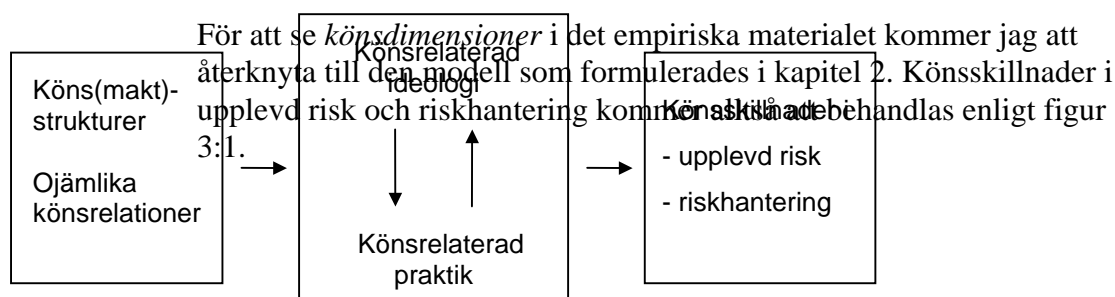
Modellen sammanfaller delvis med rapportens disposition. De två första stegen i modellen har jag försökt beskriva ovan, i avsnitt 2.3. Könsskillnader i risk och deras samband med bakomliggande könsstrukturer, könsrelationer och könsrelaterade ideologier och praktiker behandlas i kapitel 3. Kapitel 4 tar sedan steget vidare till könsskillnader i olyckor.

3 Kvinnors och mäns risker

Detta kapitel handlar om kvinnors och mäns risker. Trots att såväl risk som könsskillnader och könsrelationer ägnats stort intresse inom samhällsvetenskapen under de senaste 15-20 åren, finns relativt lite forskning som anlägger ett könsperspektiv på risk. Detta gäller både empiriska undersökningar och teoriutveckling.

Risk innebär, enligt vanliga definitioner, möjligheten eller sannolikheten för att en händelse, i regel med negativa konsekvenser, ska inträffa. Ibland betraktas också de möjliga konsekvenserna som en del av själva risken. Världen är full av risker, och det vore förstås en ogörlig uppgift att undersöka alla (objektiva) risker som kvinnor och män kan sägas vara utsatta för. Istället kommer jag att gå igenom forskning om kvinnors och mäns *upplevelser* av risk (avsnitt 3.1) och *hantering* av risk (avsnitt 3.2). Inom dessa områden finns en del empiriskt material som belyser könsskillnader och det finns också vissa ansatser till teoretiska förklaringar av könsskillnaderna.

Avsnittet om *upplevd risk* bygger på ett ganska brokigt material, alltifrån forskning om människors rädsla för att drabbas av olyckor, våldsbrott etc, till undersökningar om mer svårgripbara samhällsrisker i form av miljöhot och högteknologiska risker. *Riskhantering* kan handla både om att *ta risker* och om att *undvika risker*. Även i detta avsnitt är det empiriska materialet blandat. Där finns dels psykologisk forskning om risktagande som en allmän egenskap, dels forskning om kvinnors och mäns hantering av mer situationsbestämda risker. I båda avsnitten refereras såväl svensk som utländsk forskning.

Figur 3:1 Samband mellan kön och risk

I förstone kan man kanske tycka, att upplevd risk i första hand förklaras av verklighetsuppfattningar, värderingar etc (ideologi), medan

riskhantering är en aspekt av aktiviteter i tid och rum (praktik). Jag kommer emellertid att hävda, att *samspelet* mellan ideologi och praktik är viktigt för att förstå könsskillnader i såväl upplevd risk som riskhantering.

3.1 Upplevd risk

Kvinnors och mäns upplevelser av risk kan vara av olika karaktär och studeras på olika sätt. Några forskare undersöker riskupplevelser genom att fråga människor vilka risker de oroar sig för, andra forskare anger själva ett antal risker som de låter sina undersökningspersoner ta ställning till. Riskerna kan vara riktade mot de enskilda människorna (individrisker), eller ha en mer allmän karaktär (sammällsrisker). Efter en diskussion om dessa och andra metodfrågor, är avsnittet till större delen upplagt efter dessa två distinktioner. Först beskrivs ett par studier av människors spontana riskuppfattningar, sedan några större jämförande undersökningar där riskerna var angivna på förhand. Därefter tar jag upp mer avgränsade undersökningar, dels av individrisker (i första hand rädsla för brott, våld och sexuella övergrepp), dels av sammällsrisker. Efter en kort diskussion om massmedias betydelse för kvinnors och mäns riskupplevelser, försöker jag sedan sammanfatta avsnittet i några *Könsdimensioner i upplevd risk*. Men allra först ska jag göra en historisk tillbakablick på människors upplevelser av risk.

Risk och rädsla i folktron

Etnologen Jochum Stattin har i ett par böcker (1990, 1992) skildrat rädslan i svensk folktro. Hans utgångspunkt är att människors rädsla inte i första hand bör betraktas som individuella känslor, utan som uttryck för samhällets sociala organisation. De risker som människorna i det gamla bondesamhället mötte, i form av näcken, bäckhästen, skogsrået, föreställningar om olycka, otur och ont möte, blir i Stattins tolkningar till gränsmarkörer. ”De övernaturliga väsendena fungerade ... ofta som en slags tankens poliser med syfte att bevara och befästa gränserna mellan olika kategorier” (Stattin 1991:86). Gränserna var av flera slag – tidliga, rumsliga och sociala. En viktig gränsdragning var den mellan kvinnor och män.

I bondesamhället hade mannen (bonden, drängen) och kvinnan (bondmoran, pigan) sina givna platser, uppgifter och ansvarsområden. Mannen arbetade oftast utomhus, på åker och äng, i skogen och i beteshagen hos djuren. Han hade tillgång till den offentliga sfären och företrädde hushållet gentemot omvärlden. Kvinnornas sfär var däremot hemmet och gården. De tog hand om barn och gamla, ansvarade för matberedning och för de husdjur som fanns på gården. Gränserna mellan könen var tydliga. Det fanns också gränser i tid och rum för vad som var lämpligt att göra. Arbeta skulle inte utföras på helgdagar och i regel inte under dygnets mörka timmar. Man borde inte heller befinna sig på andra platser än de där man genom sina arbetsuppgifter hade anledning att vara.

I sina analyser av folktrons berättelser, om farliga övernaturliga väsen och andra hotfulla företeelser, visar Stattin hur faran ofta uppstår just när dessa gränser tangeras eller överträds. Skogsrådet lurade i skogsbrynet, i gränslandet mellan naturen och den odlade marken. Den som gick ut nattetid riskerade att träffa på näcken eller något annat väsen. Kvinnor som utförde ”manliga” arbetsuppgifter eller befann sig på ”manliga” platser hade särskild anledning att vara försiktiga. Att vistas i skogen, i den fria naturen, var farligt för både män och kvinnor, men farligast för kvinnorna, eftersom de var längre ifrån den plats (hemmet, gården) där de borde uppehålla sig. Överhuvudtaget framstår kvinnors rörelsefrihet och möjligheter som mer begränsade än männens. I sin bok om näcken skriver Stattin (1992:77): ”Av berättelserna att döma tycks näcken ha utgjort ett latent hot mot kvinnan så fort hon lämnade gården och det verkar som om hans angrepp ökade i styrka och intensitet ju längre ut i naturen hon begav sig.” Berättelserna om hot och farliga väsen avspeglar på så sätt kvinnors och mäns aktiviteter, deras tillgång till och användning av tid och rum.

På samma sätt blev de *människor* som överträdde gränserna farliga och olycksbringande. Även här är det framförallt kvinnor som pekas ut (Frykman 1991). Kvinnans plats var i hemmet – att möta en kvinna ute på vägen var ”ont möte”, som förde med sig otur (Folkminnen 97-02-09). Ogifta mödrar var en fara för (andras) småbarn och husdjur (Stattin 1990:153, Stigsdotter 1991). I ett längre historiskt perspektiv ligger jämförelser med häxprocesserna nära till hands (Stattin 1990).

Men även då kvinnorna höll sig inom sin sfär, utförde kvinnliga sysslor o s v, tycks de ha varit utsatta för större risker. Stattin (1992) visar hur männen ibland kunde dra nytta av olika övernaturliga väsen. Spelmannen kunde lära sig spela fiol av näcken, bonden kunde lura bäckhästen att plöja hans åker. För kvinnorna var det övernaturliga mer entydigt hotfullt och skrämmande. Även Frykman (1991:32) menar att kvinnornas sfär var särskilt utsatt och betonar risker i samband med kvinnornas ansvar för barnen och hushållet. Det är också tydligt att kvinnor var utsatta för särskilt stora risker vid graviditet och barnafödande (Stattin 1992:85ff, 1990:33f, Stigsdotter 1991).

Ofta hade hoten mot kvinnorna också en sexuell underton. En mängd berättelser visar hur framförallt ogifta kvinnor riskerade att bli förförda eller våldtagna av näcken, bäckamannen eller något annat övernaturligt väsen. Detta avspeglar, menar Stattin (1992:82), ett mansdominerat samhälles rädsla för okontrollerad kvinnlig sexualitet. Medan manlig sexualdrift och sexuell lust sågs som naturlig, och verkar ha betraktats med visst overseende även då den ledde till utomäktenskapliga förbindelser, var sådana förbindelser tabu för kvinnorna. Kvinnlig sexualitet skulle, enligt rådande normer, vara strikt knuten till äktenskap och fortplantning. Att föda ett ”oäkta” barn innebar skam och utstötning. Här fungerade berättelserna om näcken och andra fördärvbringande mytologiska figurer som en form av social kontroll.

* * *

Hur ser dagens rädslor och riskupplevelser ut? Stattin (1990:157ff) ser flera viktiga skillnader jämfört med det gamla bondesamhällets. Bland annat, menar han, har bondesamhällets hårda yttre sociala kontroll ersatts av det moderna samhällets individualism och självdisciplinering. Klart avgränsade rädslor har ersatts av mer diffus oro, ängslan och ångest. Rädslan gäller inte bara konkreta hot mot de enskilda människorna, utan också mer svårgripbara miljöhot och samhällsproblem (brottslighet, drogmissbruk, risk för krig). Både unga och gamla tycks oroa sig för framtiden i betydligt högre grad än förr. Denna oro är, menar Stattin, större bland kvinnor än bland män. I den mån rädslor har någon rumslig förankring har de flyttat från naturen in till staden. Och om ”personifierade” faror förr ofta var förknippade med kvinnor (häxor, ogifta mödrar), är de idag knutna till män (våldsverkare och våldtäktsmän, men också, enligt Stattin, teknokrater, byråkrater och militärer). Slutligen tycks dagens berättelser om faror och risker inte i första hand spridas genom muntligt berättande, utan genom massmedia.

Men skillnaderna utesluter inte vissa likheter. Även idag florerar allehanda fantastiska, skrämmande berättelser om olyckor, missöden och hotfulla situationer. Folklivsforskaren Bengt af Klintberg har publicerat ett par samlingar (1990, 1994) av sådana moderna vandringsäpner, historier och rykten som spritts både muntligt och genom massmedia. Själv gör af Klintberg inte några systematiska tolkningar ur könsperspektiv av sina historier. Han påpekar emellertid att många berättelser uttrycker kvinnors rädsla för manligt sexuellt våld (1990:9) och historierna tycks över huvud taget ofta avspegla traditionella könsroller.

Stattins synsätt – att rädsla avspeglar sociala förhållanden, normer, värderingar, positioner och beteenden – bör vara tillämpligt också vid en analys av risk och rädsla i dagens samhälle. Olika kategorier av människor, till exempel män och kvinnor, är olika mycket rädda för olika saker. Sjöqvist och Ungerfält (1992) kritiserar Stattin för att alltför lite betona samband mellan rädsla och makt. En form av maktrelationer som Stattin ändå är mycket klar över är, tycker jag, maktrelationer mellan män och kvinnor.

Här kan man kort återknyta till den modell som jag beskrev i figur 3:1. Kvinnors och mäns upplevda risker i bondesamhället avspeglar, i Stattins och andra etnologers beskrivningar, ett samspel mellan ideologi (uppfattningar om vad som var manligt och kvinnligt) och praktik (kvinnors och mäns skilda aktiviteter, deras olika tillgång till och användning av tid och rum). I bakgrunden fanns könsstrukturer och könsrelationer präglade av manlig dominans och kvinnlig underordning. ”Qvinnorna böra älska sina män, hafwa sina barn kära, wara sediga, kyska, husaktiga, fromma, sina män underdåniga; på det Guds ord icke

skall försmädadt warda” (Tit. 2:4, 5 citerat i hustavlan i Luthers lilla katekes).

Att studera upplevd risk

Innan jag går vidare i genomgången av kvinnors och mäns upplevda risker tror jag det är på sin plats att säga något om vad det är för risker som studeras.

Stattin talar inte om risk utan om rädsla. I teorigenomgången (avsnitt 2.1) framträdde ett par olika betydelser av ”risk” – risk som sannolikhet för att något negativt ska inträffa, och risk som en kombination av sannolikheten och de negativa konsekvenserna. I den första betydelsen blir upplevd risk en *bedömning*, i den andra betydelsen innebär riskupplevelsen *rädsla* och fara. Distinktionen är viktig, men det är inte alltid dessa aspekter av risk hålls isär i undersökningar om upplevd risk (LaGrange & Ferraro 1989, Rountree & Land 1996). Som jag ser det är risk i betydelsen rädsla mest intressant ur könsperspektiv. Sannolikhetsbedömningar är en *del* av denna riskupplevelse. Detta är också perspektivet i merparten av den forskning jag refererar till.

Man bör också fundera på *vilka risker* det är som undersöks. Bland de enkät- och intervjuundersökningar som jag kommer att behandla kan man urskilja åtminstone fyra olika inriktningar:

1. en specificerad risk (t ex rädsla för en viss typ av brott eller riskupplevelse knuten till en viss miljöfarlig verksamhet)
2. flera specificerade risker som jämförs (t ex undersökningar där försökspersoner får svara på samma frågor för ett antal olika risker)
3. ospecificerade risker inom ett specificerat område (t ex risker i det offentliga rummet)
4. helt ospecificerade risker (den tillfrågade får själv ange risker)

Om forskaren väljer ut de risker som ska undersökas, hur påverkar i så fall detta urval undersökningens resultat? En viktig poäng inom exempelvis kulturteori och livsformsanalys är ju att olika grupper av människor upplever olika risker och, inte minst viktigt, upplever riskerna olika. Å andra sidan: går det att upprätthålla en enhetlig definition av riskbegreppet och få fram relevanta resultat om människor fritt får ange vilka risker som faller dem in?

Vidare finns det många *olika typer av risker*. En uppdelning man kan göra är den mellan *individrisker* och *samhällsrisker*, d v s risker som innebär tydliga hot mot individen, och eventuellt hans/hennes närmaste, respektive risker där hotet är större, mer diffust och inte kan knytas till någon enskild individ. Till den sistnämnda kategorin hör ”risksamhällets risker”, framförallt miljörisker och högteknologiska risker. Distinktionen för tankarna till Stattins syn på det moderna samhällets oro och ångest för diffusa hot, i motsats till det gamla bondesamhällets rädsla för klart avgränsade risker. Vissa tydliga individrisker finns förstås kvar – risker

för olyckor, våld, sjukdom etc – men det är ändå uppenbart att forskningen i hög grad har intresserat sig för de ”nya” samhällsriskerna.

Frågorna om vilka risker det är som undersöks får också konsekvenser när det gäller synen på mäns och kvinnors risker. Forskare som själva väljer ut en eller flera risker kan, ur könsperspektiv, fråga sig *vems* risker det är de undersöker. Risker kan inte studeras isolerade från de livssammanhang där de ingår, och det finns av allt att döma tydliga, systematiska skillnader mellan kvinnors och mäns livssammanhang. Att skapa ett ”könsneutralt” urval av risker är därmed inte möjligt. Förutom att kvinnor och män kan förväntas uppleva olika risker i olika hög grad, kan ”samma” risk tänkas få olika innebörd för kvinnor och män. En del psykologiska riskundersökningar har också anklagats för att vara manscentrerade i sina val av risker (Cutter m fl 1992:18, jfr Kogan & Dorros 1978).

Vissa forskare menar också att oklarheter kring begreppen risk och rädsla, med åtföljande sammanblandning av sannolikhetsbedömningar och upplevd rädsla-oro, har lett till en del illa underbyggda slutsatser om könsskillnader (Rountree & Land 1996). Detta gäller framförallt forskning kring upplevd risk/rädsla för brott.

Den i forskningen vanligaste termen för människors upplevelse av risk är ”riskperception”. Men termen är, som Otway (1992:222) påpekar, egentligen inte korrekt: *we cannot really perceive risks*. Risker är inte materiella, iakttagbara företeelser. Detta faktum skapar fler metodproblem än de jag nu har beskrivit: Hur kan man få kunskap om människors upplevelser? När man frågar människor om risker, vad är det då de svarar på? Kan man mäta svaren på en enhetlig skala (kvantitativt), eller ger olika människor olika risker (kvalitativt) olika innebörd? Och vad är det för könsskillnader som framträder i undersökningar av människors riskupplevelser? Jag återkommer till en del sådana metodfrågor.

Människors spontana riskuppfattningar

Undersökningar av människors upplevda risker utgår i regel från en eller flera risker som forskaren angivit på förhand. Det tycks finnas mycket få undersökningar som låter de tillfrågade personerna själva tala om vad de uppfattar som risk. Jakobsen och Karlsson (1996a, b) har gjort en sådan undersökning, där ett mindre antal intervjuade personer fått ange vad de kom att tänka på i samband med risk och några närliggande begrepp. Intervjusunten visar, att riskbegreppet har en existentiell innebörd. Allt man företar sig är förknippat med en viss osäkerhet. Tillvaron är aldrig helt förutsägbar, risker är ofrånkomliga. I stor utsträckning förknippas risker med negativa händelser, faror och hot, men riskbegreppet kan också innefatta positiva möjligheter. De risker som människor bedömer som viktigast tycks vara de som gäller det närliggande, vardagliga – den egna personen, hemmet och familjen. Risker för olyckor, sjukdom och död är mest framträdande. Trafikolyckor framstår särskilt tydligt. Risker

för inbrott, brand, privatekonomiska problem, arbetslöshet etc nämns också. Risker för miljöproblem, naturkatastrofer, samhällsekonomiska och politiska problem o s v nämns mera sällan och uppfattas som mindre viktiga.

En amerikansk enkätundersökning med liknande inriktning (Fischer m fl 1991) visar ungefär samma resultat. När en grupp människor ombads räkna upp och rangordna de risker de upplevde som mest oroande, tog de i första hand upp olyckor, ofta motorfordonsolyckor. Risker förknippade med sjukdom, brottslighet, ekonomiska eller personliga problem (t ex skilsmässa) nämndes också ganska ofta. Miljörisker, teknologiska risker och risk för naturkatastrofer förekom däremot mera sällan i enkätsvaren. Även i den amerikanska undersökningen var urvalet av undersökta personer ganska litet och icke-representativt.

Jakobsen och Karlsson (1996a, b) ser också vissa könsskillnader i sitt material. Kvinnor framstår som mer orienterade mot hem och familj. De framhåller särskilt risker förknippade med hot mot familjen och mot andra människor som de har nära relationer till. Männerna är däremot inriktade mot arbetslivet och betonar i högre grad risker för arbetslöshet och ekonomiska problem. Detta stämmer väl överens med tidigare forskning om kvinnors och mäns ideologi och praktik. Undersökningen omfattar emellertid ganska få intervjupersoner, och det är svårt att bedöma hur tydliga och allmängiltiga dessa könsskillnader i riskupplevelse är.

Det mest slående resultatet från dessa undersökningar av människors spontana riskuppfattningar är annars den relativa frånvaron av "risksamhällets risker". Det verkar fortfarande vara de konkreta, närliggande riskerna (individrisker) som upptar människors tankar, snarare än miljörisker, diffusa hälsorisker och högteknologiska risker (samhällsrisker). Detta kan tyckas lite paradoxalt. De senaste årens uppsving för samhällsvetenskaplig forskning och teoribildning om risk har i mycket hög grad utgått just från dessa "nya" risker.

Undersökningar av flera olika risker

Riskundersökningar där de tillfrågade själva får definiera riskerna är, som nämnts, sällsynta. Den vanligaste formen för undersökningar av riskupplevelser är istället att människor i enkäter eller intervjuer får ta ställning till risker som är angivna på förhand. Ett exempel är SCB:s levnadsförhållandeundersökningar (Statistiska Centralbyrån 1995), som innehåller ett antal frågor om "oroande förhållanden". Dessa berör både individrisker och samhällsrisker. Några frågor om delvis andra risker ingick i en annan SCB-undersökning 1989, utförd på uppdrag av Räddningsverket (Statens Räddningsverk 1990). Den amerikanske riskforskaren Paul Slovic och hans kollegor har utvecklat en mer avancerad metod för riskundersökningar, den s k psykometriska metoden (Slovic 1987, Pidgeon m fl 1992). En mängd undersökningar har utförts med denna metod, bl a en i Sverige (Slovic m fl 1989). Det jag är

intresserad av är de skillnader och likheter mellan kvinnors och mäns riskupplevelser som framträder i de olika undersökningarna.

I SCB:s undersökningar om levnadsförhållanden (ULF), som omfattar representativa urval av den vuxna svenska befolkningen, får de intervjuade ange om de oroar sig ("ofta" eller "då och då") för ett antal olika risker. Urvalet av risker har förändrats en del över tid, men i vissa fall finns jämförbara uppgifter sedan slutet av 1970-talet. Materialet ger också möjlighet till jämförelser mellan kön, mellan socioekonomiska grupper, mellan åldersgrupper etc.

De risker eller oroande förhållanden som undersöks kan delas in i kategorierna individrisker och samhällsrisker enligt diagram 3:1. Jämförelser mellan de olika riskerna är vanskliga att göra, bl a för att alla intervjupersoner inte tar ställning till alla risker. Endast föräldrar med barn i vissa åldersgrupper tillfrågas exempelvis om oro för barnen. Ändå framgår det tydligt att de faktorer som flest människor uppger oro för är miljörisker och den internationella situationen, alltså utpräglade samhällsrisker. Relativt många föräldrar uppger sig känna oro för sina barn. På senare tid (början av 1990-talet) har också oron ökat för arbetslöshet och för den privata ekonomin. Andra individrisker som arbetsolyckor, trafikolyckor, inbrott och aids/hiv-smitta säger sig däremot relativt få vara oroade för. Resultaten skiljer sig alltså markant från de undersökningar där de tillfrågade själva fick ange vilka risker de oroade sig för.

Diagram 3:1 Oroande förhållanden enligt levnadsförhållandeundersökningen 1993, andel oroade i procent, kvinnor och män

*** INFOGA DIAGRAM 3:1 ***

Källa: Statistiska Centralbyrån (1995)

Diagram 3:1 visar en könsuppdelning av svaren om upplevd oro. Könsskillnaderna i materialet är tydliga, och kan sammanfattas med att fler kvinnor än män uppger att de känner oro för de olika riskerna. Det enda undantaget bland alla de undersökta riskerna är arbetsolyckor, som något fler män än kvinnor oroar sig för, annars är kvinnornas högre grad av oro genomgående. Skillnaderna mellan kvinnor och män är inte dramatiska, som regel skiljer 5-15 procentenheter, men de förefaller vara systematiska. En rangordning av de olika riskerna, utifrån hur stor andel av de tillfrågade som uppger oro, visar däremot inga tydliga könsskillnader. Bland såväl kvinnor som män är det flest som är oroade över miljöproblemen i världen och över den internationella situationen, medan risken för olyckor, inbrott etc oroar färre.

Mönstret att fler kvinnor än män genomgående anger oro för de olika riskerna har varit konstant över den aktuella tidsperioden (1978-1993).

Det enda undantaget, förutom arbetsolyckorna, är att män i något högre grad än kvinnor oroade sig för arbetslöshet fram till början av 1980-talet. Sedan mitten av 1980-talet är emellertid oron för arbetslöshet större bland förvärvsarbetande kvinnor än bland förvärvsarbetande män (det är bara förvärvsarbetande som får frågor om oro för arbetslöshet).

För flera av riskerna finns tydliga åldersskillnader, men dessa ser ungefär likadana ut för män och kvinnor. Om man ser till familjetyp är det påfallande många ensamstående mödrar som uppger oro, såväl för samhällsrisker som för flera av individriskerna (i synnerhet för familjens ekonomi). Vissa skillnader finns också mellan socioekonomiska grupper, mellan infödda svenskar och invandrare, samt mellan storstadsregioner och landsbygd. Här är emellertid inte de publicerade uppgifterna könsuppdelade.

Den av Räddningsverket beställda undersökningen (Statens Räddningsverk 1990) har använt i stort sett samma frågeformulering som SCB:s undersökningar om levnadsförhållanden, men delvis angett andra risker. Räddningsverket ställer frågor dels om olycksrisker, dels om samhällsrisker. En kort sammanfattning av resultaten:

- Samhällsriskerna upplevs som mer oroande än olycksriskerna.
- Nästan alla tillfrågade (över 95 procent) uttrycker oro för miljöförstöring och för våldet i samhället. Övriga undersökta samhällsrisker – fattigdom och svält, aids (i denna undersökning uttryckt som en samhällsrisk), kärnkraft, risk för krig samt Sveriges energiförsörjning – väcker alla oro hos mer än hälften av de tillfrågade.
- Bland olyckorna är det bilolyckor och andra trafikolyckor som flest människor oroar sig för (mer än 50 procent av de tillfrågade). Brand, kärnenergiolyckor, flygolyckor och ”naturolyckor” bildar en mellangrupp, medan tågolyckor, kemikalieolyckor och explosion oroar relativt få (under 30 procent).
- För samtliga angivna risker anger fler kvinnor än män oro.
- Rangordningen mellan de olika riskerna, när det gäller hur stor andel av de tillfrågade som uttrycker oro, skiljer sig inte nämnvärt åt mellan kvinnor och män.

I fråga om könsskillnader går alltså mönstren igen från levnadsförhållandeundersökningarna. Mönstren är tydliga. En skillnad är emellertid att det genomgående är högre andel människor som uttrycker oro i Räddningsverkets studie. Vad gäller enskilda risker finns en annan tydlig skillnad jämfört med ULF, nämligen att betydligt fler tillfrågade i Räddningsverkets studie oroar sig för trafikolyckor. Jag ser ingen självklar förklaring till skillnaderna.

Liknande mönster framträder också i en annan svensk undersökning (Drottz-Sjöberg 1991:165ff), som uttryckligen jämför personlig risk, risk för ”människor i allmänhet” och hot mot samhället. Hoten mot samhället

upplevs som allvarligast, de personliga riskerna som minst allvarliga. För samhällsrisk och risk för människor i allmänhet framträder genomgående statistiskt signifikanta könsskillnader (kvinnor upplever större risk än män). För de personliga riskerna är skillnaderna inte lika tydliga; könsskillnaderna är signifikanta endast för hälften av de angivna riskerna.

En annan form av riskundersökningar är den så kallade psykometriska metoden, som används av Slovic och hans kollegor. Huvudsyftet med deras studier är att förstå hur människor uppfattar risker, vad som upplevs som hotfullt och varför. Tonvikten ligger på jämförelser mellan olika typer av risker, medan skillnader bland de människor som upplever riskerna (t ex könsskillnader) har ägnats ganska litet intresse. I undersökningarna mäts ett antal olika riskdimensioner, t ex risk för att någon kommer till skada, hur allvarlig en eventuell skada uppfattas, kunskap om risken, om risken är gammal eller ny, och om risktagande kan motiveras med samhällsnytta (Slovic m fl 1989).

En undersökning av denna typ gjordes i Sverige 1988 på uppdrag av ett läkemedelsföretag. Förutom ett antal läkemedelsrelaterade risker undersöktes risker förknippade med bilar, flygresor, kärnkraftverk, kemiska bekämpningsmedel, hushållskemikalier, livsmedelstillsatser, alkohol och cigarettbruk. (Undersökningen redovisas i Slovic m fl 1989, könsuppdelning visas i Slovic 1992:130.) Så som frågorna är formulerade är det svårt att göra någon distinktion mellan individrisker och samhällsrisker. Könsuppdelade data finns publicerade för en av riskdimensionerna, nämligen graden av upplevd risk för att någon ska komma till skada. Här går mönstren igen från ULF och Räddningsverkets undersökning. Den inbördes rangordningen mellan olika risker blir ungefär densamma för kvinnor och män, men kvinnorna bedömer de allra flesta angivna företeelser och aktiviteter som något farligare än vad männen gör. Med undantag för risker i samband med kärnkraft (där kvinnor upplever betydligt större risk) är könsskillnaderna emellertid små.

Dessa mönster vad gäller kvinnors och mäns riskupplevelser tycks gå igen i liknande undersökningar i andra länder, och de tycks inte påverkas av att de undersökta riskerna delvis skiljer sig åt (Slovic 1992:131, Cutter m fl 1992, Flynn m fl 1994, jfr även Dahlstedt 1994a). Såväl svensk som utländsk forskning visar alltså, att kvinnor genomgående tycks oroas sig mer, uppleva något större risker än män, men att det är svårt att i jämförande undersökningar upptäcka några tydliga skillnader mellan vilka risker män respektive kvinnor oroas sig för. Ett undantag från mönstret verkar vara risken för arbetsolyckor, som män i flera undersökningar upplever som något större än vad kvinnor gör (Drottz-Sjöberg 1991, Dahlstedt 1994a).

* * *

Som jag redan varit inne på finns en del besvärliga metodproblem med denna typ av undersökningar. Ett problem, som alltid finns med när det är forskaren/undersökaren som väljer ut riskerna, tas upp i SCB:s rapport:

”Det är ju fullt möjligt att den som blir intervjuad, genom sådana här frågor börjar fundera på sådant som han/hon inte tidigare tagit ställning till. Svaret kan därför lätt bli konstruerat, oron så att säga skapad i intervjuögonblicket. Det kan då också hända att den intervjuade styr svaren mot vad han/hon tror är socialt acceptabelt, vad som förväntas – ‘det är klart att en god mor bör vara orolig för vad som kan hända barnen’.” (Statistiska Centralbyrån 1995:179)

Tanken att oro kan skapas i intervjusituationen är kanske en förklaring till att samhällsrisker tycks väcka så stor oro i undersökningar med på förhand givna risker, medan de sällan nämns i undersökningar med öppna frågor om risk. När det gäller vad som är socialt acceptabelt kan detta förstås variera mellan kvinnor och män.

Ett annat problem är jämförbarheten mellan olika risker. Att känna oro för miljöförstörelsen i världen, för familjens ekonomi och för att drabbas av en trafikolycka innebär rimligtvis ganska olika saker. När man jämför olika typer av risker med enkla kvantitativa mått, så som jag har gjort ovan, bortser man förmodligen från viktiga skillnader. Olika risker har olika innebörd. Den psykometriska ansatsens studier av olika riskdimensioner är ett försök att med kvantitativa metoder fånga in sådana kvalitativa skillnader. Tyvärr har intresset för eventuella könskillnader i dessa riskdimensioner varit litet. En relaterad fråga är om själva urvalet av risker avspeglar manligt eller kvinnligt präglade erfarenheter, och om detta i så fall ger snedvridna svar (Cutter m fl 1992). Det faktum att kvinnor och män tycks göra ungefär samma inbördes rangordning av risker borde tala mot en sådan förmodan, men jag vill än så länge inte utesluta tanken. Det verkar trots allt rimligt att olika risker har olika stor betydelse för kvinnor och män.

För att titta närmare på bl a den frågan ska jag nu gå igenom undersökningar som, till skillnad från de föregående, studerar enstaka risker, eller risker inom specifika områden. Jag börjar med individrisker, där framförallt människors rädsla för brott, våld och sexuella övergrepp blivit föremål för mycket forskning. När det gäller samhällsrisker har många forskare intresserat sig för vad jag har kallat risksamhällets risker – miljörisker, diffusa hälsorisker och risker förknippade med ny teknologi. Skillnaden mellan individ- och samhällsrisker är inte alltid glasklar i de undersökningar som beskrivs, men jag tror ändå att distinktionen är nyttig att ha i tankarna då man funderar på människors upplevelser av risk.

Rädsla för brott, våld och sexuella övergrepp

SCB:s undersökningar om levnadsförhållanden (Statistiska Centralbyrån 1995) innehåller några frågor om rädsla för våld och hot. Dessa är formulerade lite annorlunda än övriga frågor om ”oroande förhållanden”. De tillfrågade får ange om de under det senaste året avstått från att gå ut på kvällstid av oro för att bli överfallen, rånad eller på annat sätt ofredad. De får också uppge om de för att undvika våld eller hot håller sig borta från vissa gator eller platser då de är ensamma ute på kvällen. Här är könsskillnaderna mycket tydliga. Kvinnor ger avkall på sin rörelsefrihet i högre grad än män.

Tabell 3:1 Olika aspekter av oro för våld enligt levnadsförhållandeundersökningen 1992-93, andel oroade, kvinnor och män

	Kv in no r	Mä n
Avstått från att gå ut på kvällen p g a oro	28, 7 %	6,9 %
därav ofta	16, 3 %	2,7 %
Undviker vissa gator/platser eller går aldrig ut ensam på kvällen		
- i det egna bostadsområdet	38, 3 %	9,1 %
- utanför bostadsområdet	73, 0 %	36, 1 %

Källa: Statistiska Centralbyrån (1995)

Svaren på dessa frågor skiljer sig också betydligt mellan olika åldersgrupper. De äldre är mest oroade; i den äldsta åldersgruppen (75-84 år) uppger över hälften av kvinnorna att de p g a oro har avstått från att gå ut på kvällen. Könsskillnaden är emellertid genomgående, i alla åldersgrupper.

När det gäller rädsla för våldsbrott framstår alltså skillnaden mellan kvinnor och män som betydligt större än vid frågan om oro för bostadsinbrott i samma undersökning (diagram 3:1 ovan). Olika former av brottslighet tycks skapa olika könsskillnader i rädsla. Detta bekräftas av en regional undersökning (Blomqvist 1997), som ställt frågor om en mängd olika typer av brott och närliggande risker. De risker som leder till störst könsskillnader i rädsla är risker för överfall och misshandel, samt risker förknippade med att vistas utomhus på kvälls- och nattetid. Rädslan för att drabbas av stöld eller skadegörelse tycks däremot inte skilja sig nämnvärt mellan män och kvinnor.

Kvinnor oroar sig alltså betydligt mer än män för våldsbrott, hot mot den egna personen. När det gäller rädsla för egendomsbrott är könsskillnaderna däremot små eller obefintliga. Samma mönster går igen i flera andra undersökningar (t ex Lindberg & Sjöberg 1994, LaGrange & Ferraro 1989, Rountree & Land 1996). Den omfattande internationella (främst amerikanska) forskning som finns om könsskillnader i rädsla för brott har framförallt intresserat sig för kvinnors rädsla för våld och sexuella övergrepp.

En vanlig utgångspunkt är undersökningar med frågor liknande de som SCB ställer, om man är rädd för att gå ut ensam på kvällen. De svarsmönster som regelmässigt framträder kan tyckas paradoxala. Kvinnor och äldre är mest rädda, medan all officiell brottsstatistik tyder på att män och ungdomar är mest utsatta för våld i offentliga miljöer. Ibland framställs kvinnors rädsla som irrationell, grundad på en felaktig bild av verkligheten, ofta underblåst av överdriven massmedierapportering om våldsbrott (t ex Vogel 1991:34). Ibland söker man mer nyanserade förklaringar. Jag ska ta upp några sådana.

Till att börja med är risk-som-rädsla och risk-som-sannolikhet (enligt brottsstatistiken) olika saker. En anledning till att äldre kvinnor sällan blir överfallna på gator och torg om nätterna är förmodligen just att de (delvis på sin rädsla) är försiktiga och stannar hemma. Det tycks emellertid som om kvinnor både uttrycker större rädsla och bedömer sannolikheten för att själva drabbas av våldsbrott som större än vad män gör (Lindberg & Sjöberg 1994, Stafford & Galle 1984, LaGrange & Ferraro 1989). En kompletterande förklaring kan vara att kvinnor av allt att döma löper större risk att utsättas för våld och övergrepp än vad som framgår av den officiella brottsstatistiken. Flera forskare hävdar att det finns stora mörkertal när det gäller brott mot kvinnor, i synnerhet för sexuella övergrepp (t ex Pain 1991).

Vidare bör man fråga sig vad det är som kvinnor och män är rädda för. En viktig skillnad är att kvinnor i betydligt större utsträckning än män är rädda för sexuella övergrepp, i synnerhet våldtäkt (Tiby 1991, LaGrange & Ferraro 1989, Sjöqvist & Ungerfält 1992). Risken för våldtäkt upplevs i sig som mycket skrämmande och framstår dessutom som en kvinnlig ”tilläggsrisk”, som ökar rädslan även för andra typer av brott (Warr 1985).

En könsskillnad som ofta nämns i samband med rädsla för brott, är upplevelsen av sårbarhet. Tiby (1991) skiljer bl a mellan fysisk och social sårbarhet. Kvinnor upplever sig själva som fysiskt svaga och därmed mer utsatta. Kvinnor framstår också som mer utsatta i socialt hänseende, inte minst i samband med sexuella övergrepp. Både samhället och människor i kvinnans omgivning kan, i värsta fall, ifrågasätta och skuldbelägga snarare än att ge henne stöd. Sådana farhågor kan bli en del av rädslan för våldtäkt. En annan aspekt av sårbarhet är att många äldre kvinnor lever ensamma (kvinnor har längre medellivslängd än män). Detta kan tänkas öka deras känsla av utsatthet. Tiby nämner också

kvinnors större ansvar för barn som en källa till större oro och rädsla hos kvinnor.

Många feminister har hävdad, att just rädslan för våldtäkt är viktig för att upprätthålla mäns dominans och kontroll över kvinnor i samhället (jfr Pain 1991, Tiby 1991). Kvinnors rädsla för brott är, åtminstone då den studeras i termer av att inte våga gå ut på kvällen, till mycket stor del rädsla för manligt våld, i synnerhet sexuellt våld. Det ligger också, menar flera forskare, i mäns intresse att upprätthålla denna rädsla. Kvinnors rädsla för att gå ut ensamma skapar beroende av mannen som "beskyddare" och innebär en form av social kontroll. Stanko (1990, 1995) hävdar vidare att denna sociala kontroll förstärks av samhällets (massmedias, myndigheters och kriminologers) ensidiga fokusering av övergrepp begångna av främmande män i det offentliga rummet. De flesta övergrepp begås i själva verket i hemmet eller på arbetsplatsen, av män som kvinnan är bekant med (jfr Lindström & Einerstam 1992).

Rädslan för våld och sexuella övergrepp reproduceras genom varningar, förmaningar och avskräckande berättelser. Burt och Estep (1981) visar i en undersökning hur unga kvinnor varnas för sexuella övergrepp, medan unga män snarare varnas för fysiskt våld – slagsmål, misshandel etc. De anknyter dessa skillnader till roll- och socialisationsteori. Varningarna och förmaningarna uttrycker rådande normer och värderingar. Dessa föreskriver att kvinnor i vissa situationer ska vara försiktiga, inte klä sig utmanande, gärna se till att ha manligt sällskap o s v. Den som är oförsiktig har, underförstått, sig själv att skylla om hon utsätts för övergrepp. Sådana normer kan överföras av föräldrar, vänner och bekanta, men även av myndigheter – polis, domstolar och sociala myndigheter (Tiby 1991, Pain 1991). Genom massmedia och masskultur sprids nyheter och underhållning som ytterligare förstärker bilden av kvinnors sårbarhet (Mundorf m fl 1989, Squire 1994, Tiby 1991). Dessutom upprätthålls, menar Pain (1991) en ständig känsla av kvinnlig utsatthet genom diverse mindre allvarliga former av sexuella trakasserier i det dagliga livet.

Stattins studier av rädslan i folktron visade att upplevelsen av rädsla ofta var förknippad med *platser och tidpunkter*. När det gäller rädslan för våld tycks detta fortfarande vara fallet, med den skillnaden (som Stattin också påpekar) att de farliga platserna numera finns i staden snarare än i naturen. Nu som då framträder också tydliga könsskillnader.

Sjöqvist och Ungerfält (1992) har i en intervjuundersökning undersökt kvinnors och mäns upplevelser av stadens faror. Männens rädsla gäller gatuvåld, medan kvinnorna oroar sig för sexuella trakasserier och överfall. Männens rädsla är lokaliserad till gator och torg med mycket folk; för kvinnorna är det folktomma mörka platser, bakgator, portar och parker som ger upphov till rädsla och obehag. I tid tycks rädslan vara starkast under kvällar och nätter. Både män och kvinnor kan tydligt peka ut de platser i staden (och de tidpunkter) som de upplever som särskilt hotfulla. Samtidigt tycks männen ha lättare att avgränsa sin rädsla till

dessa specifika platser och situationer. Hos kvinnorna framträder en ständigt närvarande känsla av utsatthet, ett behov att vara på sin vakt, så länge de vistas i det offentliga rummet. Denna känsla bidrar till att upprätthålla definitionen av det offentliga som manligt och det privata som kvinnligt.

Liknande resultat kommer fram i Stankos (1990) omfattande intervjumaterial, och i Squires (1994) analyser av amerikanska studenters berättelser om egna upplevelser av våld och hot. Berättelserna avspeglar en tydlig distinktion mellan privat och offentligt. Kvinnorna upplever sig ha rätt att känna sig trygga i hemmet, men känner oro i det offentliga rummet och tenderar att anklaga sig själva om de råkar ut för våld eller hot där. Männerna har ett betydligt större rumsligt område där de känner sig trygga och "accepterar" inte heller övergrepp i den offentliga sfären.

Ett annat försök att teoretisera rädsans rumsliga uttryck, vid sidan av uppdelningen privat/offentligt, är Koskelas (1996:72) distinktioner mellan fysiskt rum (öppet/slutet) och socialt rum (tomt/befolkat). Utifrån Sjöqvists och Ungerfälts (1992) intervjuer tycks det som om människors rädsla i första hand är knuten till öppna, befolkade rum. Kvinnors rädsla är däremot förknippad med (folk-)tomma rum, som kan vara både öppna (parker, folktomma öppna platser) och slutna (gångtunnlar, portgångar, parkeringshus).

Flera forskare lyfter fram det faktum att kvinnors rädsla är koncentrerad till den offentliga sfären, trots att de flesta övergreppen mot kvinnor faktiskt sker i hemmet (Pain 1991, Stanko 1990, 1995). Pain återknyter här till feministiska teorier om rädsla som social kontroll av kvinnor. Denna kontroll är, menar hon, i hög grad *rumslig*. En viktig aspekt av de ojämlika könsrelationer som råder är att männen som kollektiv kan definiera rum och aktiviteter (i kombination med tidpunkter) som manliga eller kvinnliga, och därmed begränsa kvinnors rörelser och aktiviteter. Denna uppdelning slår igenom i mäns och framförallt kvinnors riskupplevelser. Massmedierapporteringen anses spela en viktig roll i sammanhanget, genom att ge stort utrymme åt våldsdåd som drabbar "svaga grupper", t ex kvinnor, och samtidigt koncentrera nyhetsrapporteringen till brott begångna på offentliga platser snarare än i hemmiljö. Flera forskare har också påpekat att stadsplanering och arkitektur har stor betydelse för kvinnors och mäns handlingsmöjligheter och riskupplevelser (Lindén 1996, Franzén 1982, Pain 1991).

Forskningen om rädsla för brott rymmer flera metodproblem. Till att börja med är den vanliga frågan, om man avstår från att gå ut på kvällen, ett trubbigt mått på rädsla. Jag blir själv ganska skeptisk när en undersökning hävdar att 23 procent av de tillfrågade i åldrarna 66-80 år "ofta" känner oro eller rädsla för att "vistas ute mellan kl. 04.00-06.00" (Blomqvist 1997:17). Nog handlar detta om en oro som är skapad i undersökningssituationen? Genom att ställa frågor om händelser och aktiviteter som förmodligen ligger utanför många av de tillfrågades vardagliga rutiner och erfarenheter tenderar sådana undersökningar att

överdriva framförallt äldre kvinnors rädsla (LaGrange & Ferraro 1989). Svaren avspeglar snarare en *bedömning* av risk, än en upplevd rädsla – ett allmänt metodproblem i undersökningar där forskaren (och inte de tillfrågade) anger riskerna.

Ett annat problem är att det kan vara obehagligt och känsligt att prata om brott och rädsla för brott. Detta gäller inte minst kvinnor och sexuella övergrepp. Å andra sidan menar flera forskare att det är mer socialt accepterat för kvinnor än för män att erkänna rädsla (Tiby 1991). Även detta är ett allmänt problem vid studier av könsskillnader i upplevd risk. Vidare kan man fråga sig vems risker och riskupplevelser det är som studeras. En brist i forskningen kan tyckas vara att den alltför mycket koncentrerar sig på *kvinnors* rädsla för brott. Det tycks bara vara den som uppfattas som ett problem. Vad är männen rädda för? Eller borde man kanske också fråga sig varför unga män känner så *liten* rädsla för våldsbrott (Ortega & Myles 1987, Tiby 1991)?

Sammanfattningsvis: I de relativt ingående undersökningar som finns om mäns och (framförallt) kvinnors rädsla för brott framträder könsskillnader som inte visade sig i de mer översiktliga jämförelserna av upplevda risker. Det tycks trots allt vara så, att kvinnor och män delvis oroar sig för olika risker, och att samma risker kan ha olika innebörd för kvinnor och män. Det framgår också tydligt att könsskillnader i upplevd risk uppstår i det samspel mellan kvinnors och mäns ideologi och praktik som jag beskrev i min modell (figur 3:1 ovan). Forskning om hur kvinnor och män på olika sätt, genom föräldrar, samhällsliga institutioner, massmedia etc, får ”lära” sig olika rädslor och olika sätt att förhålla sig till rädsla pekar på viktiga könsskillnader i normer, förväntningar och verklighetsuppfattningar. Samtidigt är rädslan ofta knuten till specifika situationer – aktiviteter, tidpunkter, platser. Distinktionen privat/offentligt är viktig i sammanhanget. Anknytningen till feministisk teori antyder också kausala återkopplingar i modellen; riskupplevelser och rädsla, och kvinnors och mäns hantering av denna rädsla, bidrar till att upprätthålla könsskillnader i ideologi och praktik.

Andra individrisker

Kvinnors och mäns upplevelser av andra individrisker än rädsla för brott, våld och sexuella övergrepp är mindre väl utforskade. Upplevd individrisk är inte heller något lätt avgränsbart forskningsområde, det är svårt att ”hitta rätt” i litteratursökningar, uppgifter om riskupplevelser kan ofta ingå i undersökningar där fokus ligger på annat håll o s v. För de flesta typer av enstaka risker verkar det mönster gå igen som avtecknar sig i de jämförande undersökningarna – kvinnor tycks genomgående uppleva något större risker än män (se t ex Enander 1996:64ff, Sjöberg 1994, Spigner m fl 1993, Flynn m fl 1994 not 2-13). Jag försöker därför inte göra någon fullständig genomgång av forskning kring upplevda individrisker, utan nöjer mig med att beskriva några enstaka undersökningar. Syftet är i första hand att ta upp, som jag tror, viktiga resonemang kring könsskillnader i upplevd risk. Flera av undersök-

ningarna handlar om risker för olyckor och anknyter därmed i någon mån till det andra temat i denna rapport.

I en stor intervjuundersökning (Larsson & Montén 1986) tillfrågades de människor som enligt en yrkesklassificering hade "kroppsarbete", c:a 80 procent av de förvärvsarbetande, om de upplevde några risker för olycksfall eller sjukdom. Undersökningen gällde dels risker i "omgivningen", dels risker på arbetsplatsen. Frågorna är lite märkligt formulerade; syftet verkar ha varit att få så många som möjligt att ange några risker. Inga signifikanta könsskillnader fanns heller vad gäller andelen män/kvinnor som upplevde risk, varken i omgivningen eller på arbetsplatsen. Alla som kunde tänka sig att det fanns risker fick sedan en följdfråga om vad som upplevdes vara den främsta risken att råka ut för sjukdom eller olycksfall. Frågan var öppen, det fanns inga givna svarsalternativ. Här visar sig tydliga könsskillnader. För männen dominerar olycksriskerna kraftigt, medan kvinnor i stor utsträckning också upplever risk för förslitningsskador, infektioner och smitta. Männen nämner dessutom risker för förgiftning, i synnerhet på arbetsplatsen, betydligt oftare än kvinnorna. Könsskillnaderna förklaras av Larsson och Montén med att många av kvinnorna arbetar inom vården. Bland männen är det många industriarbetare, vilket avspeglas i deras upplevda olycksrisker.

Könsuppdelningen av de angivna riskerna görs efter en ganska grov kategoriindelning, så det går inte att följa upp könsskillnaderna i detalj. Det framträder inte heller, vilket kan tyckas märkligt, några större skillnader i risker mellan arbetsplatsen och omgivningen i stort. (Ett undantag är risken för trafikolyckor, som nämns betydligt oftare för omgivningen än för arbetsplatsen.) Trots detta, och trots en del metodmässiga svagheter finns det en viktig poäng med undersökningen. Den fäster uppmärksamheten på det enkla, men lätt förbisedda, faktum att kvinnor och män gör olika saker (t ex arbetar inom olika branscher och yrken) och därför upplever olika risker. Bakom de översiktliga undersökningarnas givna risker, eller snarare riskområden (t ex risker i arbetsmiljön), ligger specifika riskupplevelser, nära knutna till kvinnors och mäns skilda praktiker.

Sundström-Frisks (1993, 1996:90f) undersökning av upplevda arbetsmiljörisker i vården, en kvinnodominerad sektor, ger ytterligare exempel på detta. I hennes undersökning återfinns den oro för smitta och förslitningsskador som framkom hos Larsson och Montén, men det som väcker allra störst oro är risken för att begå något misstag som kan skada en patient. Detta är en risk som faller utanför kategorin arbetsolyckor, men den är, tror jag, ändå intressant. Vissa uppgifter ur Jakobsens och Karlssons intervjuundersökning (1996a, b) pekar i samma riktning – att framförallt kvinnor ofta upplever risker i relation till andra människor. Tiby (1991) tror att kvinnors huvudansvar för barnen påverkar deras riskupplevelser. Detta tycks vara en mer allmän könsdimension i upplevd risk.

Vid sidan av arbetsplatsen är trafiken den miljö där olycksrisker ägnats störst uppmärksamhet av forskare och myndigheter. Såväl i Sverige som utomlands finns också en del forskning om hur i första hand bilförare upplever olycksrisker i trafiken. Män tycks genomgående uppleva mindre sådana risker än vad kvinnor gör. Den tendens som finns hos de flesta bilförare att uppfatta sig själva som bättre förare, mindre utsatta för olycksrisker, än andra (Svenson 1981) tycks gälla i högre grad för män än för kvinnor (McKenna m fl 1991, Spolander 1992:16, Svenson m fl 1985). DeJoy (1992) lät i en undersökning män och kvinnor bedöma hur stor olycksrisken var i samband med ett antal farliga trafikbeteenden – köra lite för fort, köra utan säkerhetsbälte, köra med slitna däck, köra lätt alkoholpåverkad o s v. Män angav genomgående lägre olycksrisk än kvinnor. Könsskillnaden var störst bland de yngre förarna. Liknande resultat framträder hos Parker m fl (1992) och i en större europeisk undersökning rapporterad av Dahlstedt (1994a, b).

Flera svenska undersökningar visar, i linje med dessa resultat, att kvinnor betraktar fortkörning som mer riskfyllt än vad män gör, och att fler män än kvinnor förespråkar högre tillåtna hastigheter på vägarna (Trafiksäkerhetsverket 1986, Dahlstedt 1994b:16, Vägverket 1997). Vägverkets undersökning (1997) antyder dessutom att kvinnor och män upplever olika risker i trafiken. Kvinnor tycks oftare än män anse att - riskerna skapas av trafikanterna själva, medan männen i högre grad än kvinnorna vill förbättra vägarnas standard och underhåll för att minska olycksriskerna. Man bör notera, att det i dessa undersökningar genomgående handlar om *riskbedömningar* snarare än om upplevd *rädsla*.

Flera forskare påpekar att både köns- och ålderskillnader i upplevd risk bland bilförare i stor utsträckning tycks försvinna om man konstanthåller körerfarenhet (Groeger & Brown 1989, McKenna m fl 1991). Tanken att människor som ofta utsätts för en viss risk, eller har stor erfarenhet av det som orsakar risken, uppfattar risken som mindre hotfull förs ofta fram som förklaring till könsskillnader i upplevd risk.

Samtidigt antyder undersökningarna om bilisters riskuppfattning ett annat allmänt problem när det gäller riskforskning, nämligen frågan om *vems* risker det är som undersöks. Forskningen om trafikrisker, liksom all forskning om trafik, är i mycket hög grad inriktad på biltrafik och bilförare (där männen är i majoritet). De oskyddade trafikanternas situation uppmärksammas mindre. Enligt Ståhl och Berntman (1994) upplever framförallt många äldre stora olycksrisker i trafiken i rollen som gångtrafikanter. Trafikmiljön uppfattas som svårhanterlig och illa anpassad till de gående. Med tanke på hur åldersstrukturen i befolkningen ser ut, och med tanke på kvinnors och mäns (i alla åldersgrupper) olika tillgång till bil, kan man förmoda att detta är ett problem som rör betydligt fler kvinnor än män. Resultat från en undersökning av Göteborgs Trafiksäkerhetsförening (1995) pekar också i den riktningen.

Risksamhällets risker

Mycket av den riskforskning som utförts på senare år har varit inriktad på samhällsrisker snarare än på individrisker. Som bland andra Beck (1992) påpekat, har den industriella och tekniska utvecklingen medfört nya risker, och ett större medvetande om risk. De nya riskerna hör i regel samman med ny teknologi och dess möjliga påverkan på miljön och på människors hälsa och säkerhet. Det tydligaste exemplet är förmodligen kärnteknologin. Kännetecknande för risksamhällets risker är att såväl riskernas sannolikheter som deras möjliga konsekvenser är osäkra och svårhanterliga. Detta har skapat problem när det gäller människors förtroende för de experter och politiska beslutsfattare som hanterar riskerna. Den samhällsvetenskapliga riskforskningen har ofta studerat just förhållandet mellan experter och allmänhet, för att förstå varför allmänheten inte alltid accepterar experternas riskbedömningar. Ett visst intresse har också ägnats åt jämförelser mellan kvinnors och mäns upplevelser och bedömningar av riskerna.

Sådana jämförelser, såväl i Sverige som utomlands, visar nästan alltid att kvinnor upplever risksamhällets risker som större och mer oroande än vad männen gör. Flera studier visar att kvinnor är mer miljömedvetna än män och upplever miljöproblem som allvarigare och mer oroande (t ex Bennulf 1994, Davidson & Freudenberg 1996, Stern m fl 1993, Steger & Witt 1989). Flynn m fl (1994) finner tydliga könsskillnader i bedömningen av en rad miljö- och hälsorisker – kvinnor upplever genomgående större risk. Gutteling och Wiegman (1993) visar att kvinnor i jämförelse med män bedömer olika miljö- och hälsorisker som mer hotfulla och oacceptabla, och upplever större känsla av otrygghet. Mohai (1992) och Davidson och Freudenberg (1996) hävdar, utifrån omfattande genomgångar av amerikansk forskning, att könsskillnaderna är störst när det gäller lokala miljöfrågor och miljöfrågor med tydliga inslag av risk, till skillnad från ”generella” miljöfrågor, där könsskillnaderna inte är lika uppenbara. I en mängd undersökningar framstår kvinnor som mer oroade över risker förknippade med kärnkraft (Drottz-Sjöberg 1991, Holmberg 1993:130f, Mårdberg m fl 1987, Enander 1996:65). Slovic m fl undersökning (Slovic 1992:129f) visar på särskilt tydliga könsskillnader när det gäller just kärnkraftens risker. Hornig (1992) undersöker hur kvinnor och män reagerar inför påhittade nyheter om tekniska och naturvetenskapliga upptäckter, och finner att kvinnor ser större risker medan män ser större nytta/möjligheter.

Trots enstaka avvikande resultat (refererade av Stern m fl 1993 och Cutter m fl 1992) är tendensen tydlig. Kvinnor upplever större risk, män upplever mindre. Jag tänker därför inte gå in i detalj på de enskilda undersökningarnas resultat, utan istället ta upp några olika sätt att förklara den könsskillnad som framträder. Den modell jag har föreslagit (figur 3:1) innebär att sådana könsskillnader ses som resultat av ett samspel mellan kvinnors och mäns ideologi och praktik, under påverkan av bakomliggande könsstrukturer och könsrelationer.

Många förklaringar till könsskillnader när det gäller att bedöma risksamhällets risker kan sägas utgå från den ideologiska sidan. Flera forskare hävdar att kvinnor och män har skilda värderingar. Kvinnor sägs värdera miljö, hälsa och sociala relationer högt, medan männen lägger större vikt vid t ex ekonomi och tekniska framsteg (Bennulf 1994, Steger & Witt 1989, Hornig 1992). Davidson och Freudenberg (1996) finner i sin forskningsgenomgång starkt stöd för hypotesen att kvinnor allmänt värderar hälsa och säkerhet högre än vad män gör. Forskningsresultaten när det gäller samband mellan dessa värderingar och prioriteringen av ekonomiska frågor är däremot, hävdar de, inte entydiga. Förklaringar som bygger på skillnader i värderingar anklagas ibland för att utgå från tveksamma antaganden om biologiska könsskillnader. Dess förespråkare brukar däremot hävda att skillnaderna avspeglar kvinnliga och manliga könsroller och därmed är resultat av socialisation (Steger & Witt 1989, Cutter m fl 1992). Den traditionella kvinnliga könsrollens inriktning på omsorg om andra, försiktighet etc, i motsats till den manliga könsrollens betoning av självständighet, beslutsamhet och oräddhet ligger väl i linje med de skillnader som framträder i kvinnors och mäns upplevelser av risksamhällets risker. En variant på könsrollstemat, som jag varit inne på tidigare, är att det anses vara mer socialt accepterat för kvinnor att uttrycka rädsla och oro. Detta, snarare än några ”verkliga” könsskillnader i riskupplevelse, skulle åtminstone delvis kunna ligga bakom undersökningsresultaten (t ex Gutteling & Wiegman 1993).

Stern m fl (1993) menar att man bör skilja mellan grundläggande värderingar och mer tillfälliga uppfattningar om exempelvis olika miljöriskers konsekvenser. Utifrån sin undersökning hävdar de att könsskillnader i upplevda miljörisker inte i första hand beror på skillnader i grundläggande värderingar. Snarare tycks kvinnor vara mer benägna att ta till sig information om miljörisker, och sätta denna information i samband med sin egen situation. Även här tänks könsroller ligga bakom. Stern m fl menar att könsrollsocialisationen, tillsammans med den rådande sociala strukturen, kan skapa könsskillnader i benägenheten att uppmärksamma olika typer av information.

Men även skillnader mellan kvinnors och mäns praktik verkar spela in när det gäller riskupplevelsen. Kvinnor svarar i högre grad än män för omsorg om andra människor – barn, gamla och sjuka – både i privatlivet och i yrkeslivet. Flera forskare tror därför att kvinnor är mer ”känsliga” för risk, mer bekymrade för hot mot hälsa, säkerhet och miljö (Davidson & Freudenberg 1996). Stern m fl (1993:331f) tror också att föräldraskap kan påverka könsskillnader i riskupplevelser. De talar om ”moderseffekter” och ”faderseffekter”. Att få barn, menar de, förstärker de traditionella könsrollerna. Det gör kvinnor mer oroliga för miljörisker, medan det får män att oroa sig mer för ekonomi och försörjning. Här framträder ett samspel mellan värderingar och materiella förhållanden, mellan ideologi och praktik. Moderseffekter har, hävdar Davidson och Freudenberg (1996), starkt stöd i befintlig forskning, medan faderseffekter framstår som mer osäkra. Andra forskare betonar en annan aspekt av detta samspel, nämligen att män i högre grad än kvinnor har

kunskap om och erfarenhet av teknologi (t ex Gutteling & Wiegman 1993, Sjöberg 1991). Betydligt fler män än kvinnor har teknisk utbildning och arbetar i tekniska yrken. Dessa kunskaper och praktiska erfarenheter gör, så är tanken, att män upplever risker orsakade av ny teknologi som mer hanterbara, mindre skrämmande.

Flynn m fl (1994) har en annan infallsvinkel på könsskillnader i upplevd risk. I sin undersökning av miljö- och hälsorisker (utförd i USA) skiljer de dels mellan kvinnor och män, dels mellan vita och färgade. Allt som allt finns tydliga skillnader mellan kvinnor och män; kvinnor anger större risk än män. Färgade anger också större risk än vita. Men om man delar in de tillfrågade i fyra grupper – vita och färgade, kvinnor och män – framträder ett annat mönster. Könsskillnaden mellan färgade män och kvinnor är ganska liten. Istället framstår de vita männen som en avvikande grupp, som upplever mindre risk än alla de övriga. När de flesta andra forskare undrar vad som får kvinnor att oro sig så mycket för olika samhällsrisker, frågar sig istället Flynn och hans kollegor varför många (inte alla) vita män oroar sig så lite. De undersöker detta, och kommer fram till ett antal kännetecken (jämfört med övriga intervjuade i undersökningen) för dessa de minst oroliga:

- De har bättre utbildning.
- De har högre inkomster.
- De röstar i större utsträckning på republikanerna och har genomgående konservativa värderingar.
- De känner större förtroende för politikerna och industrin.
- De har större tilltro till vetenskapen och till teknisk expertis.

I detta perspektiv tycks riskupplevelser snarast bestämmas av social position och tillit till auktoriteter. Är det inte så, frågar sig författarna, att vita män upplever verkligheten som mindre riskfylld just därför att det i stor utsträckning är de själva som skapar, kontrollerar och drar nytta av denna verklighet? Och omvänt, är det så konstigt om kvinnor och färgade upplever sårbarhet och utsatthet i en verklighet som de själva har relativt små möjligheter att påverka? Undersökningen för tankarna till Becks (1992) syn på risksamhället som ett samhälle där fördelningen av risk mellan olika grupper får minst lika stor betydelse som fördelningen av ekonomiska resurser. En viktig fråga är hur riskerna fördelas jämfört med ekonomiska och andra resurser. Beck tror sig se både likheter och skillnader; i Flynns m fl undersökning är det utan tvekan likheterna som överväger. De minst oroliga tycks vara de som har makt, inflytande och tillit – och de är män.

En annan, avslutande aspekt av risksamhällets risker: När det gäller kvinnors och mäns praktiker har jag tidigare betonat deras tidliga och rumsliga dimensioner. Individrisker är ofta knutna till specifika tidpunkter, platser och aktiviteter, och könsskillnader i upplevd risk kan i viss mån förstås utifrån skillnader i kvinnors och mäns tillgång till och användning av tid och rum. Men om individrisker är plats- och

situationsbundna framstår risksamhällets risker som platslösa och ständigt närvarande. Detta är ju också en av risksamhällesteorikernas poänger, en viktig del av deras analys av det moderna samhället (jfr Giddens 1991).

Massmedia och risk

När Stattin (1990) beskriver dagens rädsla jämfört med rädslan i det gamla bondesamhället är en viktig skillnad att berättelser och kunskap om risker idag sprids genom massmedia snarare än genom muntligt berättande. Flera forskare betonar massmedias betydelse när det gäller människors rädsla för brott. I Burts och Esteps (1981) undersökning framstår t ex massmedia, både för kvinnor och män, som den viktigaste enskilda källan till varningar för våld och sexuella övergrepp. Forskning om risksamhällets risker pekar också på att massmedia fått en viktig roll, eftersom upplevelsen av dessa risker bygger på (vetenskaplig) kunskap, i regel förmedlad genom massmedia, snarare än på egna erfarenheter.

Många forskare menar dessutom att de budskap som massmedia sprider är en viktig förklaring till *könsskillnader* i upplevd risk (t ex Tiby 1991, Pain 1991, Stanko 1987). De talar i första hand om överdriven massmedierapportering av vissa våldsbrott, vilken tros förstärka kvinnors rädsla och känsla av utsatthet.

En mängd forskning visar att massmedia avspeglar, och därmed reproducerar, traditionella könsroller. Det sker en uppdelning i en manlig och en kvinnlig värld (som i mycket liknar uppdelningen offentligt/privat). Männerna och deras värld ägnas mer uppmärksamhet och framstår som viktigare. I tidningar, TV-program, filmer och reklam framträder män med makt och auktoritet, självständiga, kunniga, yrkesarbetande, medan kvinnor mer sällan uppträder i yrkesroller, ofta framställs som allmän opinion, bekymrade föräldrar, ofta beroende av män, ibland sexobjekt (Abrahamsson m fl 1983, Nordlund 1987, 1996, Zilliacus-Tikkanen 1990, Lazier & Kendrick 1993, McClelland 1993). Det finns könsskillnader i massmediekonsumtionen – kvinnor och män läser olika tidningar och tidskrifter olika mycket, tar del av olika TV- och radioprogram osv (Abrahamsson 1991, Nordlund 1987). Och även när de ser, hör eller läser samma sak, så uppfattar de budskapen olika (Abrahamsson 1988, Squire 1994). Det är emellertid sällan som dessa iakttagelser uttryckligen diskuteras i samband med *risk*.

Det finns också en del forskning om hur olika typer av risker framställs i massmedia. I nyhetsrapporteringen prioriteras det sensationella, spektakulära, lättbegripliga och på andra sätt närliggande, det som kan anknytas till enskilda personer och det som stämmer överens med journalisternas och publikens värderingar. Massmedias berättelser om risker tycks följa vissa givna mallar (Nordlund 1991, Singer & Endreny 1993, Stallings 1990). Frågan om hur mycket och på vad sätt massmedia påverkar människors riskupplevelser är svårare. Flera forskare menar att media har stor betydelse medan andra är mer avvaktande (Nordlund

1991, Bernström 1996, Tyler & Cook 1984, Weaver & Wakshlag 1986, Johnson & Covello, red 1987:179). De avvaktande påpekar att andra faktorer också är viktiga för hur människor upplever risk. Varningar, förmaningar och berättelser om risker förmedlas av släkt, vänner och bekanta, i hemmet, i skolan, på arbetsplatsen o s v. Flera undersökningar visar också att människors egna erfarenheter av risker och negativa händelser har mycket stor betydelse för hur de upplever risk. Tyler och Cook (1984) tror att massmedia påverkar uppfattningen om samhällsrisker i högre grad än uppfattningen om individrisker. Weaver och Wakshlag (1986) tycks vara inne på samma spår, då de hävdar att massmedias rapportering framförallt får betydelse för sådana risker som människor saknar personlig erfarenhet av. Det är emellertid sällan som dessa frågor behandlas ur *könsperspektiv*.

Sammantaget tyder forskningen på att massmedia kan ge upphov till könsskillnader i upplevd risk. Men det saknas tydliga empiriska belägg, från undersökningar som kombinerar de tre komponenterna kön, massmedia (eventuellt i jämförelse med andra informationskällor) och upplevd risk.

Könsdimensioner i upplevd risk

Allt vad människor gör är förknippat med någon form av risk. När man studerar risk blir det därför väldigt tydligt att man måste *välja* vad man ska studera. Den forskning som jag har valt att ta upp i det här avsnittet avspeglar dels vad andra forskare har valt att studera när det gäller upplevelser av risk, dels vad jag själv tror kan vara relevant för att finna könsdimensioner i upplevd risk. Men detta innebär inte att jag har kunnat välja och vraka bland en mängd intressanta undersökningar. Könsaspekten är ett försummat område inom riskforskningen. Man ser sällan empiriska undersökningar (och än mer sällan teorier!) om upplevd risk, där tonvikten ligger på *kvinnors* och *mäns* risker. Istället har jag ofta fått leta efter könsuppdelade uppgifter i undersökningar där fokus ligger på annat håll.

Man kan se två huvudinriktningar inom den samhälls- och beteendevetenskapliga riskforskningen. Den ena, det ”psykometriska paradigmet” (Slovic 1987, 1992) utgår från en psykologisk grund och studerar individuell riskperception. Den är inriktad på att genom kvantitativa undersökningar beskriva hur allvarliga olika typer av risker upplevs, och vilka egenskaper hos riskerna det är som påverkar riskupplevelsen. Till att börja med var man intresserad av skillnader mellan experters och allmänhetens riskuppfattningar. Med tiden har man också uppmärksammat skillnader mellan andra sociala kategorier, t ex kvinnor och män, och det finns ansatser att tolka sådana skillnader i termer av makt, sociala positioner och tillit till auktoriteter (Flynn m fl 1994). Här öppnar sig intressanta könsperspektiv.

Den andra riktningen, om man nu kan tala om en sammanhållen riktning, utgår från sociologi och antropologi, och betonar att risker är socialt och

kulturellt konstruerade. Här finns framförallt kulturteorin (Douglas & Wildavsky 1983) och Becks (1992) teorier om risksamhället. Kulturteorin har också genererat en del empirisk forskning (se t ex Johnson & Covello, red 1987), men såvitt jag har kunnat finna lyser könsperspektiven med sin frånvaro. Sociologiska och antropologiska perspektiv på upplevd risk innebär ett ifrågasättande av de psykologiska undersökningar som enbart studerar individuell riskperception. Det är därför beklagligt att de i så stor utsträckning är könsblinda. Jakobsens och Karlssons (1996a, b) undersökning av riskupplevelser inom skilda livsformer är ett av få exempel på studier där riskers sociala konstruktion sätts in i ett könsperspektiv.

Förutom dessa två inriktningar, som uttryckligen studerar *risk*, finns en del forskning som studerar människors oro och rädsla som en aspekt av fördelningen av välfärd och livskvalitet i samhället. SCB:s undersökningar av levnadsförhållanden är ett exempel, forskningen om rädsla för brott är ett annat. Här är ofta könsperspektivet viktigt. Inom trafiksäkerhetsforskningen studeras riskupplevelser med syfte att förebygga olyckor, och även här har man uppmärksammat könsskillnader. Man kan också hitta enstaka undersökningar med beröringspunkter till rädsla, risk och kön inom exempelvis etnologi.

Hur kan man sammanfatta kvinnors och mäns riskupplevelser, så som de beskrivs i forskningen? Min genomgång visar att valet av undersökningsmetod har stor betydelse för vilka likheter och skillnader som framträder.

Undersökningar där människor får ta ställning till att antal givna risker kan sägas visa på kvantitativa, men sällan några kvalitativa könsskillnader. De tycks visa på en genomgående gradskillnad i riskupplevelse. Kvinnor tenderar att uppges större risk, mer rädsla, mer oro än män. Däremot framträder inga tydligt ”manliga” eller ”kvinnliga” risker, utan kvinnor och män tycks rangordna de givna riskerna ungefär likadant. Detta är den dominerande metoden vid psykometriska studier av upplevd risk. Ur könsperspektiv är det problematiskt att den ger en så ensidig bild av könsskillnader och inte fångar in de mer kvalitativa aspekter som framträder i andra typer av undersökningar. Man kan också, som Cutter m fl (1992), fråga sig om urvalen av risker avspeglar könsspecifika värderingar och erfarenheter, och vad detta i så fall får för konsekvenser för resultaten.

De få undersökningar där människor själva får tala om vilka risker de upplever, tycks däremot visa på kvalitativa skillnader – kvinnor och män nämner delvis olika risker. Men den bild som framträder är fragmentarisk. Jakobsen och Karlsson (1996a, b) menar att kvinnor ofta framhåller risker som hotar familjemedlemmar och andra människor som de har relationer till, medan män i högre grad betonar risker i samband med arbete och ekonomi. Stattin (1990:146) hävdar utifrån ett nutida intervjumaterial, som han tyvärr inte redovisar särskilt utförligt, att kvinnor tycks oroa sig mer än män för framtiden (miljöhot, krigsrisk

o s v) och att de uttrycker större rädsla för olika former av våld. När det gäller människors spontana riskuppfattningar finns alltför lite empiriskt material för att man ska kunna dra några säkra slutsatser om könsskillnader.

Undersökningar om enstaka risker eller risker inom specifika områden ger tydligare resultat. En mängd forskning om rädsla för brott, våld och sexuella övergrepp visar att kvinnor uttrycker betydligt större oro än män för våldsbrott, medan könsskillnaderna i oro för egendomsbrott är små. Det framgår att risken att utsättas för våld har olika innebörd för kvinnor och män, beroende på kvinnors underliggande rädsla för sexuella övergrepp. Undersökningar om upplevda risker i trafiken och arbetsmiljön understryker att kvinnor och män dels upplever olika risker, dels ger samma risker olika innebörd. Sådana mer avgränsade undersökningar ger inte möjlighet att jämföra kvinnors och mäns totala riskupplevelser. Däremot ger de betydligt mer ingående kunskaper om de risker som undersöks än vad övergripande riskjämförelser kan ge, och ofta tycks de också leda till resonemang om könsskillnader i risk som är fruktbara även på en mer övergripande nivå.

Frågan om man bör undersöka på förhand givna risker, eller om man bör låta de tillfrågade själva ange riskerna, är alltså en viktig metodfråga. Förutom att de olika metoderna tycks peka på (eller ge upphov till) olika typer av könsskillnader, tycks de också framhäva olika typer av risker. När riskerna är givna på förhand betonas samhällsrisker, medan individrisker dominerar i undersökningar med öppna frågor om risk. Detta väcker frågan om olika typer av risker är jämförbara och, i en förlängning, om det är fruktbart att fundera på om kvinnor eller män på det hela taget upplever mest risk. Jag återkommer till den sista frågan lite längre fram.

En annan fråga, som indirekt berör könsaspekter av risk, handlar om den normativa värderingen av upplevd risk. I vissa undersökningar betraktas upplevd risk och rädsla som något negativt. Kvinnors rädsla för brott ses som uttryck för manligt förtryck, oro för miljöhot och andra risker ses (ibland) som ett välfärdsproblem – de som är rädda förlorar i livskvalitet. I andra sammanhang, framförallt i samband med olyckor och olycksrisker, är det bristen på riskupplevelse som är problematisk. Olycksförebyggande arbete går ofta ut på att göra folk uppmärksamma på de risker som finns; trafiksäkerhetskampanjer handlar ibland uttryckligen om att skrämmas, att få människor (främst unga män) att inse att trafikriskerna angår dem. Jag går inte djupare in på frågan här, men kanske visar den på en intressant könsdimension i risk (och olyckor): När är riskupplevelsen något bra, när är den något dåligt? Och hur samverkar denna värdering med värderingen av riskhantering – risktagande och riskundvikande?

Sammantaget visar forskningsgenomgången hur som helst att det *finns* könsskillnader i upplevd risk. När man mäter människors bedömning av givna risker med kvantitativa mått, så framträder systematiska

könsskillnader. När man mäter vilka risker människor spontant uppger att de känner oro för, så framträder också könsskillnader. Och flera undersökningar visar att samma risker kan ha kvalitativt olika innebörd för kvinnor och män. Det är förstås viktigt att komma ihåg att könsskillnaderna är gradskillnader, genomsnitt, relativa skillnader, tendenser. Det är ju inte så att alla kvinnor är rädda för en sak och alla män för något annat, eller att alla kvinnor upplever allting som mer riskfyllt än vad alla män gör. Ofta är skillnaderna *inom* kategorierna män och kvinnor – mellan olika åldersgrupper, socioekonomiska grupper etc – väl så stora som skillnaderna mellan könen. Men om man letar efter könsskillnader, så hittar man. Hur kan man då förklara dessa könsskillnader i upplevd risk?

I de undersökningar som jag gått igenom föreslås en mängd olika förklaringar. Vissa förklaringar gäller enstaka risker, andra gäller mer generella könsskillnader. Vissa förklaringar syftar till att förklara varför kvinnor och män betonar olika risker, andra (fler) handlar om varför kvinnor upplever större risk än män.

De förklaringar som föreslås kan ofta beskrivas som skillnader i kvinnors och mäns *ideologi* och *praktik*. Traditionella könsroller innebär att kvinnor förväntas vara försiktiga, beskyddande och inriktade på relationer, medan män förväntas vara orädda och självständiga (Steger & Witt 1989, Cutter m fl 1992, Stern m fl 1993). Kvinnor har oftare än män huvudansvaret för hem, barn, omsorg och mänskliga relationer, medan män förvärvsarbetar mer än kvinnor (jfr Rydenstam 1992). Detta skapar skilda livssammanhang för kvinnor och män, och gör att kvinnor betonar risker som hotar familjen och över huvud taget andra människor, risker förknippade med hälsa och säkerhet, miljörisker o s v. I regel är sådana förklaringar avsedda att förklara just kvinnors högre grad av riskupplevelse på dessa områden. Vissa forskare hävdar också att framförallt skillnader i könsroller gör att kvinnor genomgående upplever risker som allvarigare och mer skrämmande än vad män gör. Ibland antyds emellertid, utifrån skillnader i livssammanhang, att män i högre grad än kvinnor är inriktade på sin egen eller familjens försörjning och därför upplever större risker i samband med arbete och privatekonomi (Jakobsen & Karlsson 1996a, b, Stern m fl 1993).

Andra aspekter av samspelet mellan ideologi och praktik lyfts också fram. I samband med risker orsakade av ny teknologi (olycksrisker, miljörisker, hälsorisker etc) påpekar många forskare att män har mer kunskap om och erfarenhet av teknik, och därför kan förväntas vara mindre oroliga för de risker som tekniken skapar (Gutteling & Wiegman 1993, Sjöberg 1991). Liknande resonemang förs inom trafiksäkerhetsforskningen, där man menar att könsskillnader i upplevd risk för bilolyckor till stor del förklaras av skillnader i körerfarenhet (Groeger & Brown 1989, McKenna m fl 1991). Skillnader i könsroller och sociala positioner anges ibland också som en allmän orsak till skillnader i kvinnors och mäns tillgång till information och benägenhet att ta till sig information om risker (Stern m fl 1993).

I samband med könsskillnader hävdar flera forskare också att det är svårare för män än för kvinnor att erkänna rädsla. Män förväntas vara orädda, modiga, gärna lite våghalsiga. Denna traditionella mansroll antas göra att män i undersökningar säger sig uppleva mindre risk än vad de egentligen gör. För kvinnor anses det däremot vara socialt acceptabelt att erkänna, kanske till och med överdriva, sin rädsla (Gutteling & Wiegman 1993, Mundorf m fl 1989, Stafford & Galle 1984). Detta beskrivs ofta som ett metodproblem vid undersökningar av könsskillnader i upplevd risk. Men problemet är kanske svårare än så. Vissa forskare hävdar ju att kvinnor genom könsrollsocialisationen blir allmänt försiktigare, oroligare, räddare. Kan man över huvud taget skilja mellan vad kvinnor och män säger och vad de faktiskt upplever (jfr Gallacher & Klieger 1995:41f)?

Andra förklaringar betonar tydligare att könsskillnaderna hänger samman med bakomliggande *köns(makt)strukturer* och *ojämlika könsrelationer*. Här betonar man att kvinnor socialiseras till rädsla, oro och otrygghet. Omgivningens varningar, förmaningar och berättelser om risker och faror fungerar, menar man, som en social kontroll av kvinnor genom att deras rörelsefrihet inskränks och de blir beroende av män (Tiby 1991). I synnerhet risken för sexuella övergrepp är viktig och bidrar till en ständig känsla av utsatthet och *fysisk sårbarhet*. Flera forskare hävdar att massmedias rapportering om våldsbrott är snedvriden på ett sätt som förstärker kvinnors rädsla. Känslan av utsatthet upprätthålls också genom kvinnors erfarenheter av sexuella anspelningar och trakasserier av olika slag (Pain 1991, Stanko 1987).

När det gäller rädsla för brott, våld och sexuella övergrepp, liksom många andra individrisker, har könsskillnader i upplevd risk tydliga *tidsliga och rumsliga uttryck*. Distinktionen mellan privat och offentligt tycks vara viktig för att förstå situationsbestämda riskupplevelser. Mäns sociala kontroll av kvinnor, som ju enligt flera forskare upprätthålls genom kvinnors rädsla för våld, förhindrar kvinnors fria tillträde till den offentliga sfären. När det gäller samhällsrisker har jag emellertid svårt att se några tydliga paralleller till detta resonemang.

Ett annat sätt att anknyta könsrelationer i upplevd risk till maktrelationer är att studera dem som upplever *minst* risk. I Flynns m fl undersökning (1994) tycks det, åtminstone vad gäller samhällsrisker, som om det är de mest resursstarka i samhället som är minst oroliga och känner störst tillit till samhälleliga institutioner när det gäller att hantera riskerna. En aspekt av detta är att de experter och beslutsfattare som *definierar* vad som är risk i stor utsträckning är män (Flynn m fl 1994). När sedan dessa experter och beslutsfattare behandlar andra, avvikande riskuppfattningar och riskupplevelser än sina egna som felaktiga och irrationella, blir detta ett sätt att utöva makt och markera sociala positioner. De som är utsatta för denna maktutövning kommer snarast att uppleva ännu större utsatthet och risk (Wynne 1992).

I detta perspektiv utmärks kvinnor inte bara av fysisk utan också av *social sårbarhet*. Män har, i dagens samhälle, tillgång till större resurser och bättre sociala positioner än kvinnor. Det är män som har störst möjligheter att påverka samhällsutvecklingen, att kontrollera och dra nytta av förändringar. Kvinnor är mer utsatta och har, kan man hävda, större anledning att vara oroliga (Gutteling & Wiegman 1993, Flynn m fl 1994). Vissa forskare använder begreppet social sårbarhet även när det gäller upplevelsen av individrisker. Kvinnor som drabbats av våld och övergrepp är mer utsatta än män i samma situation, har mindre möjlighet att få upprättelse genom rättssystemet etc (Squire 1994, Tiby 1991). Det bidrar till att öka kvinnors rädsla för brott, våld och sexuella övergrepp.

Detta synsätt, att den sociala strukturen innebär en fördelning av risker mellan olika positioner och kategorier av människor, ligger nära Becks teorier om risksamhället. Det kan förstås också anknytas till det välfärdsperspektiv som exempelvis SCB:s undersökningar om levnadsförhållanden bygger på. Risk framstår här som något av en fördelnings- och rättvisefråga.

Med detta perspektiv blir det också intressant att återvända till frågan om kvinnor eller män upplever mest risk. Resonemangen ovan antyder ju att kvinnor, på grund av de ojämlika könsrelationer som råder i samhället, skulle uppleva en större utsatthet för risk än vad män gör. Men det är problematiskt att finna empiriska belägg för detta. Problemet är riskers mätbarhet. Många forskare har ju ifrågasatt naturvetares och ekonomers försök att sätta exakta siffror på "objektiva" risker, i form av sannolikhetsberäkningar, ekonomiska cost-/benefitkalkyler och liknande. Är det då vettigt att försöka kvantifiera människors samlade *riskupplevelser*? Jag har vidare ifrågasatt det rimliga i att jämföra olika *typer* av risker, t ex individrisker och samhällsrisker, i termer av mer eller mindre upplevd risk. Det är en sak att visa, att en given risk upplevs som allvarligare och mer hotfull av kvinnor än av män. Men att visa, att kvinnor totalt sett upplever mer risk än män, verkar betydligt mer komplicerat. Å andra sidan: Om man avstår från att göra sådana bedömningar innebär det kanske att man blundar för ojämlikhet och orättvisa, skillnader i livskvalitet och möjligheter mellan kvinnor och män...

Kvantitativa och kvalitativa aspekter av könsskillnader i riskupplevelser är alltså, på flera sätt, ett problem. Hur ska man, i samma undersökning, behandla kvalitativt olika risker, t ex individ- och samhällsrisker? Kan man mäta dem på samma skala, är det meningsfullt att ens jämföra dem med varandra? Hur ska man behandla de olika typer av könsskillnader som framträder i olika typer av undersökningar? Ett sätt att hantera problemen är kanske att inte nöja sig med att studera upplevelser av risk, utan också människors agerande i förhållande till risk. Det är vad jag ska göra i nästa avsnitt.

3.2 Riskhantering

Hur hanterar kvinnor och män risk? Tar de risker, skapar de risker, undviker de risker? På sätt och vis kan frågan tyckas mer lätthanterlig än frågan om mäns och kvinnors riskupplevelser. Att undersöka vad människor faktiskt gör borde ju vara lättare än att undersöka vad de upplever. Men fullt så enkelt är det inte. I undersökningar om upplevd risk kan man uttryckligen fråga människor om deras riskupplevelser, även som svaren sedan kan vara svårtolkade. När det gäller riskhantering uppstår däremot frågan om de människor som studeras alls betraktar sitt handlande som ”riskhantering”, eller om detta bara är forskarens tolkning – och vad det i så fall innebär för forskningsresultaten.

Samma problem stod jag inför, då jag skulle söka material till detta avsnitt. Förutom en del psykologiska undersökningar om risktagande är det ganska ont om forskning som uttryckligen säger sig studera riskhantering, risktagande eller riskundvikande. Den forskning jag har valt att ta upp, vid sidan av studier av risktagande i allmänhet, berör till största delen hantering av sådana risker som kom fram i de undersökningar av människors spontana riskuppfattningar, som jag refererade i föregående avsnitt. Det rör sig om risker för olyckor, brott och sjukdom, och risker förknippade med ekonomi. Här bör, menar jag, sannolikheten vara störst för att de inblandade själva anser att de hanterar någon form av risk.

Ett par andra viktiga konstateranden är på sin plats. Till att börja med är könsaspekter av riskhantering, med några undantag, ett ganska outforskat område. Den allmänna uppfattningen tycks vara att det finns betydande skillnader mellan kvinnors och mäns hantering av risk, men den empiriska kunskapen om dessa skillnader är mycket ofullständig (jfr Grundelius 1996). Snarare än att ge någon heltäckande bild kommer jag att beskriva några områden som är relativt väl utforskade, där det ibland framträder tydliga könsskillnader, och några områden som jag tycker verkar intressanta, men där forskningen är mer fragmentarisk.

Man kan också notera, att åtskillnaden mellan upplevd risk (i föregående avsnitt) och riskhantering (i detta avsnitt) i första hand är analytisk; den är inte alltid tydlig i det empiriska materialet. Det blir, som jag antydde ovan, problematiskt att tala om riskhantering om man inte förutsätter att den som hanterar risken också *upplever* risk. Men upplevelsen av risk är förmodligen inte det enda som påverkar hur man hanterar risk. Det blir därför lika problematiskt när forskare studerar människors upplevelser av risk *genom* just deras riskhantering, som i den forskning där ”rädsla för brott” operationaliseras till att inte våga gå ut ensam på kvällarna.

I mitt material kan man urskilja flera olika sätt att studera riskhantering. I vissa undersökningar studeras människors beteende i verkliga situationer. I andra fall har människor tillfrågats om hur de hanterar någon verklig risksituation – man skulle kunna tala om självrapporterat beteende. I

psykologiska undersökningar är det vanligare att man studerar människors beteende i experimentsituationer eller att människor får beskriva, muntligt eller skriftligt, hur de skulle hantera en tänkt risksituation. Jag återkommer till vilka konsekvenser dessa olika undersökningsmetoder för med sig.

En annan viktig distinktion som framträder är den mellan forskning där risktagande betraktas som ett personlighetsdrag eller en allmän egenskap (i första hand psykologisk forskning), och forskning där risktagandet eller riskundvikandet är knutet till specifika risker och/eller till specifika situationer. Denna distinktion får också betydelse för hur man ser på könsskillnader i riskhantering.

I fortsättningen av detta avsnitt kommer jag att ta upp psykologisk forskning om risktagande, där fokus ligger på risktagande i allmänhet. Här används i regel olika experimentella metoder. Därefter går jag igenom en rad områden där studier av riskhantering är inriktade på specifika risker eller riskhantering i specifika situationer, och där det oftast är verkligt (ibland självrapporterat) beteende som undersöks.

Risktagande i allmänhet

Forskning som uttryckligen studerar skillnader i risktagande mellan olika kategorier av människor (exempelvis män och kvinnor) behandlar ofta risktagande som en generell egenskap eller ett personlighetsdrag. Detta gäller i synnerhet psykologisk forskning. Risktagande görs till en enda beroende variabel, som förutsätts variera med (andra) psykologiska personlighetsdrag, kön, ålder, gruppåverkan etc. En ganska omfattande genomgång av sådan forskning finns i Yates, red (1992), i synnerhet kapitlet av Bromiley och Curley.

Bromiley och Curley (1992) skiljer mellan några olika sätt att mäta risktagande. Ett vanligt instrument är olika psykologiska test inriktade på "upplevelsesökande", *sensation seeking*, som bl a mäter benägenheten att utföra fysiskt riskabla aktiviteter, benägenhet att avvika från olika sociala normer samt rastlöshet. Forskningen tycks visa att män är mer upplevelsesökande än kvinnor, och att upplevelsesökande i sin tur korrelerar med flera risktagande aktiviteter och beteenden. Forskarna på området tycks ofta anta att denna könsskillnad är biologiskt (genetiskt) betingad (jfr Kohler 1996).

En annan typ av studier utgår från ett frågebatteri där de undersökta personerna får läsa beskrivningar av ett antal valsituationer och ange hur högt risktagande de skulle acceptera i de olika situationerna (*Kogan-Wallach Choice Dilemmas Questionnaire*, beskrivet i Kogan & Wallach 1971:35ff). Resultaten vad gäller kvinnors och mäns risktagande är blandade (Bromiley & Curley 1992, Kogan & Dorros 1978). I vissa undersökningar framstår män som mer risktagande (Coet & McDermott 1979), i andra är män mer risktagande i vissa situationer, kvinnor i andra (Kogan & Wallach 1971, Martinez 1995), och ibland tycks inga tydliga

könsskillnader alls framträda. Det ursprungliga frågeformuläret har kritiserats för att vara alltför inriktat på typiskt manliga risker. Jag återkommer snart till ett försök att åstadkomma mer könsneutrala valsituationer.

Ganska omfattande forskning finns också där risktagande har studerats genom experiment med hasardspel. Spel och lotterier, med kända sannolikheter för olika utfall, har setts som modeller för människors risktagande i allmänhet. I de undersökningar som Bromiley och Curley refererar nämns inget om könsskillnader. Flera andra undersökningar tyder emellertid på att män tar större risker än kvinnor i experimentella spelsituationer (Sorrentino m fl 1992, Wong & Carducci 1991, Levin m fl 1988). Ett närliggande område är undersökningar av hypotetiska penningplaceringar. I Bromileys och Curleys genomgång nämns ett par sådana studier där resultaten är könsuppdelade. Vid placeringen av ett större arv framträdde inga könsskillnader; däremot tycks män i en annan undersökning ha förespråkade något mer riskfyllda aktieaffärer. Även i Wongs och Carduccis studie (1991) framstår män som något mer riskbenägna än kvinnor när det gäller ekonomiska beslut.

Den forskning som Bromiley och Curley tar upp handlar genomgående om vuxna. Det finns också några äldre undersökningar av könsskillnader i risktagande hos barn. Både studier av verkligt beteende (Ginsburg & Miller 1982) och beteende i experimentsituationer (Slovic 1966, Kass 1964) tyder på att pojkar tar större risker än flickor. Kopfstein (1973) finner emellertid inga signifikanta könsskillnader.

Psykologiska undersökningar av risktagande i allmänhet ger alltså lite blandade resultat. Ofta framstår män som mer risktagande än kvinnor, men skillnaderna tycks sällan vara särskilt stora. Ibland framträder också motstridiga könsskillnader, ibland inga könsskillnader alls. En anledning till de osäkra resultaten är att denna typ av undersökningar är förenad med stora metodproblem.

En stor begränsning är att risktagande nästan uteslutande studeras i konstruerade situationer – i experiment, med enkätfrågor etc. Man kan ifrågasätta om resultat från sådana studier överensstämmer med verkligt beteende. Man kan också fråga sig i vilken mån de konstruerade riskerna och risksituationerna är relevanta för de människor vars risktagande studeras. I regel undersöks en eller ett fåtal risker, medan människor i sitt vardagsliv ständigt hanterar en mängd olika (typer av) risker. Av forskningsetiska skäl är det inte heller möjligt att utforma undersöknings-situationer där människor löper någon verklig risk för skada eller förlust. Detta innebär en allvarlig begränsning när det gäller vilka typer av risker som kan studeras. Slutligen tycks merparten av de psykologiska studier av risktagande som jag refererat enbart ha studerat amerikanska universitets- eller collegestudenter. Detta innebär förstås begränsningar när det gäller undersökningarnas generaliserbarhet.

Vissa av dessa metodproblem får också betydelse i ett könsperspektiv. Det gäller i synnerhet frågan om förhållandet mellan undersökta risksituationer och risksituationer i människors vardagsliv. En bra illustration av problemet är en undersökning av Kogan och Dorros (1978), som utgick från Kogan-Wallachs frågeformulär med valsituationer. Jag ska beskriva undersökningen lite närmare.

Den ursprungliga versionen av Kogan-Wallachs frågeformulär hade, konstaterar Kogan och Dorros (1978:756), en tydligt manlig prägel. I formuläret beskrevs ett antal personer som stod inför svåra beslut, och undersökningspersonerna skulle avgöra hur stora risker som var acceptabla. De personer som i formuläret stod inför de svåra besluten var namngivna och i 11 av 12 fall män (!). Dessutom var flera av de beskrivna situationerna ganska ”manliga” – val av fotbollstaktik, flykt från fångläger för krigsfångar etc. Detta skulle, menar Kogan och Dorros, kunna vara en anledning till att män i vissa tidigare undersökningar framstätt som mer riskbenägna än kvinnor: Männerna kände igen de beskrivna situationerna från sin sociala verklighet och/eller från en manlig symbolvärld, och hade också (till namnen!) lättare att identifiera sig med de beskrivna personerna. För kvinnorna framstod de beskrivna situationerna som mer främmande, vilket manade till större försiktighet.

Kogan och Dorros försökte sedan göra en ny, könsneutral undersökning. Typiskt manliga valsituationer i frågeformuläret byttes ut. Två versioner av formuläret användes, en med enbart mansnamn, en med kvinnonamn. Hälften av kvinnorna respektive männen i undersökningsgruppen fick formulär med kvinnonamn, hälften fick formulär med mansnamn. Dessutom fick försökspersonerna, förutom sin egen bedömning, markera hur de trodde att andra (män eller kvinnor, 50/50 för varje kön) värderade situationerna.

Resultaten visade ingen signifikant skillnad mellan manliga och kvinnliga försökspersoners riskbenägenhet. Emellertid förespråkade de manliga försökspersonerna ett något större risktagande då personerna i frågeformulären hade kvinnonamn än då de hade mansnamn. Bland kvinnliga försökspersoner fanns ingen tydlig trend i detta avseende. Både män och kvinnor trodde att (andra) män förespråkade ungefär samma risktagande som de själva, men att (andra) kvinnor var försiktigare. Det sistnämnda resultatet förklarar författarna med stereotypa könsuppfattningar, d v s föreställningar om att män är mer riskbenägna än kvinnor. Dessa föreställningar styrks alltså inte av undersökningen. Men varför tyckte män att kvinnor (beskrivna personer med kvinnonamn) skulle ta större risker än män? Författarnas förklaring är att deras formulär trots allt inte var könsneutralt. De beskrivna personerna hade i stor utsträckning god utbildning och högstatusyrken. Eftersom män i högre grad än kvinnor har god utbildning och högstatusyrken, kan försökspersonerna ha uppfattat personerna i formuläret som ”mer exceptionella” (Kogan & Dorros 1978:760) när de beskrevs med kvinnonamn än när de beskrevs med mansnamn, trots att de situationer där de

uppträdde var desamma. Därigenom skulle det varit motiverat att förespråka ett högre risktagande för kvinnorna.

Vare sig den förklaringen är riktig eller inte, så visar den tydligt problemet med att mäta könsskillnader i risktagande genom frågeformulär eller experimentsituationer där forskaren själv definierar en eller ett fåtal risker. Att skapa en ”könsneutral” undersökningssituation är omöjligt, eftersom den sociala verklighet som ligger till grund för försökspersonernas erfarenhet, och därmed deras tolkning av undersökningssituationen, är allt annat än könsneutral. Den generella frågan om män eller kvinnor är mest riskbenägna framstår i detta perspektiv inte som relevant. Resonemanget antyder snarare att risktagande (och riskundvikande) bör sättas in i en social kontext och inte bara ses som en individuell egenskap eller ett personlighetsdrag.

Ett annat sätt att komma fram till ungefär samma sak är att anknyta till en fråga som jag nämnde i förbigående i avsnittet om upplevd risk, nämligen frågan om den normativa värderingen av risk. Flera forskare ställer sig, implicit eller explicit, frågan om risktagande uppfattas som positivt eller negativt. I regel lutar man åt att risktagande betraktas som något positivt. Dahlbäck (1978:46) refererar forskning som visar att risktagande associeras med en mängd positiva personliga egenskaper. En annan undersökning har kommit fram till att risktagande chefer gör snabbare karriär än andra (Bromiley & Curley 1992:115). Wallach och Wing (1968) söker stöd för uppfattningen om risktagande som en positivt värderad egenskap i forskning om risktagande vid gruppbeslut. Ofta visar psykologiska undersökningar att människor förespråkar större risktagande i en gruppdiskussion än då de fattar individuella beslut. Detta skulle, menar författarna, kunna tyda på att risktagande är ett ”kulturellt ideal”, som man försöker leva upp till inför andra gruppmedlemmar. I vissa studier, noterar Wallach och Wing, förekommer emellertid den motsatta effekten – gruppbeslut blir mer försiktiga än individuella beslut. Detta förklarar de med att dessa undersökningar avser situationer där de rådande kulturella idealen snarare kan antas föreskriva försiktighet. Men därmed framstår också frågan om risktagande som kulturellt ideal som felformulerad. Frågan tycks inte vara *om* utan *när*, i vilka situationer, risktagande är ett kulturellt ideal.

Ur könsperspektiv leder dessa resonemang till ett antal frågor: Befinner sig män oftare än kvinnor i situationer (aktiviteter, tidpunkter, platser) där risktagande värderas högre än försiktighet? Hur ser i så fall dessa skillnader ut? Är det dessutom så, att värderingen av risktagande skiftar för kvinnor och män? Kan de kulturella idealen (normer, värderingar, förväntningar) i en och samma situation föreskriva risktagande för män och riskundvikande för kvinnor? Med detta synsätt framstår könsskillnader i risktagande som resultat av ett samspel mellan könsrelaterade praktiker och ideologier, snarare än som uttryck för könsskillnader i egenskaper eller personlighetsdrag. Detta tror jag är en fruktbar infallsvinkel; tyvärr har jag inte funnit någon forskning som systematiskt har anlagt ett sådant perspektiv.

Bromiley och Curley (1992) kommer till liknande slutsatser i sin forskningsgenomgång. Så som de flesta undersökningar är utformade blir den könsskillnad som ibland framträder (män framstår som mer risktagande än kvinnor) svårtolkad och variabeln kön får mycket lågt förklaringsvärde. Bromiley och Curley rekommenderar därför att framtida forskning om risktagande ägnar betydligt större uppmärksamhet åt situationsbestämda skillnader i risktagande. I resten av detta avsnitt kommer jag att gå igenom undersökningar som på olika sätt belyser kvinnors och mäns hantering av specifika risker eller riskhantering i specifika situationer. Denna forskning utgår också, till skillnad från de psykologiska undersökningar jag hittills behandlat, från observerat eller självrapporterat beteende i autentiska situationer.

Risk i trafiken

Det finns en hel del trafiksäkerhetsforskning som studerar hur människor, framförallt bilförare, hanterar risker i trafiken. Undersökningarna avser ibland observerat beteende, ibland självrapporterat beteende. Resultaten visar som regel att män tar större risker i trafiken än kvinnor.

Spolander (1992) hävdar, utifrån en genomgång av svensk och internationell forskning, att män, i synnerhet yngre män, kör fortare och mer aggressivt än kvinnor. Liknande resultat visar sig i ett par svenska undersökningar om livsstilar och trafikbeteende (Berg & Gregersen 1993, Berg 1994). De "högriskgrupper" som identifieras i undersökningen, som jämfört med andra bilförare kör fortare och mer emotionellt, oftare blir irriterade på andra trafikanter, oftare bryter mot trafikregler osv, innehåller betydligt fler män än kvinnor. I undersökningarna framträder bl a ett samband mellan högt risktagande och alkoholkonsumtion. Alkohol anses allmänt vara en viktig riskfaktor i trafiken (jfr kapitlet om olyckor), och flera undersökningar tyder på att fler män än kvinnor kör bil alkoholpåverkade (Göteborgs Trafiksäkerhetsförening 1994, Socialstyrelsen 1988). En trafiksäkerhetsfråga som rönt mycket uppmärksamhet från myndigheters sida är användningen av bilbälte. Även här tycks kvinnorna vara försiktigare än männen. Flera studier visar att det är större andel kvinnor som använder bilbälte (Vägverket 1997, Dahlstedt 1994a, b).

En mängd undersökningar om allehanda trafikförseelser och olämpliga trafikbeteenden visar samma tendens: män tar större risker i trafiken, kvinnor är försiktigare (t ex Vägverket 1997, Göteborgs Trafiksäkerhetsförening 1992b, 1996b, Dahlstedt 1994a, Kirkham & Landauer 1985, Evans & Wasielewski 1983, Veevers 1982). Av de undersökningar jag har gått igenom är det bara en som visar på större försiktighet bland manliga bilförare. I en undersökning om bilisters benägenhet att stanna och släppa över fotgängare vid övergångsställe stannade män oftare än kvinnor (Göteborgs Trafiksäkerhetsförening 1996a). I den mån forskarna talar om orsaker till mäns genomgående större risktagande, anknyter de ofta till könsroller och/eller

könsskillnader vad gäller erfarenhet av bilkörning. Jag återkommer till några undersökningar om kvinnliga och manliga bilförarens olycksrisker i kapitlet om olyckor.

För en annan trafiksäkerhetsfråga, användning av cykelhjälm, tycks könsskillnaderna emellertid se annorlunda ut. Bland de yngre barnen är det något fler flickor än pojkar som använder cykelhjälm. Bland vuxna har däremot män cykelhjälm i större utsträckning än kvinnor (Nolén 1995, Göteborgs Trafiksäkerhetsförening 1992a). Cyklisters och gångtrafikanter hantering av risker i trafiken tycks annars vara ett ganska utforskat område.

Risk i arbetsmiljön

Det är betydligt svårare att hitta forskning om kvinnors och mäns riskhantering i arbetslivet än i trafiken. En anledning är förmodligen könsuppdelningen på arbetsmarknaden. Kvinnor och män arbetar i stor utsträckning i olika branscher, i olika yrken o s v (se t ex Friberg 1990, kap 2). Därmed blir det svårt att göra direkta jämförelser mellan hur kvinnor och män hanterar risker i arbetsmiljön. En annan anledning är att det traditionellt är mansdominerade arbetsplatser som uppmärksammas i forskning om säkerhet och olycksrisker på arbetsplatsen (Menckel & Kullinger, red 1996).

Gunnarsson har intervjuat kvinnor på en mansdominerad industriarbetsplats: "Många av kvinnorna lyfte fram en stor skillnad i risktagandet mellan kvinnor och män. Generellt ansåg de kvinnorna som mycket mindre benägna att ta risker, framför allt om de jämförde med de yngre männen" (1994:197). Männen beskrivs som slarvigare, mindre noga med att följa säkerhetsbestämmelser, mer benägna att chansa och i onödan utsätta sig för risker. Kvinnorna visade, ansåg de själva, större försiktighet och ansvar, både när det gällde risker för dem själva och ansvar för maskiner, de produkter de tillverkade etc. I en liknande studie av Lindgren (1985:50) hävdar en av de intervjuade att män i ackordsarbete driver upp arbetstempot orimligt högt, och därmed riskerar förslitningsskador, medan kvinnor hellre tar det lugnt. Hovden och Larsson (1984:88), som studerat riskhantering inom ett antal högriskyrken, talar om "livskraftiga manlighetsideal för risktagning och duktighetsmåt".

Grundelius (1996) diskuterar i en uppsats risktagande och säkerhet i en mansdominerad och en kvinnodominerad verksamhet (byggande respektive barnomsorg). Hennes fokus ligger inte på risken för arbetsskador, utan risker som andra än de anställda utsätts för – risker för "sjuka hus" i samband med alltför snabbt genomförda byggen, risker för olycksfall bland barn inom barnomsorgen. Här finns, menar hon, tydliga skillnader. Byggbranschen är "generellt en bransch där man tar mycket risk" (Grundelius 1996:152), bl a därför att byggnadsarbetarnas och byggföretagens ansvar för det färdiga huset är begränsat. I barnomsorgen kommer däremot barnens säkerhet i första hand, och barnskötarna är,

enligt Grundelius, mycket angelägna om att uppmärksamma och försöka åtgärda eventuella risker. Liknande tankar finns hos Sundström-Frisk (1996:92) om arbete inom vården. Där förekommer, menar hon, mycket lite av medvetet risktagande eftersom omsorgen om patienterna väger tyngre än möjligheten till egna fördelar. Grundelius påpekar emellertid att barnskötarnas intressen av största möjliga säkerhet för barnen ibland hamnar i konflikt med krav från chefer och politiska beslutsfattare på besparingar i verksamheten.

Både Gunnarsson och Grundelius sätter sina undersökningsresultat i samband med teorier om kvinnlig ansvars- eller omsorgsrationalitet och manlig teknisk rationalitet (Ve 1989, Gunnarsson 1994 kap 3). Ansvarsrationalitet beskrivs som ett övervägande kvinnligt förhållningssätt, där helhetssyn och omsorg om andra är viktiga inslag. Teknisk rationalitet, som i högre grad utmärker män, innebär däremot att man löser en avgränsad uppgift i taget och bortser från eventuella negativa konsekvenser på andra områden eller för andra människor. Dessa skilda rationaliteter skulle, menar både Gunnarsson och Grundelius, förklara att män tar större risker än kvinnor.

Deras studier ger emellertid anledning att fundera lite vidare. Grundelius talar om könsskillnader i risktagande utifrån mans- respektive kvinnodominerade verksamheter, medan Gunnarsson beskriver könsskillnader i risktagande inom en och samma verksamhet (en mansdominerad arbetsplats). Man bör nog vara medveten om denna distinktion, mellan å ena sidan kvinnors och mäns riskhantering och å andra sidan vad man skulle kunna kalla risk- eller säkerhetskulturen i mans- respektive kvinnodominerade verksamheter. Om man ensidigt betonar generella könsskillnader på individnivå hamnar förklaringarna lätt i den typ av psykologiska resonemang som jag kritiserat ovan, eller (för att återknyta till min modell, figur 3:1) i enbart ideologi, könsroller och könssocialisation. Om man ensidigt betonar situationsspecifika könsskillnader, d v s skillnader i riskhantering mellan olika verksamheter, kan man snarare komma att överbetona praktiken – att kvinnor och män gör olika saker, på olika platser. En analys av kvinnors och mäns riskhantering bör, menar jag, utgå från samspelet mellan ideologi och praktik. Men som väl redan framgått är befintlig forskning om riskhantering i arbetsmiljön alldeles för tunn för att möjliggöra sådana analyser.

Andra olycksrisker

Det tycks finnas ännu mindre forskning om eventuella könsskillnader i hanteringen av andra typer av olycksrisker. I en undersökning av människors olycks- och katastrofförberedelser finner Enander (1996:65) att ”när det gäller att vidta olika åtgärder för att öka säkerheten eller förbereda sig för en olycka är det männen som uppger sig ha gjort det i större utsträckning än kvinnorna. Det gäller såväl praktiska införskaffanden (brandvarnare) som deltagande i utbildningar, m m. Enda undantagen är att kvinnor tycks i större utsträckning delta i

övningar i skolan och på jobbet, samt uttrycker större vilja att undvika att bo nära kärnkraftverk och andra riskområden” (jfr Larsson & Enander 1995). Kvinnor säger sig också i högre grad än män vara beredda att vidta förberedande åtgärder inför olyckor och katastrofer, samtidigt som de uttrycker mindre tilltro än män till att de förberedelser som hittills gjorts är tillräckliga.

Bilden tycks splittrad; de könsskillnader i riskhantering som framträder är troligen av olika slag. Deltagande i utbildningar och övningar hänger förmodligen samman med vilket arbete de tillfrågade personerna har. Vem som köper brandvarnare och annan säkerhetsutrustning avspeglar snarare arbets- eller ansvarsfördelningen inom familjen/hushållet. Bedömningen av om gjorda förberedelser är tillräckliga tycks stämma överens med de könsskillnader i upplevd risk som kom fram i förra avsnittet (3.1).

Crowe (1995) redogör för en enkätundersökning av självrapporterade säkerhetsåtgärder bland ett större antal amerikanska collegestudenter. Frågorna som ställdes behandlade ett brett urval av olycksrisker, om än med viss tyngdpunkt på trafikrisker. Svaren tyder på att kvinnorna i undersökningen på det hela taget var mer säkerhetsmedvetna och uppgav sig vidta säkerhetsåtgärder i större omfattning än männen. Tyvärr redovisas inte svarsfördelningen för de olika säkerhetsåtgärderna, utan endast sammanslagna index.

Risk för brott

Inom kriminologin finns en hel del forskning om rädsla för brott, framförallt om kvinnors rädsla för våld och sexuella övergrepp. Ofta studeras rädslan (eller om man så vill riskupplevelsen) genom frågor om riskhantering. SCB:s undersökningar om levnadsförhållanden innehåller frågor om människor på gatorna oro för våld inte vågar gå ut på kvällarna, eller undviker vissa platser då de är ute ensamma (jfr tabell 3:1 ovan). Här framgår att kvinnor i betydligt högre grad än män försöker undvika dessa risker genom att inte gå ut på kvälls- och nattetid (eller genom att se till att de har sällskap när de går ut).

En annan SCB-undersökning (Statistiska Centralbyrån 1996a) visar också att kvinnor när de vistas i det offentliga rummet vidtar olika försiktighetsåtgärder i högre grad än vad män gör – undviker att passera i närheten av ”vissa personer” och ”vissa gäng”, undviker allmänna kommunikationsmedel kvälls- och nattetid o s v. När det gäller risken för bostadsinbrott är kvinnor också försiktigare. Det är fler kvinnor än män som har innerbelysningen tänd och/eller radion på när ingen är hemma, och som har ytterdörren låst även när de själva är hemma (Statistiska Centralbyrån 1996a). Bland ensamstående är det fler kvinnor än män som sätter in extralås för att skydda sig mot bostadsinbrott. Av de (betydligt färre) som installerar inbrottsalarm är dock männen något fler än kvinnorna, och det är också fler män som har larm på bilen (Statistiska Centralbyrån 1995).

Internationell forskning visar en liknande, eller ännu tydligare bild. Stanko (1987) hävdar att män i första hand vidtar säkerhetsåtgärder för att skydda materiell egendom, medan kvinnor tänker mer på sin personliga säkerhet. Kvinnors riskundvikande innebär därmed betydligt större sociala uppoffringar. Detta framgår tydligt i undersökningar av Stanko (1990) och Gardner (1990). Stanko har intervjuat kvinnor och män om hur de skyddar sig mot brott; Gardner har studerat litteratur med råd om brottsförebyggande åtgärder, och intervjuat kvinnor om vilka sådana åtgärder de vidtar. Det bör kanske sägas att undersökningarna gäller amerikanska och i någon mån (en del av Stankos intervjumaterial) brittiska förhållanden.

Stanko (1990) menar att kvinnor har betydligt fler "säkerhetsritualer" än män, och att ritualerna är mer självklara för kvinnor än för män. Män tenderar, menar hon, främst att vidta förebyggande åtgärder om de själva blivit utsatta för brott, medan kvinnor känner sig hotade och försöker skydda sig även då de inte själva har sådana erfarenheter. Gardner (1990) undersökning visar också att de råd som sprids i tidskrifter och litteratur om hur man bör skydda sig mot brott i hög grad är inriktade på kvinnors beteende. Kvinnor uppmanas att vidta betydligt mer långtgående försiktighets- och säkerhetsåtgärder än män, och Gardner intervjuer tyder på att många kvinnor också följer åtminstone en del av dessa uppmaningar.

Både Stanko och Gardner ger en mängd, bitvis lite skrämmande, exempel på vad kvinnor gör eller uppmanas göra för att skydda sig. På gator och offentliga platser gäller det att undvika ögonkontakt, undvika att verka osäker, bära diskret klädsel (eventuellt kläder som är lätta att springa i), undvika mörka platser, undvika att bära med sig värdesaker, se sig noga för innan man går fram till bostaden eller till sin bil, eventuellt bära någon form av vapen eller tillhygge, alternativt visselpipa eller personlarm. Kvinnor som känner sig direkt hotade uppmanas i litteraturen att på olika sätt framställa sig själva som motbudande för att undgå övergrepp. I hemmet kan försiktighetsåtgärderna handla om att inte öppna dörren för främlingar, eller att på olika sätt dölja att man är ensam hemma. En ofta rekommenderad, och ibland använd, strategi går just ut på att ensamma kvinnor bör ge intryck av att ha manligt sällskap. De kan exempelvis bära ring, gå eller stå nära någon man på gatan, ha manskkläder liggande i bilen, prata om (verkliga eller påhittade) pojkvänner/makar när de är ute ensamma, förställa rösten när de svarar i telefon och på andra sätt låtsas att de har en man i huset. Skyddsåtgärderna kräver också mentala förberedelser, som att tänka igenom vilka farliga respektive säkra platser/gator som finns i omgivningen, vilka pålitliga grannar man kan söka skydd hos o s v. Till de mer extrema brottsförebyggande råden hör att öva sig på att skrika inför eventuella överfall (görs enligt litteraturen i hemmet med en kudde framför munnen, eller i bilen med uppvevade rutor).

Uppräkningen är, som sagt, lite skrämmande. Den ger en ytterligare dimension till de teorier som betraktar rädsla för våld och sexuella övergrepp som en form av social kontroll av kvinnor och ett hinder för kvinnor att fritt utnyttja det offentliga rummet. Gardner påpekar emellertid att dessa former av riskhantering inte bara påverkar kvinnorna själva, utan också mäns uppträdande i det offentliga rummet, och relationerna mellan kvinnor och män.

Risk för ohälsa och sjukdom

En annan viktig typ av risk, som också blivit föremål för en del forskning, är risken för sjukdom och ohälsa. Riskhantering kan här dels handla om beteende som påverkar risken för att bli sjuk, dels om hur man beter sig när man är sjuk.

När det gäller hälsorelaterade beteenden tycks man i första hand ha uppmärksammat sådana beteenden som innebär risktagande. Det gäller främst bruk av tobak och alkohol. Tidigare rökte betydligt fler män än kvinnor, men numera har den könsskillnaden försvunnit. Män dricker emellertid fortfarande betydligt mer alkohol än kvinnor. Andra beteendefaktorer som anses ha stor betydelse för hälsan är kostvanor, motion och stress. För dessa faktorer tycks könsskillnaderna se olika ut beroende på hur man mäter; något enhetligt mönster framträder inte (Hemström 1996, Verbrugge 1985). Ett problem i sammanhanget är också i vilken grad olika hälsorelaterade beteenden kan betraktas som uttryck för medveten riskhantering.

När människor blir sjuka, och kommer i kontakt med sjukvården, märks emellertid ganska tydliga könsskillnader. Kvinnor framstår som mer benägna än män att söka läkarvård (framförallt för lindrigare åkommor) och att sedan följa läkares ordinationer, t ex genom att köpa och använda utskrivna medicin. Kvinnor tycks också i högre grad än män gå på rutinmässiga läkarundersökningar (Verbrugge 1985, Hammarström m fl 1996, Hemström 1996).

Flera forskare anknyter till könsrollsteori för att förklara kvinnors större omsorg om sin hälsa (Nathanson 1977). Att anta rollen som sjuk innebär att visa svaghet, erkänna beroende av andra och att följa andras (läkares) beslut. Detta anses vara mer socialt acceptabelt för kvinnor (Verbrugge 1985). Män kan däremot vara påverkade av ”traditionella ideal ... att inte känna efter och inte ge vika för svagheter” (Hammarström m fl 1996:20).

Inom området hälsorisker finns också en av de mycket få undersökningar jag har hittat som tar upp könsaspekter på risk ur perspektivet att risker är sociala/kulturella konstruktioner. Becker och Nachtigall (1994) har i en mycket omfattande undersökning intervjuat amerikanska par som genomgick medicinsk behandling mot ofrivillig barnlöshet, och studerat hur de bedömde och förhöll sig till risker förknippade med sådan behandling.

Undersökningen visar att strävan att få barn är en mycket stark kulturell norm som påverkade både de män och de kvinnor som intervjuades. Påverkan tycks emellertid ha varit störst för kvinnorna. Kvinnorna var också beredda att acceptera större risker än männen för att få barn, trots att det vid de flesta behandlingsmetoderna var kvinnorna som utsattes för risk, och trots att kvinnorna även *upplevde* dessa risker som större än vad männen gjorde. Becker och Nachtigall visar också på andra komponenter i riskkonstruktionen. Att barnlöshet definieras som en sjukdom, som en medicinsk fråga, och därmed görs till föremål för medicinska undersökningar och behandlingsmetoder, förses med medicinsk terminologi o s v, ökar acceptansen av risk, menar Becker och Nachtigall. (Här kan man också tänka sig att det finns könsskillnader, utifrån tankar om "sjukrollen" som mer anpassad till kvinnor än till män.) I bakgrunden finns också ekonomiska intressen hos sjukhus och läkemedelsindustri, och karriär- och statusintressen hos de läkare som utför avancerade, riskfyllda behandlingar. I vissa fall blir resultatet, hävdar författarna, ett extremt stort risktagande.

Beckers och Nachtigalls studie är mycket perspektivrik och tankeväckande. En viktig poäng är, att studier av riskhantering inte bör vara begränsade till risken och dess möjliga negativa konsekvenser. Man måste också ta hänsyn till de mål människor strävar efter, den "vinst" eller "nytta" de kan uppnå genom att ta risker, och den "skada" eller "förlust" som riskundvikande upplevs föra med sig. Detta visar i sin tur på behovet av att skilja mellan riskupplevelse och riskhantering. I studien var kvinnorna beredda att ta större risker än männen trots att de upplevde riskerna som allvarligare – av allt att döma på att inte bara riskerna utan också den potentiella vinsten upplevdes som större av kvinnorna.

Försäkringar

Ett sätt att hantera risk är att teckna en försäkring. Vissa könsskillnader i försäkringsbeteende framträder i SCB:s undersökningar om levnadsförhållanden (Statistiska Centralbyrå 1995). Bland ensamstående är det avsevärt fler män än kvinnor, i synnerhet i de äldre åldersgrupperna, som saknar hemförsäkring. Av ensamstående bilägare är det också betydligt fler män som avstår från att helförsäkra sina bilar. För andra typer av försäkringar saknas uppgifter i levnadsförhållandeundersökningarna. Dahlstedt (1994a) redovisar emellertid uppgifter om "hur viktigt" män och kvinnor tycker det är att ha olika försäkringar. För hem- och bilförsäkringar syns inga könsskillnader (i stort sett alla tycker att det är "mycket viktigt"); däremot är det något fler kvinnor än män som tycker att liv- och pensionsförsäkringar är viktiga. Skattestatistiken (Statistiska Centralbyrå 1996b) visar också att andelen kvinnor som pensionssparar (gör avdrag i deklarationen för sparande i pensionsförsäkring eller på pensionsparkonto) är något större än andelen män.

Det finns uppenbara problem med att studera kvinnors och mäns riskhantering genom deras försäkringsbeteende. Vissa typer av

försäkringar tecknas ofta kollektivt, genom fackförbund, och innebär därmed ingen högre grad av individuell, medveten riskhantering. Ibland är valet av försäkring också en fråga om ekonomiska resurser. Dessutom torde försäkringsfrågor ofta vara en angelägenhet för familjen-hushållet snarare än en individuell angelägenhet. I SCB:s undersökningar om levnadsförhållanden kan man se vissa könsskillnader bland ensamstående, men för att veta hur sammanboende kvinnor och män hanterar försäkringar skulle det krävas mer ingående studier.

Försäkringsfrågor verkar traditionellt ha betraktats som ett manligt ansvarsområde. På senare år har emellertid försäkringsbolagens intresse för kvinnliga försäkringsskunder ökat (jfr Apelqvist 1993). Detta tycks bli en hänga samman med den ökade försäljningen av pensionsförsäkringar och diskussionen om andra former av "välfärdsförsäkringar". Försäkringsbolagen har alltmer uppmärksammat att kvinnliga försäkringsskunder skiljer sig från män när det gäller behov och preferenser. Ett intryck är att män ofta betraktar försäkringar som en form av ekonomisk planering, medan kvinnor i första hand ser försäkringar som ett sätt att skapa trygghet, för sig själva och för familjen-barnen (Katarina Apelqvist, personlig kommunikation 97-05-13). Detta för tankarna till forskningen om hur kvinnor och män upplever och hanterar risker för brott – kvinnor oroar sig för sin personliga säkerhet, medan män i högre grad ser till materiell egendom. Området är intressant; den kunskap som eventuellt finns om dessa frågor finns förmodligen snarare i försäkringsbolagens marknadsundersökningar och interna analyser än i akademisk forskning.

Ekonomisk risk

Ett närliggande område är riskhantering i samband med privatekonomi och penningplaceringar. Som nämnts har man ibland använt frågor om hypotetiska investeringar för att mäta människors riskbenägenhet (i allmänhet). Undersökningar av verkligt beteende när det gäller kvinnors och mäns sparande, penningplaceringar etc är svårare att göra (jfr Bromiley & Curley 1992:111ff). Till att börja med finns det stora könsskillnader i ekonomiska resurser. Män har högre inkomster och större förmögenheter än kvinnor (se t ex Statistiska Centralbyrån 1996b). På individnivå kan man alltså säga att förutsättningarna för ekonomisk riskhantering skiljer sig åt mellan män och kvinnor. Men liksom när det gäller försäkringar, uppfattas ekonomin förmodligen ofta som en familjeangelägenhet snarare än som en individuell fråga. Det är inte självklart hur kvinnor respektive män påverkar beslut som rör familjens ekonomi. En fråga i levnadsförhållandeundersökningarna om vem som har huvudansvaret för att betala familjens räkningar visar exempelvis inte på några entydiga könsskillnader (Rydenstam 1992).

I en tidningsartikel hävdar en bankekonom att det finns tydliga könsskillnader i det sk allemanssparandet – kvinnor skulle hellre placera pengarna på räntebärande konto, medan männen oftare skulle föredra (mer riskfyllda) aktiefonder – och att män genomgående är mer benägna

att ta risker när det gäller ekonomin (Göteborgs-Posten 96-07-25). En ekonomiskribent hävdar att spekulation i högriskaktier är ”ett typiskt manligt fenomen, det är mycket sällsynt att kvinnor gör dessa tokiga placeringar” (Veckans Affärer 23/1997, sid 49). Det tycks dock inte finnas några närmare studier av sådana skillnader, eller av deras orsaker. Jag tror att hantering av privatekonomiska risker skulle kunna vara ett intressant studieområde ur könsperspektiv. Men sådana studier bör nog inte i första hand syfta till att finna övergripande kvantitativa mått på könsskillnader i sparformer o dyl. Intressantare vore att sätta ekonomisk riskhantering i samband med ekonomiska resurser och social situation, och att (bland sammanboende) studera ansvarsfördelning och påverkan vad gäller ekonomiska beslut. Samtidigt bör man komma ihåg att den risk som hanteras, till skillnad från de flesta risker jag hittills har behandlat i detta avsnitt, har tydliga drag av ”spekulativ risk”. Riskhantering när det gäller penningplaceringar handlar om hur säker avkastning man vill ha på sitt kapital, inte om vilka uppoffringar man är beredd att göra för att undkomma en fara.

En annan form av ekonomiskt risktagande, med ännu tydligare spekulativa inslag, är spel, lotterier och liknande. Undersökningar av spelande tyder på att män spelar betydligt mer än kvinnor. Kühlhorn m fl (1994:39) konstaterar att de ”mest äventyrliga” spelen (totalisatorspel) också är de mest mansdominerade, och att män i högre grad än kvinnor kan betecknas som ”avancerade spelare”. Storspelare, för vilka spelandet blir till ett missbruksproblem, är till mycket stor del män. En forskare menar att spel traditionellt varit en aktivitet för män, och att sökandet efter spänning och viljan att snabbt bli rik ingår i en manlig idealbild (Alkohol och narkotika 5/1990). Internationell forskning om kvinnliga och manliga spelares riskhantering, när det gäller spel inom en och samma spelform, tycks emellertid inte visa på några entydiga könsskillnader (Bruce & Johnson 1994, 1996).

Individrisker och samhällsrisker

I avsnittet om upplevd risk uppehöll jag mig en del vid distinktionen mellan individrisk och samhällsrisk. I detta avsnitt har jag lagt störst tonvikt på individriskerna. Den viktigaste anledningen till detta är, att samhällsrisker i högre grad än individrisker kan betecknas som ofrivilliga, icke kontrollerbara och diffusa. De är inte direkt påverkbara på samma sätt som individrisker, och därmed blir frågan om vad som är riskhantering betydligt svårare. Ett exempel: En typ av samhällsrisker som människor tycks oroa sig mycket för är miljörisker. Är det *riskhantering* att köpa miljövänligt tvättmedel? Eller att engagera sig i en miljöorganisation? Eller, å andra sidan, att arbeta i ett företag som förorenar miljön? Här blir tolkningarna, menar jag, betydligt svårare att göra än för individrisker, där det egna agerandet ofta har ett tydligare samband med risken. Man använder bilbälte för att minska risken att skadas i en trafikolycka, man tecknar en hemförsäkring för att hantera risken för brand eller inbrott o s v.

Jag menar fördenskillnader i hantering av samhällsrisker är ointressanta. Utifrån feministisk teori, t ex om manlig teknisk rationalitet kontra kvinnlig ansvars- eller omsorgsrationalitet, skulle man nog kunna hävda att manligt tänkande och handlande ligger bakom många samhällsrisker. De maktavare – politiker, experter och andra – som i första hand kan påverka samhällsriskerna är ju också övervägande män. De organisationer och miljöer där samhällsrisker hanteras skulle förmodligen ofta kunna beskrivas som manligt präglade. Tanken att mansdominerade organisationer utmärks av en högre grad av risktagande än kvinnodominerade organisationer framförs av Grundelius (1996), men det tycks saknas systematisk forskning på området. Dessa förhållanden kan, på ett mer allmänt plan, antas avspegla såväl könsskillnader i ideologi och praktik som bakomliggande könsstruktur.

Frågan om hanteringen av samhällsrisker pekar, i detta perspektiv, på en viktig riskdimension. Vissa individer och grupper har möjlighet att påverka riskerna, medan andra är utsatta för riskerna utan att själva kunna påverka dem. Detta skapar ganska olika förutsättningar för riskhantering. Här finns också en maktaspekt, som bör vara intressant ur könsperspektiv.

Könsdimensioner i riskhantering

Om det fanns relativt lite forskning kring könsskillnader i *upplevd risk*, så är den empiriska kunskapen om könsskillnader i *riskhantering* ännu mindre. Det material jag har hittat kan ge underlag för en del principiella resonemang och möjligen några provisoriska slutsatser. En viktig slutsats av detta avsnitt är emellertid att det utifrån befintlig forskning inte går att ge någon heltäckande bild av kvinnors och mäns hantering av risk.

Jag har skilt mellan två typer av undersökningar om riskhantering. Å ena sidan finns psykologisk forskning om risktagande. Här utgår man från konstruerade undersökningssituationer, i form av experiment, intervjuer och frågeformulär, för att mäta försökspersoners benägenhet att ta risker. Riskbenägenheten betraktas i regel som en individuell egenskap eller ett personlighetsdrag. En ”risktagande” individ förväntas genomgående, oberoende av situation, vara benägen att ta risker. De undersökningar som anlägger ett könsperspektiv frågar sig om det finns några systematiska könsskillnader i risktagande, och svaret blir ofta, men inte alltid, att män är mer riskbenägna än kvinnor. I den mån man diskuterar *varför* män tar större risker än kvinnor, anknyter man i regel till könsrolls- och socialisationsteori.

Å andra sidan finns forskning från en mängd olika områden om människors beteende och agerande i verkliga situationer, som kan tolkas som riskhantering. När sådana undersökningar tar upp könsskillnader, knyts dessa i första hand till risken/situationen. Frågan blir om män eller kvinnor tar störst risker i trafiken, vidtar flest försiktighetsåtgärder för att skydda sig mot brott o s v. Svaret blir i regel att männen tar större risker,

kvinnorna är försiktigare. De föreslagna förklaringarna till dessa könsskillnader anknyter ibland till de specifika riskerna, men refererar ofta, även här, till uppfattningar om könsroller (och antyder därmed att det finns generella könsskillnader i riskhantering). I enstaka fall, främst i forskningen om risker för brott, sätts könsskillnaderna in i ett mer genomarbetat könsteoretiskt sammanhang.

Studier av riskhantering i konstruerade situationer innebär, som jag varit inne på, stora metodproblem när det gäller vilka risker som kan studeras, överensstämmelsen mellan beteendet i undersökningssituationen och beteendet i en verklig situation, och frågan om de risker som undersöks är relevanta för undersökningsspersonerna. Den sista frågan är särskilt viktig ur könsperspektiv. Som jag påpekade i avsnittet om upplevd risk, så upplever kvinnor och män av allt att döma olika risker, och ger samma risker olika innebörd. Då blir det problematiskt att hävda generella könsskillnader i risktagande utifrån studier av en eller några få risker.

Men problemet är större än så. Såväl i psykologisk forskning om risktagande (i konstruerade situationer) som i de andra undersökningar jag har tagit upp (studier av verkligt eller självrapporterat beteende) är det forskaren som väljer ut vilken risk och vilken situation som studeras. Frågan som ställs är, hur kvinnor och män hanterar den givna risken i den givna situationen. De könsskillnader som framträder är gradskillnader i risktagande–försiktighet, skillnader i hur kvinnor och män hanterar *en och samma risk*. När man studerar en risk åtgången bortser man från att människor ständigt hanterar en mängd olika risker. Man bortser också från att kvinnors och mäns risker skiljer sig åt, och att en form av könsskillnader i riskhantering består i att kvinnor och män hanterar *olika* risker.

Ett annat problem är frågan om det beteende som studeras (i en verklig eller i en konstruerad situation) är uttryck för medveten riskhantering. Frågan antyder, som jag konstaterade inledningsvis, att det ibland kan vara svårt att dra någon klar skiljelinje mellan riskupplevelse och riskhantering, och att man i varje enskilt fall bör fundera över den studerade riskens/situationens relevans som exempel på riskhantering.

Med reservation för dessa metodproblem, och för det ganska knapphändiga empiriska materialet, får man ändå konstatera att de undersökningar som finns visar en ganska tydlig tendens när det gäller mäns och kvinnors hantering av risk. Oavsett undersökningsmetod framstår män för det mesta som mer risktagande, kvinnor som mer riskundvikande.

I de undersökningar jag har gått igenom nöjer sig forskarna ofta med att *beskriva* kvinnors och mäns riskhantering. De forskare som försöker *förklara* eventuella könsskillnader hänvisar i regel till könsroller (t ex Veevers 1982, Coet & McDermott 1979, Verbrugge 1985). Gunnarsson (1994) och Grundelius (1996) använder också teorier om kvinnlig ansvars- eller omsorgsrationalitet medan andra, framförallt de

kriminologer som studerar kvinnors hantering av risken för våld och sexuella övergrepp, anknyter till mer övergripande könsmaktstrukturer.

De flesta forskare tycks vara överens om att könsroller och könsocialisation har stor betydelse för hur kvinnor och män hanterar risk. Den traditionella manliga könsrollen innebär mod, våghalsighet, självständighet och prestationsinriktning medan kvinnor förväntas vara stillsamma, försiktiga och beskyddande. Sådana normer och ideal antas påverka män till att generellt bli mer risktagande och kvinnor till att bli mer riskundvikande. Jag återkommer till en mer ingående diskussion om könsroller och risktagande i kapitlet om olyckor.

Ett kompletterande sätt att se på könsskillnader i riskhantering är att återknyta till avsnittet om upplevd risk. Som jag tidigare varit inne på hänger upplevelsen och hanteringen av risk nära ihop. Om män tar större risker än kvinnor beror det förmodligen delvis på att de *upplever* riskerna som mindre hotfulla än vad kvinnor gör. Denna könsskillnad i riskupplevelse kan, enligt avsnitt 3.1, ses som ett samspel mellan kvinnors och mäns ideologi och praktik, under påverkan från bakomliggande köns(makt)strukturer och ojämlika könsrelationer. Könsroller (ideologi) påverkar såväl upplevelsen som hanteringen av risk, i riktning mot större rädsla, oro och riskundvikande bland kvinnor, och oräddhet, våghalsighet och risktagande bland män. Samtidigt är såväl upplevelsen som hanteringen av risk (åtminstone individrisker) som regel tydligt anknuten till aktivitet, tid och rum (praktik). Som exempelvis Enander (1996) och Grundelius (1996) påpekar, kan könsskillnader i riskhantering ofta förklaras utifrån kvinnors och mäns skilda aktiviteter och ansvarsområden.

De ideologiska faktorerna pekar alltså mot att det finns generella könsskillnader i riskupplevelse och riskhantering, att män och kvinnor hanterar (samma) risker på olika sätt, medan ”praktikfaktorerna” betonar situationsbestämda könsskillnader, att män och kvinnor hanterar olika risker. Att beskriva och förklara könsskillnader i riskhantering utifrån enbart ideologi eller praktik blir därför ensidigt. Det gäller att se till samspelet ideologi–praktik. Man kan t ex fundera på om kvinnliga och manliga könsroller föreskriver olika riskhantering i olika situationer. Det kanske är viktigare för kvinnor att vara försiktiga i situation A än i situation B; i situation C förväntas kvinnor kanske rentav ta större risker än män. Dessutom dyker inte riskerna upp isolerade, en åt gången, utan hanteringen av en mängd olika risker ingår i människors vardagliga livssammanhang. Eftersom kvinnors och mäns livssammanhang skiljer sig åt kan (samma) risker få olika innebörd för kvinnor och män, återigen i ett samspel mellan ideologi och praktik. Dessa samspel rymmer, tror jag, viktiga könsdimensioner i riskhantering.

En diskussion om riskers innebörd bör också ta upp de vinster som människor vill uppnå med sitt risktagande, alternativt de förluster eller oppoffringar det kan innebära att undvika risk. Människor tar förmodligen sällan risker bara för att det är spännande att utsätta sig för fara. Snarare tar man risker för att uppnå mål. Könsskillnader i ideologi

och praktik kan förväntas innebära att olika mål är olika viktiga för kvinnor och män (jfr Becker & Nachtigall 1994).

I avsnittet om individrisk och samhällsrisk var jag inne på att det finns olika typer av risk och riskhantering. Man kan anknyta till den psykometriska riskforskningens distinktioner mellan frivillig–ofrivillig risk och kontrollerbar–icke kontrollerbar risk: Ibland handlar riskhantering om risker som man själv skapar, eller undviker att skapa. Ibland hanterar man risker som är skapade av andra. Vilken typ av risk det är frågan om kan förväntas påverka hur man hanterar den. Forskningen om riskperception visar att ofrivillig och okontrollerbar risk uppfattas som mer skrämmande, och därmed bör leda till större försiktighet, än frivillig och kontrollerbar risk.

Skillnaden mellan att å ena sidan ha förmåga eller möjlighet att skapa risker, för sig själv och för andra, och att å andra sidan vara utsatt för risker som andra har skapat, handlar också om *makt* (jfr Perrow 1984 kap 9). Distinktionen för tankarna till de resonemang som jag berörde i avsnittet om upplevd risk, om hur människors upplevelse av olika samhällsrisker påverkas av faktorer som makt, social position och tillit till auktoriteter. Tanken att riskhantering avspeglar maktpositioner och maktrelationer påminner också om Becks (1992) och andras teorier om det moderna samhället som ett risksamhälle, där olika individer och grupper intar olika ”riskpositioner”. Sambandet mellan makt och risk är i högsta grad intressant även ur könsperspektiv.

Forskning som studerar kvinnors och mäns hantering av en given risk i en given situation bortser i regel från skillnaden mellan att skapa risk och att hantera risk som andra har skapat. Risktagandet betraktas nästan alltid som medvetet och självvalt, utan att människors möjligheter att påverka risken diskuteras (jfr Yates 1992:323). Ett annat sätt att studera könsdimensioner i hanteringen av en given risk vore att fråga sig vilka (män, kvinnor) som skapar risken och vilka (män, kvinnor) som utsätts för den. I ett vidare perspektiv kan man se hanteringen av en mängd olika risker som en del av människors totala livssituation, och fundera på när män och kvinnor medvetet och avsiktligt *tar* risk, respektive när de hanterar risker som de är *utsatta* för. Det empiriska material jag har funnit om kvinnors och mäns riskhantering ger små möjligheter att anlägga ett sådant perspektiv. Jag återkommer emellertid till resonemanget i kapitlet om kvinnors och mäns olyckor.

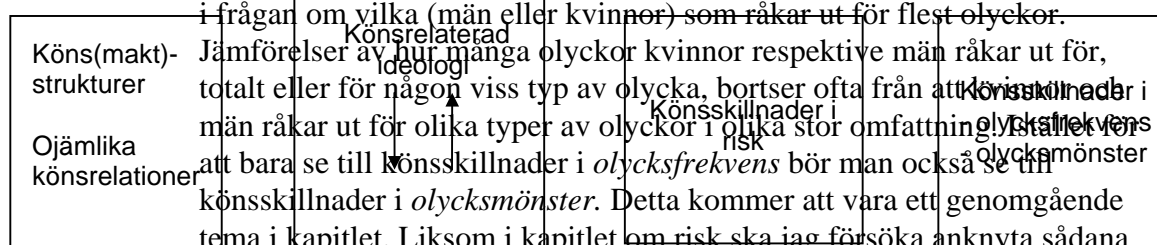
4 Kvinnors och mäns olyckor

Detta kapitel handlar om kvinnors och mäns olyckor. Olyckor är, till skillnad från risk, ett forskningsområde som låter sig avgränsas utan alltför stora problem. Ett omfattande empiriskt material finns att tillgå, i form av olika typer av statistik, rapporter från olycksregistrering samt en del annan forskning. Forskningen om olyckor anlägger mycket sällan något könsperspektiv, men i den publicerade statistiken finns ändå en hel del könsuppdelade uppgifter.

Den relativt stora tillgången på material gör att jag endast kommer att ta upp svenska förhållanden – att göra internationella jämförelser skulle bli ett alltför omfattande arbete. Jag har också valt att koncentrera mig på de olyckor, och de aspekter av olyckor, som framträder i statistiskt material. Detta innebär bl a att jag endast intresserar mig för de individer som drabbas av olyckor, inte för olyckors konsekvenser för andra människor eller för samhället i stort (jfr diskussionen om avgränsningar i avsnitt 2.4).

I kapitlet om risk framträdde en viktig distinktion när det gäller könsskillnader. Å ena sidan tycktes kvinnor uppleva risker som mer skrämmande och hotfulla än vad män gjorde, och hantera risker med större försiktighet. Kvinnor och män skilde sig alltså åt i förhållningssättet till *samma* risker. Å andra sidan upplevde och hanterade kvinnor och män *olika* risker. Dessa olika sätt att se på könsskillnader tycks också ha samband med hur könsskillnaderna förklaras. Då man jämför kvinnors och mäns förhållningssätt till samma risker lutar förklaringarna åt generella könsskillnader, ofta anknutna till könsroller (ideologi). Då man istället uppmärksammar att kvinnor och män förhåller sig till olika risker riktas uppmärksamheten snarare mot situationsspecifika skillnader, anknutna till könsskillnader i aktivitet, tid och rum (praktik).

Denna distinktion är också viktig när det gäller könsskillnader i olyckor. Så som forskningen och statistiken om olyckor ser ut är det lätt att fastna i frågan om vilka (män eller kvinnor) som råkar ut för flest olyckor. Jämförelser av hur många olyckor kvinnor respektive män råkar ut för, totalt eller för någon viss typ av olycka, bortser ofta från att kvinnor i män råkar ut för olika typer av olyckor i olika stor omfattning. Istället för att bara se till könsskillnader i *olycksfrekvens* bör man också se till könsskillnader i *olycksmönster*. Detta kommer att vara ett genomgående tema i kapitlet. Liksom i kapitlet om risk ska jag försöka anknyta sådana skillnader till det könsperspektiv som jag tidigare formulerat (figur 4:1).

Figur 4:1 Samband mellan kön, risk och olyckor (II)

Samtidigt skiljer sig detta kapitel ganska mycket från kapitlet om risk. Det empiriska material som används är betydligt mer enhetligt, vilket möjliggör en mer sammanhållen redogörelse, i motsats till den ganska splittrade framställningen i riskkapitlet. Huvuddelen av kapitlet utgörs av en relativt omfattande statistikgenomgång, som nästan uteslutande är beskrivande. Analys och teorianknytningar presenteras i kapitlets slutavsnitt.

Avsnitt 4.1 innehåller en översiktlig beskrivning av hur olyckor behandlas i olika typer av svensk statistik, samt en diskussion om vilken statistik som är intressant ur könsperspektiv. I avsnitt 4.2 finns tre olika beskrivningar av mäns och kvinnors totala olycksbilder, utifrån olika typer av sjukvårdsbaserad statistik. Ett syfte med dessa bilder är att visa, att könsskillnader i *olycksfrekvens* ser olika ut beroende på hur man operationaliserar "olyckor". Ett annat syfte är att visa hur åldersfördelning och fördelning mellan olika typer av olyckor skiljer sig åt mellan män och kvinnor, och bildar *olycksmönster* som är mer komplicerade än enbart skillnader i olycksfrekvens. I avsnitt 4.3 går jag in på forskning och statistik om olika typer av olyckor – olyckor i bostaden, trafikolyckor o s v. Här finns mer detaljerade data om kvinnors och mäns olycksmönster. Inte minst ligger flera av de kategoriseringar som görs i olycksstatistiken nära vad jag har beskrivit som praktik: aktivitet (i samband med olyckan), rum (olycksplats) och tid (tidpunkt för olyckan). En ganska detaljerad genomgång av sådana uppgifter utgör en motvikt mot tidigare forskning, som främst betonat könsskillnader i olycksfrekvens och satt dessa i samband med könsroller. Avslutningsvis gör jag i avsnitt 4.4 en genomgång av olika förklaringar till könsskillnader i olyckor – förklaringar som förts fram i svensk och internationell forskning. Dessa förklaringar jämförs med de könsskillnader, i olycksfrekvens och olycksmönster, som framträtt i de föregående avsnitten och diskuteras utifrån min modell för samband mellan kön, risk och olyckor.

→ → →
4.1 Statistik om olyckor

Könsrelaterad
praktik
Översikt över befintlig statistik

Det finns ingen samlad "olycksstatistik" inom Sveriges offentliga statistik. Detta beror framförallt på att det finns flera olika myndigheter och statistikproducenter som, från olika perspektiv, berörs av och intresserar sig för olyckor och olyckors konsekvenser. Statistikinsamlingen är därmed uppdelad på flera huvudmän med olika intressen

av vilka uppgifter som samlas in, vilka kategoriseringar som görs osv (jfr Johansson 1991).

I vissa fall leder detta till dubbelregistrering. En dödsolycka på en arbetsplats kommer t ex att registreras både i statistiken över arbetsolyckor och i dödsorsaksstatistiken. (Det är emellertid inte säkert, knappast ens troligt, att det i dödsorsaksstatistiken kommer att framgå att det rör sig om en arbetsolycka.) I andra fall kan olyckor hamna utanför statistiken, eftersom de inte faller inom någon statistikproducents intresseområde.

Socialstyrelsen har, i samarbete med några andra statliga myndigheter, gjort vissa försök att få till stånd en samordnad olycksfallsregistrering, från offentlig hälso- och sjukvård, företagshälsovård och skolhälsovård (Socialstyrelsen 1991). Man har bl a utarbetat ett standardiserat klassifikationsschema för olycksfallsskador och riktlinjer för insamling av uppgifter (Socialstyrelsen 1990). Än så länge har emellertid inte någon sådan nationellt samordnad olycksstatistik kunnat åstadkommas, främst p g a bristande resurser.

I avsaknad av enhetlig och heltäckande olycksstatistik får man gå andra vägar för att beskriva olycksmönstret i Sverige. Inom Sveriges offentliga statistik finns det på tre områden detaljerad statistik om olyckor: statistik över dödsorsaker, arbetsolyckor och trafikolyckor, samtliga inom SOS serie HS, hälso- och sjukvård. Dödsorsaksstatistiken omfattar samtliga dödsfall till följd av olyckor, förutsatt att rätt dödsorsak angivits på dödsbeviset. Bortfallet är mycket litet. Statistiken över arbetsolyckor bygger på anmälda arbetsskador. Den täcker därmed in de människor som omfattas av arbetsskadeförsäkring eller motsvarande. Vilka händelser/olyckor som anmäls som arbetsolyckor påverkas av vilka regler som gäller (vad som krävs för att en skada ska klassificeras som arbetsskada och därmed ge rätt till ersättning från arbetsskadeförsäkring). Dessa regler ändras ibland, vilket kan göra jämförelser över tid osäkra. Trafikolycksstatistiken, slutligen, omfattar de trafikolyckor med personskador som blir föremål för polisanmälan. Här bedöms bortfallet, i form av icke polisanmälda olyckor, vara mycket stort.

Utöver dessa tre områden, där det kommer årliga SOS-publikationer, förekommer en hel del annan statistikinsamling som, i varierande omfattning, kan vara relevant för att beskriva olyckor (SOU 1984:42, Bjärås m fl 1989).

- Patientstatistik från slutna sjukhusvård samlas in från samtliga landsting av Socialstyrelsen. Statistiken publiceras inte, men är tillgänglig för forskare och innehåller uppgifter om patienter som vårdats på sjukhus för olycksfallsskador.
- För olyckor som lett till läkarbesök i öppen vård finns däremot ingen heltäckande registrering på nationell nivå. Det finns dock en del undersökningar från enstaka län eller kommuner, i regel utförda av respektive landsting.

- Inom ramen för ett EU-projekt (EHLASS, *European Home and Leisure Accident Surveillance System*) pågår arbete med att bygga upp ett register över hem- och fritidsolyckor. (Socialstyrelsen & Konsumentverket 1996).
- Vissa statliga verk o dyl, framförallt inom kommunikationsområdet, för statistik över olyckor inom sina ansvarsområden. I SOU 1984:42 nämns bl a Vägverket, SJ, Sjöfartsverket, Luftfartsverket, Statens Brandnämnd och Barnmiljörådet.
- SCB:s undersökningar om levnadsförhållanden (ULF) innehåller frågor om skador som i ett par tidiga undersökningar kan knytas till olycksfall.
- Föreningar och organisationer samlar in statistik över vissa typer av olycksfall. Som exempel kan nämnas Trafiksäkerhetsföreningen (NTF), Brandförsvarsföreningen och Sjöräddningssällskapet.
- Försäkringsbolag för statistik över olyckor som drabbat deras försäkringstagare, statistik som i vissa fall kan finnas tillgänglig för forskare. På vissa områden publicerar försäkringsbolag också egna rapporter.
- Statistikinsamling om olyckor görs också i en mängd andra sammanhang, t ex av fackliga organisationer, inom företagshälsovården och av forskare.

Allmänt kan sägas, att svensk olycksstatistik i stort sett är heltäckande vad gäller dödsolyckor och olyckor som kräver sjukhusvård. Däremot är den ofullständig för mindre allvarliga olyckor. Det gäller framförallt olyckor som drabbar icke yrkesarbetande (barn, ungdomar, äldre, hemarbetande), olyckor som inträffar i bostäder och offentliga institutioner (skolor, vårdinrättningar etc) samt olyckor i samband med idrotts- och andra fritidsaktiviteter (Danielsson & Liedberg 1995, Socialstyrelsen 1991).

Utomlands finns, på sina håll, mer utvecklade system för olycksfallsregistrering, anknutna till sjukvården. En hel del sådana exempel refereras i Bjärås m fl (1989), SOU 1984:42 och Konsumentverket (1982, bilaga 1). Det uppges emellertid vara svårt att jämföra olycksstatistik från olika länder, p g a skillnader i metoder, databehandling och klassifikationer (Danielsson & Liedberg 1995, Andersson 1996). I den följande genomgången har inga jämförelser gjorts med utländsk statistik.

Kvinnor och män i olycksstatistiken

Mitt syfte i detta avsnitt är att beskriva och söka förklaringar till (eventuella) könsskillnader i olyckor. Hur sådana könsskillnader framträder i olika typer av statistik är emellertid inte självklart. Statistiken är, som Nyberg (1991:25) konstaterar, ”en social konstruktion av verkligheten”. Vad statistiken mäter och hur statistiska uppgifter presenteras påverkas i hög grad av rådande normer och värderingar i samhället. Dessa normer och värderingar är inte könsneutrala, utan avspeglar könsstrukturer och könsrelaterade ideologier och praktiker. De

förändras också över tid. Dessa konstateranden leder fram till några frågor man bör ställa sig, frågor som kanske inte kommer att få några uttömmande svar, men som man åtminstone bör ha i bakhuvudet.

En första fråga är, om olycksstatistiken är könsneutral när det gäller undersökta populationer. Omfattar olika former av olycksstatistik män och kvinnor i lika hög grad? Av allt att döma är svaret nej. För dödsorsaks- och slutenvårdsstatistiken är den undersökta populationen hela befolkningen, och därmed könsneutral. Arbetsolycksstatistiken och trafikolycksstatistiken omfattar däremot avgränsade områden (yrkesarbete respektive vägtrafik), där män torde vara överrepresenterade. På andra områden, där könsfördelningen kan förväntas se annorlunda ut (t ex hem- och fritidsolyckor), finns betydligt mindre statistik över inträffade olyckor.

Mellan den aktuella populationen och den insamlade statistiken finns också ett bortfall, som även det kan rymma könsskillnader. Kvinnor och män kan tänkas skilja sig åt vad gäller benägenhet att söka läkarvård för en olycksfallsskada (jfr Danielsson 1987), att fylla i frågeformulär eller låta sig intervjuas om en olycka man varit med om, att anmäla en arbetsolycka, att polisanmäla en trafikolycka etc.

Nästa fråga blir, om statistiken är könsneutral vad gäller klassifikationer etc. Även om både män och kvinnor ”räknas”, kan det ju tänkas att de bedöms olika, eller att de bedöms efter könsspecifika normer. Man kan till att börja med skilja mellan olyckssituationen (klassifikation vad gäller typ av olycka, olyckans orsak etc) och olyckans konsekvenser (klassifikation vad gäller typ av personskada, ”allvarlighetsbedömning” etc). I båda fallen är det fullt tänkbart att könsspecifika faktorer kan spela in vid klassifikationerna. I SOU 1984:42 noteras också att det klassifikationssystem som används i dödsorsaks- och sjukvårdsstatistik är mycket detaljerat för trafikolyckor, men har brister när det gäller hemolyckor och vissa fritidsolyckor. Sådana skillnader kan tänkas leda till att mäns och kvinnors olycksmiljöer ägnas olika stor uppmärksamhet.

Här kan man också fundera över själva olycksbegreppet. Inom arbetsskadestatistiken är det t ex så, att män råkar ut för fler ”arbetsolyckor” än kvinnor, medan kvinnorna under de senaste åren varit överrepresenterade vad gäller ”arbetssjukdomar”. Att här fokusera på olyckor, enstaka händelser, innebär uppenbarligen att man lyfter fram mäns arbetsskador, medan kvinnors arbetsskador, ofta förslitningsskador etc som har längre förlopp, hamnar i bakgrunden.

Vidare kan man fråga sig, om den insamlade statistiken ger ett tillräckligt underlag för att tolka de könsskillnader som den visar upp. Man kan t ex hävda att man, för att förstå könsskillnader på ett givet område, behöver fler bakgrundsvariabler än ålder, t ex civilstånd (Knudsen 1973) eller någon sorts socioekonomisk variabel (Jakobsen & Karlsson 1993a). Sådana kategoriseringar är mycket sällsynta i den aktuella statistiken.

Slutligen bygger statistikinsamling om olyckor, explicit eller implicit, på teorier om hur olyckor ska förklaras och förstås, och på bedömningar av vad som över huvud taget är intressant att veta om olyckor. Ingen olycksstatistik torde primärt vara insamlad för att belysa könsskillnader. Det är därför viktigt att hålla i minnet den teorigenomgång som gjordes i avsnitt 2.2 ovan, och fråga sig om de bakomliggande teorier och förklaringsmodeller som kommer till uttryck i olycksstatistiken är lämpliga för att belysa kvinnors och mäns skilda olycksmönster, eller om de rentav döljer viktiga könsdimensioner.

Vilken statistik är intressant ur könsperspektiv?

För att finna könsdimensioner i olyckor bör man, menar jag, till att börja med försöka få en uppfattning om den totala olycksbilden och vilka skillnader den visar på mellan kvinnor och män. Med detta perspektiv är i första hand sådan statistik intressant som innefattar alla olyckor, enligt någon (någorlunda) könsneutral operationalisering. Statistik inom olika delområden – trafikolyckor, arbetsolyckor, idrottsolyckor, barnolyckor etc – blir, i detta läge, mindre intressant. Sådana delområden har ofta sned könsfördelning (inte bara vad gäller antalet olyckor, utan också vad gäller de människor som är exponerade för olycksrisker), och statistiken samlas ofta in på så sätt att den inte är direkt jämförbar med statistik från andra områden. För att beskriva mäns och kvinnors totala olycksbilder är istället statistik som bygger på sjukvård eller dödsfall intressant. Här finns ingenting som på förhand utesluter män eller kvinnor, även om vissa andra problem kan finnas (t ex könsskillnader vad gäller benägenhet att söka läkarvård). Utifrån dessa totala olycksbilder kan man sedan gå vidare och undersöka de mer detaljerade könsskillnader som framträder på olika delområden, för specifika typer av olyckor.

4.2 Totala olycksbilder

Man kan urskilja tre typer av statistik som visar totala olycksbilder: dödsorsaksstatistik, slutenvårdsstatistik samt statistik över besök i öppenvården. Då man använder denna statistik för att studera olyckor gör man tre olika operationaliseringar av "olycka": önskad, icke avsedd och icke förväntad händelse eller effekt innebärande kroppsskada som leder till 1) dödsfall, 2) slutet sjukhusvård eller 3) akutbesök i öppenvård. Dessa olika operationaliseringar leder till olika olycksbilder, där köns- och åldersfördelning liksom fördelning mellan olika typer av olyckor skiljer sig åt.

Även denna statistik, som omfattar alla (typer av) olyckor, har emellertid begränsningar. I dödsorsaks- och slutenvårdsstatistiken används internationell nomenklatur, WHO:s *International Classification of Diseases* (ICD), där en särskild nummerserie (E-koderna) beskriver olika våldsamma dödsorsaker – olyckor, mord/dråp och självmord. Denna klassifikation är, konstaterar Socialstyrelsen (1990:105f), "en osystematisk gruppering av olycksfallstyper, skademekanismer,

diagnoser och produktrelaterade olycksfall”. I regel framgår inte var någonstans olyckan inträffat (hem, arbete, skola, idrottsanläggning etc), vilken aktivitet som utövats, om olyckan ägt rum under arbetstid eller fritid o s v. Olycksfallsregistrering i öppenvård omfattar ibland även denna typ av uppgifter, men insamlingen och publiceringen ger ofta ett fragmentariskt intryck.

Dödsolyckor

Uppgifter om dödsorsaker publiceras årligen av Statistiska Centralbyrån i Sverige Offentliga Statistik (SOS), serie HS. Statistiken bygger på de dödsbevis som skrivs ut av läkare i samband med alla dödsfall, och bortfallet anses vara minimalt. Dödsorsakerna registreras efter ICD-klassifikationens E-kod; följande genomgång av dödsolyckor omfattar dödsfall med ICD-kod E800-E949. Socialstyrelsen (1990) hävdar att kvaliteten på dödsolycksstatistiken kan skifta, bl a beroende på hur noggrant läkarna fyller i dödsbevisen. Vissa ändringar i kodning och klassifikationer kan också försvåra jämförelser över tid. Dödsorsaksstatistiken publiceras på detaljnivå (den s k detaljlistan) uppdelad på kön och ålder i femårsklasser, samt på mindre detaljerad nivå (nordisk dödsorsakslista) uppdelad på kön och län.

En genomgång av olycksfallen i dödsorsaksstatistiken för åren 1990-93 visar, att i genomsnitt 2700 dödsolyckor inträffade årligen. Av de drabbade var ungefär 40 procent kvinnor och 60 procent män. En grov uppdelning på olika olyckstyper visas i tabell 4:1.

Tabell 4:1 Genomsnittligt antal dödsolyckor årligen 1990-93, typ av olycka och könsfördelning

Typ av olycka	A	Andel	Kvin	M
Fall	1	53,8 %	56,3	32
Motorfordon	7	30,5 %	19,6	30
Förgiftning	1	24,3 %	2,6	5
Drunkning/kvävning	1	14,4 %	6,6	10
Övrig	1	18,5 %	1,9	5
Eld/brand	9	31,0 %	2,5	3
Övriga olyckor	4	38,7 %	10,5	11
Totalt	2	40,2 %	(100	(1

Källa: Statistiska Centralbyrån, Dödsorsaker resp. år

Av tabellen framgår att fallolyckor och trafikolyckor är de dominerande typerna av dödsolyckor. I gruppen fallolyckor är kvinnorna något fler än männen bland olycksoffren, medan männen dominerar i alla andra typer av olyckor. Kvinnors olycksbild är starkt präglad av fallolyckorna,

medan männen har en mer spridd olycksbild, där också trafikolyckor spelar en stor roll.

En närmare analys av åldersfördelningen visar på tydliga könsskillnader (diagram 4:1). I de yngsta åldersgrupperna, 0-14 år, sker mycket få olyckor och könsskillnaderna är små. I åldersgruppen 15-19 år ökar mäns olyckstal kraftigt, och ligger sedan kvar på en avsevärt högre nivå än kvinnornas olyckstal. Från femtiofem-sexioårsåldern ökar antalet olycksfall för båda könen. I absoluta tal drabbas kvinnor av fler dödsolyckor än män i de allra äldsta åldersgrupperna. Vad gäller olyckstal (antalet olyckor i förhållande till folkmängden i respektive åldersklass) ökar de mycket kraftigt hos de allra äldsta och männen är överrepresenterade i alla åldersklasser, även om skillnaden relativt sett avtar bland de äldre.

Diagram 4:1 Antal dödsolyckor, kön och ålder, genomsnitt årligen 1990-93

*** INFOGA DIAGRAM 4:1 ***

Källa: Statistiska Centralbyrån, Dödsorsaker resp. år

En uppdelning av dödsolyckorna i åldersgrupperna under 65 år respektive 65 år och uppåt visar två helt olika olycksbilder (tabell 4:2). 40 procent av dödsolyckorna drabbar människor i åldersgruppen 0-64 år. Motorfordons- och andra trafikolyckor står här för merparten av både mäns och kvinnors dödsolyckor (något större andel för kvinnor än för män). Männen drabbas av ungefär tre fjärdedelar av dödsolyckorna och dominerar antalsmässigt, mer eller mindre tydligt, alla större olycksfallsgrupper. I den äldre åldersgruppen, där 60 procent av dödsolyckorna inträffar, råkar kvinnor ut för något fler olyckor än män (52 procent). Fallolyckorna dominerar, med tydlig kvinnlig övervikt. Faktum är att över hälften av *alla* kvinnliga dödsolyckor är fallolyckor i åldrarna 70 år och uppåt.

Tabell 4:2 Dödsolyckor, procentfördelning av olyckstyper för kön och åldersgrupperna 0-64 och 65- år, 1990-93

Typ av olycka	Kvinno	Män 0-64	Kvinnor 65-	Män 65-
Fall	8,4 %	11,5 %	70,8 %	55,2 %
Motorfordon	58,3 %	43,2 %	7,9 %	15,7 %
Förgiftning	8,2 %	9,0 %	0,9 %	1,5 %
Drunkning/kvävning	9,3 %	12,2 %	5,8 %	9,3 %
Övrig	5,2 %	8,7 %	0,9 %	2,3 %
Eld/brand	3,4 %	3,9 %	2,3 %	3,7 %
Övriga olyckor	7,2 %	11,5 %	11,5 %	12,4 %

Totalt	(100	(100 %)	(100 %)	(100 %)
Antal olyckor	253	843	839	780

Källa: Statistiska Centralbyrån, Dödsorsaker resp. år

Köns- och åldersfördelningarna inom de olika olyckstyperna ser i korthet ut som följer:

- **Fallolyckor:** Antalet olyckor ökar dramatiskt med åldern. Något fler kvinnor än män drabbas, men den kvinnliga övervikten finns bara i de allra äldsta åldersgrupperna, över 80 år. Dessförinnan är det övervikt för männen, och räknat i relativa tal är männen hårdare drabbade i alla åldersgrupper. Det större antalet kvinnliga fallolyckor kan alltså ses som en effekt av att denna olyckstyp ökar kraftigt i de äldsta åldersgrupperna, där kvinnorna dominerar på sin längre medellivslängd.
- **Motorfordonsolyckor:** Flest olyckor i åldrarna 15-24 år, därefter nedgång till en lägre nivå. Män dominerar tydligt. Könsskillnaden är, i absoluta tal, störst i åldrarna 15-44 år, där männen står för ungefär tre fjärdedelar av olyckorna. (Motorfordons- och andra trafikolyckor beskrivs närmare i avsnitt 4.3 nedan.)
- **Förgiftning:** Mycket få olyckor i varje åldersgrupp, flest i åldrarna 40-59 år. Genomgående drabbas fler män än kvinnor, förutom i de yngsta och äldsta åldersgrupperna. Man kan urskilja två undergrupper: förgiftning av läkemedel, med liten manlig övervikt, samt andra förgiftningar (främst alkoholförgiftning), där män dominerar kraftigt.
- **Drunkning/kvävning:** Flest olyckor bland äldre. Män dominerar mycket kraftigt vad gäller drunkningsolyckor, för andra kvävningsolyckor är könsfördelningen jämnare.
- **Övrig trafikolycka eller olycka med transportmedel:** Mycket få olyckor i varje åldersgrupp. I denna grupp olyckor ingår främst flyg- och sjöfartsolyckor, där den manliga övervikten är mycket stor.
- **Eld/brand:** Flest olyckor bland äldre, 60-85 år. Genomgående manlig övervikt.
- **Övriga olyckor:** Här ingår bl a olyckor vållade av köld, diverse industri- och arbetsolyckor, olyckor med vapen och sprängämnen samt "resttillstånd" av andra olyckor (dödsfall inträffade en tid efter själva olyckan), framförallt fallolyckor. Äldre kvinnor dominerar i gruppen resttillstånd, i övrigt är det genomgående manlig övervikt. I regel mycket få olyckor under varje klassifikation; mer detaljerad analys är inte meningsfull.

Den publicerade statistiken gör det också möjligt att följa dödsolyckornas utveckling över tid, även om skillnader i klassifikation och kodning gör att man får vara lite försiktig med tolkningarna. Jag har här gjort en sammanställning av dödsolyckornas absoluta och relativa antal samt fördelning på kön och olyckstyper under perioden 1950-1993.

I början av 1950-talet registrerades c:a 2500 dödsolyckor årligen. Siffran steg till c:a 3500 per år under 1960-talet och låg under 1970-talet mellan 3500 och 4000. Därefter har en viss nedgång skett och i början av 1990-talet inträffade 2500-3000 dödsolyckor per år. Vad gäller könsfördelningen finns, på aggregerad nivå, en tendens till utjämning. Under 1950-talet var männen klart överrepresenterade och svarade för c:a 70 procent av det totala antalet dödsolyckor. I början av 1990-talet låg andelen runt 60 procent. Olyckstalet, räknat som antal dödsolyckor per 100.000 invånare, ökade vad gäller kvinnor från 1950-talet och fram till slutet av 1970-talet, medan det för männens del var i stort sett konstant under denna period. Från slutet av 1970-talet har olyckstalet fallit både för män och kvinnor (diagram 4:2).

Diagram 4:2 Antal dödsolyckor per 100.000 invånare, kvinnor och män, 1950-1993

*** INFOGA DIAGRAM 4:2 ***

Källa: Statistiska Centralbyrån, Dödsorsaker samt Statistisk årsbok resp. år

En uppdelning i kategorierna fallolyckor, trafikolyckor samt övriga olyckor tyder på att en del av fluktuationerna i olyckstal beror på rapporteringen av fallolyckor. Antalet fallolyckor har haft en mycket ojämn utveckling under den studerade perioden (1950-1993), förmodligen beroende på förändringar i hur dödsbevisen har fyllts i och kodats. Trafikolyckorna ökade till en början kraftigt, nådde en topp åren 1965-70, och har sedan minskat till en nivå som är lägre än 1950. Gruppen övriga olyckor, slutligen, har haft en ojämn, fallande tendens. Den viktigaste förändringen inom denna grupp är att druckningsolyckorna har minskat, från (i absoluta tal) över 400 år 1950 till drygt 100 per år i början av 1990-talet. Andra undergrupper av olyckor har emellertid ökat, inte minst gruppen ”resttillstånd”. (Detta skulle kunna tyda på förändrad registrering av sådana dödsfall.) Periodvis har det också varit höga tal för förgiftningsolyckor.

Inom de olika olyckskategorierna har vissa långsiktiga förändringar ägt rum vad gäller könsfördelningen. Kvinnornas andel av trafikolyckorna har ökat från under 20 procent i början av 1950-talet till närmare 30 procent i början av 1990-talet. För fallolyckorna har männens andel under samma period haft en svagt stigande tendens, från c:a 40 procent till mellan 45 och 50 procent. Inom kategorin övriga olyckor har kvinnornas andel ökat betydligt, från 15-20 procent i början av 1950-talet till över 30 procent 1991-93. En stor del av den sistnämnda ökningen förklaras av minskningen av druckningsolyckor (en kategori där män dominerar kraftigt), en annan förklaring är ett ökat antal kvinnliga dödsfall i gruppen ”resttillstånd, fallolycka”. I övriga större undergrupper av olyckor har inga betydande förändringar av könsfördelningen inträffat under den studerade perioden.

Mycket översiktligt skulle alltså kvinnornas ökade andel av dödsolyckorna kunna förklaras av att fallolyckorna (där kvinnorna är överrepresenterade) har ökat något under perioden, att trafikolyckorna och drunksolyckorna (där männen dominerar) har minskat, och att andelen kvinnor i kategorin övriga olyckor, liksom bland trafikolyckorna, har ökat.

Denna bild bör emellertid kompletteras med en bakomliggande förklaring, nämligen åldersförändringar. Olyckstalen är, som framgått ovan, mycket höga i de äldsta åldersgrupperna, och under den studerade perioden har dessa gruppers andel av totalbefolkningen ökat betydligt. I dessa grupper finns också en stor övervikt av kvinnor. En jämförelse mellan 1951, det första år då publicerad statistik är uppdelad på kön och femårsklasser, och medeltal för åren 1990-93 visar mycket riktigt på en betydande ålderseffekt. I åldrarna 0-64 år har andelen kvinnor bland olycksoffren ökat, men ökningen är relativt måttlig – från 18 till 23 procent. I åldrarna över 64 år har ingen förändring skett – 53 procent kvinnor 1951 mot 52 procent åren 1990-93. Den stora förändringen ligger i fördelningen mellan åldersgrupperna. 1951 drabbade 38 procent av dödsolyckorna människor i åldrarna 65 år och uppåt; 1990-93 hade denna andel stigit till 60 procent. Kvinnors ökade andel av dödsolyckorna framstår i detta perspektiv främst som en konsekvens av en förändrad åldersstruktur i befolkningen. Man bör möjligen lägga till att dödsolyckorna bland barn också har minskat betydligt under perioden.

Utöver uppdelningen på ålder och olyckstyp, finns också könsuppdelad olycksstatistik publicerad på länsnivå och H-regionsnivå. Den har jag emellertid inte gått närmare in på. En översiktlig geografisk beskrivning av olyckor och andra skador i Sverige (Folkhälsoinstitutet 1994b) tyder på att kvinnor och män, åtminstone på aggregerad nivå, har ungefär samma regionala mönster i olycksfrekvens.

Statistiken över dödsolyckor är, som framgått, relativt utförlig. Den möjliggör detaljerade jämförelser mellan kön, åldersklasser och olika olyckstyper, och även jämförelser över tid. Bortfallsproblem är obefintliga, problem med operationaliseringen av olycksbegreppet är små. Detta har gjort att flera forskare som studerar olyckor enbart behandlar dödsolyckor. Man bör emellertid komma ihåg att dödsolyckorna utgör en mycket liten andel av den totala mängden olyckor, att de är relativt fåtaliga (i synnerhet om man bryter ner statistiken på kön, åldersgrupper o s v) och att de på intet sätt är representativa för den totala olycksbilden. Dessutom har olycksklassifikationerna brister vad gäller uppgifter som olycksplats och aktivitet i samband med olyckan.

Olyckor som kräver sjukhusvård

Landstingen lämnar årligen uppgifter till Socialstyrelsen om patienter i slutna kroppsvård, uppgifter som samlas i det nationella patientregistret

(Socialstyrelsen 1996). Registrerade uppgifter är bl a patientens kön, ålder, bostadsort, diagnos(er), vårdtid samt sjukvårdsinrättning. Olycksfallsskador klassificeras dessutom med ICD-systemets E-nummer på detaljnivå. Statistiken började samlas in på frivillig basis under 1960-talet, men anses ha dålig kvalitet fram till senare delen av 1970-talet (stora brister i de inlämnade uppgifterna samt stort bortfall). Fullständiga uppgifter, från alla landsting i landet, finns först fr o m 1987. Ingen löpande publicering sker av uppgifter från patientregistret, men aidentifierade data finns tillgängliga för forskning. Genomgången i detta avsnitt bygger på uppgifter från 1994.

Under 1994 registrerades knappt 140.000 olycksfall som ledde till sjukhusvård. Drygt hälften, 53 procent, drabbade kvinnor. En fördelning mellan de huvudgrupper av olyckor som används i patientregistret visas i tabell 4:3.

Tabell 4:3 Olycksfall enligt patientregistret, typ av olycka och könsfördelning, 1994

Typ av olycka		Andel		
Fallolycka	7	60,2 %	61	45,2
Missöde etc vid medicinsk	1	53,8 %	13	13,1
Transportolycka	1	39,9 %	7	12,8
Ogynnsam effekt av läkemedel etc	5	58,9 %	4	3,7
Sena effekter av läkemedel etc	3	51,3 %	2	2,8
Förgiftningsolycka	3	45,8 %	2	2,8
Drunkning, kvävning etc	2	41,1 %	1	1,9
Olycka orsakad av natur och väder	2	49,5 %	1	1,6
Olycka orsakad av öppen eld	7	31,9 %	0	0,8
Andra olyckor	1	27,3 %	5	15,1
Totalt	1	52,8 %	(1	(10

Källa: Socialstyrelsen, PatReg94 (databas)

Fallolyckor är den vanligaste olyckstypen både för män och kvinnor. För kvinnorna svarar de för över 60 procent av olyckorna; männens olycksbild är något mer spridd, med högre andelar transportolyckor och "andra olyckor" än kvinnorna. Både bland kvinnor och män svarar olyckor i samband med medicinsk/kirurgisk behandling eller bruk av läkemedel för över en sjuandedel av de olyckor som kräver sjukhusvård.

Ålderskillnaderna är stora vad gäller könsfördelning och fördelning mellan olika typer av olyckor. I tabell 4:4 visas relativa olyckfrekvenser för kvinnor och män i de åldersgrupper som redovisas i uppgifterna från patientregistret.

Tabell 4:4 Antal olycksfall per 1000 invånare enligt patientregistret, kön och ålder, 1994

Å	K	M
0	8,	11
1	8,	14
2	6,	10
4	10	12
6	24	22
7	58	40
8	10	72
T	16	14

Källa: Socialstyrelsen, PatReg94 (databas)

Män råkar ut för fler olyckor i åldrarna under 65 år. Störst är könsskillnaden bland ungdomarna, i åldersgruppen 15-24 år. Bland de äldre är kvinnorna mer drabbade, med mycket höga olyckstal i de äldsta åldersgrupperna. Av det totala antalet olycksdrabbade har 47 procent fyllt 65 år (ej i tabellen), och två tredjedelar av dessa är kvinnor. I åldrarna under 65 år är däremot 60 procent av de drabbade män. En uppdelning i åldrarna över respektive under 65 år vad gäller några olyckstyper visas i tabell 4:5. De viktigaste förändringarna mellan de två åldersgrupperna är, att fallolyckornas dominans ökar i de äldre kvinnornas olycksbild, samt att ”övriga olyckor” minskar för äldre män.

Tabell 4:5 Olycksfall enligt patientregistret, procentfördelning av olyckstyper för kön och åldersgrupperna 0-64 och 65- år, 1994

Typ av olycka	Kvinno	Mä	Kvinn	Mä
Fallolycka	57,4 %	39,3	74,5	41,
Missöde medicinsk	27,6 %	11,6	16,2	21,
Transportolycka	5,1 %	16,6	2,5 %	15,
Övriga olyckor	10,1 %	32,4	6,7 %	21,
Totalt	(100	(10	(100	(10
Antal olyckor	29771	437	42890	21

Källa: Socialstyrelsen, PatReg94 (databas)

De flesta fallolyckorna inträffar bland de äldre, där också kvinnorna dominerar stort. I åldrarna under 65 år är det, i absoluta tal, fler män som drabbas. Merparten av fallen, för både kvinnor och män, klassificeras som ”fall i samma plan genom halkning, snävning eller snubbling”. Det är också inom denna kategori som den stora övervikten för äldre kvinnor finns. Fall från en nivå till en annan, fall från stegar, byggnader, byggnadsställningar etc förekommer däremot i lägre åldrar och drabbar fler män än kvinnor.

Olyckor i samband med medicinsk behandling ("missöden och komplikationer vid medicinsk åtgärd" och "ogynnsam effekt av droger, läkemedel och biologiska substanser i terapeutiskt bruk") tycks vad gäller kön och ålder följa befolkningens vårdutnyttjande (jfr Statistiska Centralbyrån 1991). Kvinnor drabbas i något högre utsträckning än män och merparten av olyckorna inträffar bland äldre människor. Det som kan förvåna är den stora mängden sådana olyckor. Merparten av olyckorna, närmare 14000, klassificeras som onormal reaktion/sen komplikation vid kirurgiskt ingrepp. Komplikationer och oväntade effekter vid medicinsk eller kirurgisk behandling är kanske inte något man tänker på som "olyckor", även om de stämmer in på vanliga olycksdefinitioner (oönskad, icke avsedd och icke förväntad händelse som leder till skada). Inom forskningen tycks de behandlas som ett internt problem för sjukvården. I statistiken framträder de endast i patientregistret för slutenvård. Ytterst få dödsfall klassificeras under dessa koder (vilket kan tyckas märkligt), och i olycksfallsregistrering i öppenvård finns de inte med, eftersom de allra flesta olyckorna inträffar på sjukhus.

Transportolyckor har tydlig manlig övervikt fram till pensionsåldern och därefter, i absoluta tal, en jämn könsfördelning. De största olycksgrupperna är bil- och cykelolyckor. Trafikolyckor beskrivs närmare i avsnitt 4.3. Sena effekter av skada genom olycksfall specificeras inte närmare i statistiken. Inom denna kategori råder stor mansövervikt i åldrarna 15-44 år och stor övervikt för kvinnor i åldersgrupperna över 65 år. Förgiftnings-, drucknings- och kvävningsoolyckor är vanligast bland barn (0-14 år) och har manlig övervikt. Bland övriga olyckor finns många arbets- och fritidsolyckor, där männen genomgående är kraftigt överrepresenterade. Olyckor som främst inträffar i samband med yrkesarbete minskar förstas, för båda könen, efter 65 års ålder. Högst olyckstal och störst manlig övervikt är det i åldersgruppen 15-24 år.

Äldre uppgifter om olycksfall ur patientregistret finns publicerade för åren 1978-82 (Socialstyrelsen 1989). Jämförelser vad gäller det totala antalet olycksfall går inte att göra – dels saknas uppgifter från vissa landsting, dels skedde registreringen efter andra principer. Däremot kan en grov jämförelse av köns- och åldersfördelning vara relevant. En uppdelning i åldersgrupperna 0-64 år och över 65 år visar en tendens till utjämning inom grupperna – männens dominans i den yngre gruppen har minskat något, liksom kvinnornas dominans i den äldre gruppen. Den stora förändringen är emellertid att en större andel av olyckorna drabbar de äldre, 47 procent 1994 mot 39 procent 1982. 1982 drabbades män och kvinnor allt som allt av lika många olyckor – 1994 råder som nämnts en viss kvinnlig övervikt. Jämförelser av olika typer av olyckor är svåra att göra utifrån de publicerade uppgifterna; den enda tydliga förändringen är en minskad andel trafikolyckor, både för kvinnor och män.

Patientregistret över sluten kroppsvård är klassificerat efter samma system som dödsorsaksstatistiken, men omfattar ett mycket större antal olyckor. Detta innebär att man kan studera t ex könsskillnader på mer

detaljerad nivå än vad som är meningsfullt i dödsorsaksstatistiken. Det är emellertid vanskligt att dra slutsatser om den totala olycksbilden utifrån uppgifter om slutna sjukhusvård. Vilka patienter som läggs in på sjukhus påverkas av hur allvarlig skadan är, men också av typen av olycka, resväg till sjukhuset, möjlighet att klara sig själv i hemmet (kan vara svårt för äldre och ensamstående) o s v. Här finns skillnader som också kan ha könseffekter. Kvinnorna i de äldsta åldersgrupperna lever t ex ensamma i betydligt högre omfattning än männen. Dessutom kompliceras bilden av ett stort antal sjukvårdsrelaterade olycksfall som endast framträder i slutenvårdsstatistiken.

Olycksfallsregistrering i öppenvården

För olyckor som leder till besök i öppenvården finns ingen samlad registrering på nationell nivå. Ett antal registreringsprojekt på kommun- och länsnivå har emellertid genomförts, i regel av de olika landstingen. Det tycks genomgående handla om avgränsade projekt, alltså ingen fortlöpande verksamhet, varför det är svårt att utifrån dessa undersökningar göra jämförelser över tid. Regionala och lokala variationer gör också att man bör vara försiktig med att bedöma olycksfrekvensen på nationell nivå.

När det gäller olycksregistrering i öppenvård kan man också nämna EU-projektet EHLASS, där Sverige ingår sedan 1995. Dess syfte är att registrera hem- och fritidsolyckor, med tonvikt på produktrelaterade olyckor, och för närvarande ingår fyra svenska sjukhus i projektet. Dessa är emellertid inte representativa för landet som helhet (Socialstyrelsen & Konsumentverket 1996).

En genomgång som nyligen gjorts av landstingens olycksfallsregistrering (Danielsson & Liedberg 1995, Liedberg 1995) visar på stora problem både vad gäller det insamlade materialets kvalitet och jämförbarheten mellan olika undersökningar. Olika uppgifter samlas in, på olika sätt och på olika registreringsställen. I regel saknas vård som ligger utanför landstingens ansvarsområde, framförallt skolhälsovården och företagshälsovården, och ibland saknas också uppgifter från tandvården. Detta skapar bortfallsproblem som gör det problematiskt att jämföra de olika undersökningarna. Liknande problem uppstår p g a att olika insamlingsmetoder har använts. Ibland har patienten fått fylla i en blankett direkt på vårdinrättningen, ibland är det sjukvårdspersonal som fyllt i blanketten, i andra undersökningar har man sökt patienten på telefon för intervju i efterhand. Bortfallsanalyser visar på skiftande, ofta höga, bortfallstal (jfr t ex Håkanson m fl 1995, Lövberg m fl 1992). Slutligen har svarsalternativ, kodning av uppgifter m m skiftat mellan undersökningarna.

Man kan inte utesluta att registreringsförfaranden också kan skapa (eller dölja) könsskillnader. Könsskillnader kan finnas i benägenhet att över huvud taget söka vård för olycksfallsskador. Män och kvinnor kan tänkas skilja sig åt vad gäller medverkan i de enkäter och intervjuer som

registreringen bygger på. Vilka (typer av) vårdinrättningar som omfattas av registreringen kan förstås också ha betydelse. I de flesta undersökningar registreras dessutom endast läkarbesök, inte besök hos distriktssköterska etc. Har kanske män lättare att få träffa läkare (jfr Göteborgs-Posten 96-08-30 och Socialstyrelsen 1995:151)?

Ett par relativt färskas rapporter från Konsumentverket (Danielsson & Liedberg 1995, Liedberg 1995) innehåller en genomgång av registreringsprojekt som genomförts i sex olika landsting någon gång under perioden 1986-1993. Avgörande för Konsumentverkets urval av projekt var, att olycksrelaterade *produkter* hade medtagits i registreringen, men en hel del av det redovisade materialet är också fördelat på kön. Denna genomgång har jag här jämfört med rapporter från ett par andra landsting (Bohuslän: Lövberg m fl 1991, 1992, 1993, Lindblad & Hermansson 1996, Hermansson & Lindblad 1996; Älvsborg: Håkanson m fl 1995, Håkanson & Blanck 1996, Ohlsson & Fredén 1996), dels för att se om olycksmönstren stämmer överens (vilket de gör), dels för att kunna studera könsskillnader på mer detaljerad nivå än Konsumentverkets relativt översiktliga genomgång medger. Även ett antal delrapporter från Västmanland, som ingår i Konsumentverkets sammanställning, har studerats närmare (Eilert-Petersson 1992, 1993a-c). De problem med kvalitet och jämförbarhet som beskrivits gör att man bör vara försiktig med alltför långtgående tolkningar av resultaten. Det kan också finnas regionala variationer som inte fångas upp av det genomgångna materialet. En grov bild av olycksmönster och könsfördelning framträder emellertid – en bild som vad gäller olycksmiljöer också stämmer väl överens med en tidigare översikt gjord av Socialstyrelsen (1991).

Omkring 40 procent av de patienter som söker vård för olycksfallsskador är kvinnor, runt 60 procent är män. Vad gäller åldersfördelning är det, i absoluta tal, unga män som är mest olycksdrabbade. En topp finns för män i åldrarna runt 20 år, vilken sedan följs av en nedgång i antalet olyckor. För kvinnorna inträffar en topp i olycksfrekvensen i åldrarna 10-15 år, om än på en betydligt lägre nivå än för männen. Efter en viss nedgång ligger sedan kvinnornas olyckor från tjugofem-trettioårsåldern fram till åttioårsåldern på en ganska jämn nivå, vilket gör att kvinnor i de äldsta åldersgrupperna, från 60-65 år ungefär, råkar ut för fler olyckor än männen (fortfarande i absoluta tal).

Att beräkna relativa värden är svårt, dels p g a bortfallsproblem, dels p g a att patienter inte alltid söker vård på vårdinrättningar inom det egna sjukvårdsområdet. I rapporterna från Södra Älvsborg har ändå olyckstal per 1000 invånare beräknats (diagram 4:3). Värdena bör man inte ta så allvarligt på (bl a är de inte justerade för bortfall), men fördelningen på kön och ålder bör ge en någorlunda rättvisande bild av olycksmönstret. Det bör dock påpekas att registreringen har omfattat endast länssjukvård och primärvård – alltså inte skolsjukvård, företagshälsovård eller tandvård – och endast olycksfallsskador som krävt läkarvård.

Diagram 4:3 Antal olyckor per 1000 invånare, Södra Älvsborg, 1993-94

*** INFOGA DIAGRAM 4:3 ***

Källor: Håkanson m fl (1995), Håkanson och Blanck (1996)

Av diagrammet framgår att olyckstalen är högst bland de yngre och de allra äldsta. I de yngre åldersgrupperna är männen betydligt hårdare drabbade än kvinnorna, medan könsskillnaderna är mindre bland de äldre.

Kvinnor och män gör olika saker, finns på olika platser och disponerar sin tid olika. I landstingens olycksfallsregistrering samlas uppgifter ofta in om aktivitet, olycksmiljö, tidpunkt för olyckan och ibland även "situation" (fritid/privat tid, arbetstid, skoltid etc). Sådana uppgifter ger en betydligt mer omfattande information än de E-koder som används i dödsorsaks- och slutenvårdsstatistik. I publicerade rapporter brukar emellertid inte uppgifter redovisas för alla dessa kategorier – istället görs ofta en indelning i olika "typer" av olyckor (i första hand utifrån olycksmiljö), kompletterad av en redovisning av olika skademekanismer.

Den vanligaste *olycksmiljön* är hemmet/bostaden, där genomgående 30-40 procent av de registrerade olycksfallen har inträffat. Idrottsolyckor står för 12-18 procent av olyckorna medan olyckor i samband med trafik/transport svarar för 9-16 procent. Arbetsolyckor är svåra att urskilja då de kategoriserats på olika sätt, men deras andel tycks ligga runt 10-15 procent (merparten inom produktion/verkstad, en mindre del inom handel och service). Olyckor i skolor och vissa andra offentliga institutioner slutligen har andelar mellan 7 och 10 procent. Därutöver tillkommer en del "övriga" olycksmiljöer, vilka främst hör samman med olika fritidsaktiviteter, samt i vissa undersökningar ganska stora andelar där uppgift saknas.

Männen är i regel flest i alla de angivna olycksmiljöerna, men övervikten är tydligast inom arbetsolyckor, framförallt produktion/verkstad, (80-90 procent) samt för idrottsolyckor (60-75 procent). För trafik/transportolyckor är könsfördelningen ganska jämn, vilket kan verka överraskande i jämförelse med dödsorsaks- och patientstatistiken. En orsak är, att trafikolyckor i öppenvårdsregistreringen i regel omfattar alla olyckor som ägt rum i "trafikmiljö", även t ex halkolyckor på trottoarer. I dödsorsaks- och patientstatistik krävs däremot att något fordon ska vara inblandat.

I några av registreringsprojekten har Socialstyrelsens (1990) klassifikation av olycksmiljöer använts, och materialet publicerats så att könsfördelningen framgår. Utifrån dessa uppgifter kan man göra sig en mycket översiktlig uppfattning om kvinnors och mäns olycksbilder (tabell 4:6). Några undersökningar möjliggör en mer detaljerad beskrivning av vissa olycksmiljöer. Jag återkommer till dem i avsnitt 4.3 nedan.

Tabell 4:6 Kvinnors och mäns olycksmiljöer

Olycksmiljö			Tot
1 Trafikområde	10-	7-	9-
2 Bostad/bostadsområde	36-	25-	30-
3 Produktions- & verkstadsområde	2-5	14-	5-
4 Butiks-, handels- & serviceområde	2-5	2-4	2-3
5 Skola, offentliga lokaler,	9-	7-	7-
6 Idrotts- & sportanläggning	8-	15-	12-
7 Nöjes- och parkområde	3-4	3-4	3-4
8 Fri natur	5-6	5-6	5-7
9 Hav, sjö, älv	1-4	1-5	1-5
Ospecificerad	~	~	~
Totalt	(10	(10	(10

Källor: Håkanson m fl (1995), Håkanson och Blanck (1996), Lövberg m fl (1992, 1993), Ohlsson och Fredén (1996), Eilert-Petersson (1993c)

I ett par undersökningar redovisas även *olyckssituationen* uppdelad på kön. Det visar sig att 75-80 procent av kvinnors och 65-70 procent av mäns olyckor inträffar under "fritid/privat tid". Runt 20 procent av männens olyckor inträffar under arbetstid, motsvarande siffra för kvinnor är 6-8 procent. 8-10 procent av vardera mäns och kvinnors olyckor inträffar på skol- eller utbildningstid, och resterande olyckor under "övrig tid" eller restid. Man kan notera att kvinnorna har en klart större andel av sina olyckor under restid, även om dessa olyckor för båda könen är få. En av undersökningarna (Eilert-Petersson 1993c) skiljer inom kategorin fritid mellan "ej arbete" och "privat tid". Det framkommer då, att kvinnorna har en högre andel olyckor inom privat tid, d v s tid som går åt till "nödvändiga" uppgifter – mat, vila, hushållsarbete etc – medan männen har fler olyckor inom egen tid, den tid då man själv kan välja sina aktiviteter.

En annan tidsaspekt är fördelningen av olyckor över året, över veckodagar och över dygnet. Sådana uppgifter har samlats in i flera registreringsprojekt, men publiceras sällan uppdelade på kvinnor och män. Ett par rapporter (Håkanson & Blanck 1996, Eilert-Petersson 1993c) innehåller dock några sådana uppgifter. Könsskillnaderna i olyckor tycks minska under vintern, vilket delvis kan tänkas vara en effekt av äldre kvinnors problem med vinterväglaget. Andra förklaringar kan vara säsongvariationer i mäns och kvinnors trafik- och idrottsskador. Redovisning av mäns och kvinnors olycksfrekvens fördelad över dygnets timmar och veckans dagar visar inte på några större könsskillnader. En tendens finns att män råkar ut för relativt sett fler olyckor på kvällstid. Rapportförfattarna varnar dock för bortfallsproblem när det gäller uppgifter om tidpunkt (månad, dag, klockslag) för olyckor.

En uppdelning i olika *skademekanismer* visar, inte oväntat, att kvinnorna i stor utsträckning skadar sig genom fall (främst i hemmet eller utomhus i samband med halka). Fall är den vanligaste skademekanismen även för män, som emellertid också får många skador genom kollision-slag-stöt (många idrottsskador) och kläm-stick-skärskador (arbetskadorna och skador i samband med underhåll/reparation i hemmet).

Konsumentverkets rapport gör ingen uppskattning av olycksfrekvensen på nationell nivå. Socialstyrelsen (1991) uppskattar emellertid det totala antalet olyckor som kräver läkarvård till mellan 800.000 och 1.000.000 årligen i Sverige. Liknande skattningar finns i Folkhälsorapporten (Socialstyrelsen 1994) och i Konsumentverkets tidigare rapport "Öka säkerheten", som räknade med att drygt 10 procent av befolkningen årligen råkade ut för en olycksfallsskada (Danielsson 1987).

Ovanstående olycksbild kan te sig grov och osäker i jämförelse med de heltäckande och exakta uppgifterna från dödsorsaks- och slutenvårdsstatistiken, och även med den trafik- och arbetsolycksstatistik som behandlas i senare avsnitt. Uppgifterna *är* grova och osäkra, men landstingens olycksregistrering är ändå det närmaste man kan komma en totalundersökning av de olyckor som inträffar i samhället. Där finns möjlighet att registrera alla olyckor som är såpass allvarliga att den drabbade behöver professionell vård – oavsett vem som drabbas, var olyckan äger rum, och vilka ekonomiska och andra konsekvenser olyckan får.

Dödsolyckor
C:a 2.700 olyckor per år,
siffror från 1990-93.

Sammanfattning

Den sjukvårdsbaserade statistiken ger tre olika olycksbilder, beroende på vilka olyckor man undersöker – dödsolyckor, olyckor som lett till sjukhusvård, eller olyckor som endast orsakat besök i öppenvården. Tabellerna 4:7a-c ger en god bild av skillnaderna i kombinationen kön-ålder i dessa tre typer av olycksstatistik.

Tabell 4:7a-c Dödsolyckor, olyckor enligt patientregistret samt olyckor registrerade i öppenvården, procentandelar för kön och åldersgrupperna 0-64 år och 65- år

D ö d s- ol y c k or	An de i kvi nn or	An de i m än	Ål de rs- för de ln.
0- 65	23 52 57	77 48 52	40 60 57

T	40	60	10
Slut	An	An	Äl
n-	de	de	rs-
v	l	l	för
år	kvi	m	de
d	nn	än	In.
0-	40	60	53
6	67	33	47
T	53	47	10
Ö	An	An	Äl
p	de	de	de
p	l	l	rs-
e	kvi	m	för
n-	nn	än	de
v	or		In.
år			
d			
0-	35	65	85
6	63	37	15
T	40	60	10

Källor: a) Statistiska Centralbyrån, Dödsorsaker resp. år
b) Socialstyrelsen, PatReg94 (databas)
c) Håkanson m fl (1995), Håkanson och Blanck (1996), Lövberg m fl (1992, 1993),
Ohlsson och Fredén (1996)

Av tabellerna framgår att äldre människor drabbas av allvarligare olyckor än yngre. 60 procent av dödsolyckorna i slutenvård beror på trafikolyckor, jämfört med 15 procent av olyckorna som registreras i öppenvården i samma åldersgrupper över 65 år. Om man bortser från dessa skillnader i olyckornas åldersfördelning, framstår dödsolyckorna som mest mansdominerade, medan kvinnorna har högst andel av olyckorna som lett till sjukhusvård.

Öppenvård: Cirka 800.000-1.000.000 olyckor per år. Ungefärliga siffror, beräknade på olycksfallsregistrering i Södra Älvsborg 1993-94, Norra Älvsborg 1994 och Bohuslän 1990-91. Regionala variationer kan förekomma.
Beskrivningarna ovan har också visat på vissa likheter i köns- och åldersstruktur mellan de olika olycksbilderna. Genomgående sker en ökning av olyckorna i femton-tjugofemårsåldern, en ökning som är störst för männen. Männen har sedan, i alla olycksbilderna, betydligt fler olyckor än kvinnorna fram till pensionsåldern. En andra topp i olycksfrekvensen inträffar i de allra äldsta åldersgrupperna. Denna topp är, åtminstone i absoluta tal, tydligare för kvinnorna, som råkar ut för ett större antal olyckor än männen i åldrarna över 65 år.

De tre olycksbilderna skiljer sig vidare åt vad gäller typen av olyckor. I dödsorsaksstatistiken framträder trafikolyckor särskilt tydligt, även om fallolyckorna är flest. Slutenvårdsstatistiken domineras än mer av äldre människors fallolyckor, men registrerar också många olycksfall i

samband med medicinsk vård. Olycksregistrering i öppen vård omfattar en mängd hem- och fritidsolyckor, inte minst idrottsolyckor bland ungdomar, som inte framträder i dödsorsaks- och slutenvårdsstatistiken. Detta slår också igenom på könsskillnaderna i olycksfrekvens. Olyckor i samband med trafik, idrott och många andra fritidsaktiviteter drabbar fler män än kvinnor, medan förhållandet är det motsatta för fallolyckor och sjukvårdsrelaterade olycksfall.

Jämförelser över tid är svåra att göra, p g a bristande statistiskt underlag samt förändrade klassifikationer m m i den statistik som finns. Inom dödsorsaksstatistiken har kvinnornas andel av olyckorna ökat. En tendens i den riktningen finns också i slutenvårdsstatistiken under den senaste tio-femtonårsperioden, även om de uppgifterna bör tas med viss reservation. De observerade ökningarna tycks till stor del bero på förändringar i befolkningens åldersstruktur. I dödsorsaksstatistiken framträder emellertid också vissa långsiktiga förändringar inom och mellan olika typer av olyckor.

Så här långt visar alltså genomgången av olycksstatistik att det finns olika totala olycksbilder, och att könsskillnaderna i *olycksfrekvens* ser olika ut i dessa olika bilder. Dessa skillnader hänger emellertid nära samman med åldersfaktorer. Det finns också tydliga skillnader i vilka typer av olyckor som kvinnor och män råkar ut för. Dessa åldersskillnader och skillnader i typ av olycka visar att könsskillnader inte bara bör sökas i olycksfrekvens utan också i *olycksmönster*. I nästa avsnitt ska jag studera sådana olycksmönster lite närmare, genom att gå in på specifika typer av olyckor.

4.3 Typer av olyckor

Mycket forskning och statistikinsamling om olyckor är knuten till specifika typer av olyckor – ”olyckstyper” som ofta utgör egna, avgränsade forskningsområden. Definitionerna av dessa områden görs på olika grunder. Ibland ser man till olycksplatsen (hemolyckor, i vissa fall trafikolyckor), ibland till aktivitet eller händelse (idrottsolyckor, i vissa fall trafikolyckor), ibland till ”situation” (arbetsolyckor, fritidsolyckor), ibland till ålder (barnolyckor, äldreolyckor) o s v.

Uppdelningen i olika typer av olyckor är svår att undvika vid en genomgång av befintlig statistik och forskning, men man bör komma ihåg att den inte är oproblematiske. Dels är indelningen som sagt osystematisk, dels innebär olycksforskningens uppdelning på olika specialområden att det är svårt att göra sig en helhetsbild av (exempelvis) kvinnors och mäns olyckor.

I följande genomgång är min utgångspunkt, till att börja med, de olycksmiljöer som är vanligast, enligt tabell 4:6 ovan (sid 117) – bostad, idrottsanläggning, trafik, arbete och skola. Därutöver tar jag upp några

andra olyckstyper som varit föremål för forskarnas intresse, nämligen barn- och äldreolyckor samt alkoholrelaterade olyckor. Ett syfte med genomgången är att försöka anknyta de ofta ganska detaljerade statistiska uppgifterna till perspektivet att kvinnor och män gör olika saker, finns på olika platser, vid olika tidpunkter, d v s till könsskillnader i praktik.

De källor jag använder är, då inget annat anges, de rapporter om olycksfallsregistrering i öppenvård som refererades på sidan 115 ovan. I några avsnitt, framförallt om trafik- och arbetsolyckor, använder jag emellertid också en hel del annan statistik och forskning. I dödsorsaks- och patientstatistik går det sällan att utläsa olycksmiljö och aktivitet (med undantag för trafikolyckor). Därför är denna statistik mindre relevant i det här sammanhanget.

Olyckor i bostaden

I landstingens olycksfallsregistrering framstår bostaden genomgående som den vanligaste olycksmiljön, med 30-40 procent av det totala antalet olyckor. Med bostad menas inte enbart den egna bostaden, och inte heller bara bostadshus. Även tomt/trädgård, garage, uthus, lekplats etc räknas i regel till bostadsmiljön.

Forskning och statistik

Trots det stora antalet olyckor som inträffar i bostadsmiljö har dessa olyckor rönt liten uppmärksamhet i forskning och statistikinsamling (Schelp & Svanström 1986a). Ingen specialstatistik finns för olyckor i bostaden, även om Konsumentverkets rapporter (Danielsson 1987, Danielsson & Liedberg 1995, Liedberg 1995) särskilt betonar hem- och fritidsolyckor. Konsumentverkets intresse för olyckor i bostaden är motiverat av verkets inriktning på olycksfall relaterade till konsumentprodukter, ett område där ett samarbete på EU-nivå, EHLASS, nyligen inletts (Socialstyrelsen & Konsumentverket 1996). Hemmiljön har också uppmärksamats i viss forskning om barns och äldres olyckor.

Könsfördelning totalt

Olyckor i bostadsmiljön står för en större del av kvinnors än av mäns totala olycksbild (jfr tabell 4:6 ovan). I absoluta tal drabbas emellertid männen av något fler olyckor än kvinnor; de flesta undersökningar visar på några procents övervikt för män vad gäller olyckor i bostaden.

Olycksplats

Något fler olyckor äger rum inomhus än utomhus. Männen är kraftigt överrepresenterade (siffror på två tredjedelar av olyckorna nämns) vid olyckor utomhus – tomt/trädgård, lekplats – och vid olyckor i garage, uthus, källare och vindsutrymmen. I övriga inomhusmiljöer – bostadsrum, sovrum, kök, hall, trappor – drabbas däremot fler kvinnor än män. I synnerhet för trappor är det i vissa undersökningar stor kvinnlig övervikt.

Aktivitet

Kvinnor råkar främst ut för olyckor i samband med städning, matlagning, tvätt och annat hem- och hushållsarbete. Mäns olyckor inträffar däremot i högre grad under trädgårds-/tomtarbete, reparations- och underhållsarbete, samt hobbyarbete. Här kan man möjligen sätta frågetecken för hur kvinnors och mäns aktiviteter klassificeras. Det som för en man är reparations-, underhålls-, eller hobbyarbete kanske ibland betraktas som hemarbete om det utförs av en kvinna. I vissa undersökningar (se t ex Danielsson 1987:83) är kvinnorna nästan helt frånvarande i sådana ”manliga” aktiviteter. Bland barnen är pojkarna betydligt mer olycksdrabbade än flickorna under lek utomhus, medan könsfördelningen vid inomhuslek är jämnare.

Tid

I de genomgångna rapporterna finns inga könsuppdelade data om tidpunkter för olyckor i bostadsmiljö. Uppgifter från EHLASS-projektet (Socialstyrelsen & Konsumentverket 1996) tyder på att tidpunkt för hem- och fritidsolyckor (klockslag, veckodag, månad) i hög grad varierar med den skadades ålder.

Skada

Kvinnors och mäns olika olycksmiljöer och aktiviteter påverkar också skademönstret. För kvinnor dominerar fallolyckor mycket kraftigt, ofta med frakturer som följd. Männerna drabbas, förutom av fallskador, i hög utsträckning också av kläm-stick-skärskador vid användning av verktyg. Vad gäller fallolyckor faller männen i högre utsträckning än kvinnorna från stegar och tak.

Ålder

Barn och äldre drabbas hårdast av olyckor i bostaden. För barn i åldrarna 0-6 år (innan de börjat skolan) inträffar ungefär två tredjedelar av alla olyckor i bostaden. I absoluta tal är det åldersklasserna 0-4 år och 5-9 år som har det största antalet bostadsolyckor. I relativa tal är olyckorna i bostadsmiljö viktiga också för de äldre. I åldrarna över 65 år står bostadsolyckorna för drygt 60 procent av det totala antalet olyckor. Bland barn och ungdom är det betydligt fler män än kvinnor som förolyckas, från sextioårsåldern och uppåt drabbas i regel fler kvinnor. I åldrarna över 70 år dominerar kvinnorna stort, och de äldre kvinnornas många fallolyckor gör att kvinnor på det hela taget får en allvarligare olycksbild än männen (högre andel olycksoffer inlagda på sjukhus).

Idrottsolyckor

Många olyckor inträffar också i samband med idrottsutövning. I olycksfallsdata från öppenvård uppskattas idrottsolyckorna till mellan 12 och 18 procent av det totala antalet olyckor. Idrottsolyckor inträffar inte bara inom ”idrottsanläggningar”. I vissa undersökningar anges att 15-30 procent av idrottsolyckorna inträffat i andra olycksmiljöer. Det rör sig dels om olyckor som ägt rum i ”fri natur”, främst i samband med ridning och orientering, dels idrottsolyckor där skola angivits som

olycksmiljö. Följande beskrivning avser i möjligaste mån alla idrottsolyckor.

Forskning och statistik

Eftersom idrottsolyckor också inträffar under skoltid, påverkas antalet olyckor som registreras av om skolsjukvården medverkar i registreringen. Projektet "Öka säkerheten" (Danielsson 1987), där data genomgående samlades in även från skolsjukvård, redovisar påfallande många idrottsolyckor i de yngre åldrarna. Man kan dock förmoda att olycksfallsskador som tas om hand i skolsjukvården och inte föranleder besök på vårdcentral eller sjukhus är relativt lindriga (jfr Konsumentverket 1982:17). En annan svårighet då det gäller att ge en helhetsbild av olycksmönstret är de regionala och säsongsmässiga variationerna. Förutom sjukvårdens olycksfallsregistrering finns en del forskning inriktad på idrottsskador, i regel dock utan något framträdande könsperspektiv (för referenser se Lindqvist m fl 1993).

Könsfördelning totalt

Män råkar ut för de flesta idrottsolyckorna, mellan 60 och 75 procent i de undersökningar som studerats. Det finns emellertid tydliga skillnader mellan olika sporter, och även mellan olika åldersgrupper.

Olycksplats

Liksom fallet var för hemolyckorna, tenderar merparten av mäns idrottsolyckor att inträffa utomhus medan kvinnors olyckor i högre grad äger rum inomhus. Den vanligaste olycksplatsen för männen är idrottsanläggning utomhus, följd av sporthall-gymnastiksal. För kvinnor råder det omvända förhållandet. Dessa två olycksmiljöer dominerar både mäns och kvinnors olycksbilder. Kvinnor drabbas därutöver av relativt många olyckor i ridhus-ridskolor och skidbackar, medan män förolyckas i ishallar, skidbackar, simhallar och på motorbanor. I absoluta tal drabbas män av fler olyckor än kvinnor i alla angivna miljöer utom ridanläggningar. Störst är männens övervikt på idrottsplatser utomhus, i ishallar och på motorbanor, medan könsfördelningen är något jämnare i sporthallar, skidbackar, simhallar och motionsspår.

Aktivitet

Vilka aktiviteter, d v s idrottsgrenar, som utövas framgår i någon mån av olycksplatserna. De publicerade rapporterna innehåller emellertid sällan detaljuppgifter om könsfördelningen för olyckorna inom olika grenar. Det framgår i alla fall att de flesta olyckorna, minst 50 procent, inträffar i samband med olika bollsporter. Fotboll är den mest olycksdrabbade sporten och andelen män är mycket hög bland de skadade – siffror runt 80 procent nämns i ett par undersökningar. Än större är mansdominansen inom ishockey och bandy, medan olyckorna i inomhussporterna som basket, handboll och volleyboll har en jämnare könsfördelning (jfr Danielsson 1987). Detsamma gäller olyckor i samband med utförsåkning. Ridolyckor, knappt 10 procent av det totala antalet olyckor, domineras

kraftigt av kvinnor och ger dessutom jämförelsevis svåra skador. I en undersökning (Eilert-Petersson 1993a) räknas gymnastik, inklusive skolgymnastik, som en idrottsgren. Den svarar då för en tiondel av antalet idrottsolyckor och två tredjedelar av de drabbade är kvinnor.

Tid

I några undersökningar skiljer man mellan idrottsolyckor som inträffat på fritid respektive skoltid. Merparten har förstås ägt rum på fritiden, men siffror på 10-18 procent anges för idrottsolyckor under skoltid. I en undersökning (Eilert-Petersson 1993a) hävdas att kvinnor varit mer olycksdrabbade än män under skoltid. Uppgifter i ett par andra rapporter tyder också på att kvinnor, åtminstone i vissa åldersgrupper (högstadiet), är överrepresenterade vad gäller skador i skolidrott (Lövberg m fl 1992, Danielsson 1987).

I en undersökning (Ohlsson & Fredén 1996) redovisas mäns och kvinnors idrottsolyckor månadsvis. Både kvinnor och män har flest olyckor under perioden februari-maj, men intressantare är kanske att den manliga övervikten är som störst från juni till augusti, dvs den period då skolorna har sommarlov. Detta kan ha samband med att kvinnor är jämförelsevis mer utsatta för olyckor i skolan, men det hänger säkert också samman med könsskillnader i inom- och utomhusidrotter. Under sommaren spelas mycket fotboll, där männen dominerar, medan inomhusidrotterna går på parlåga.

Skada

Vilka typer av skador olyckorna leder till varierar förstås mellan olika idrottsgrenar. På det hela taget dominerar emellertid fallolyckor för kvinnor, medan skador på g a stöt-slag-kollision är vanligast bland männen. Detta kan tyda på att männens olyckor i högre grad än kvinnornas beror på hårt spel, mycket kroppskontakter etc.

Ålder

De flesta idrottsolyckorna drabbar barn och ungdom i åldrarna 10-19 år. Därefter minskar antalet olyckor, för kvinnorna mycket snabbt, för männen långsammare då de av allt att döma fortsätter med sitt idrottande längre upp i åldrarna. Detta gör att könsskillnaden för idrottsolyckor blir mycket stor i åldrarna 20-35 år.

Försäkringsdata

Försäkringsbolaget Folksam har i ett par rapporter redovisat utdrag ur sin skadestatistik över idrottsskador (Folksam 1985, 1994). Folksam har kollektiva försäkringsavtal med flera av de största nationella idrottsförbunden. De försäkrade är i regel aktiva inom organiserad tävlingsidrott (licensierade spelare el dyl), och de skador som registreras är de som anmäls till försäkringsbolaget i syfte att få ekonomisk ersättning.

Det publicerade materialet är inte alltid könsuppdelat, men i den senare rapporten framgår fördelningen mellan mäns och kvinnors skador för de mest skadedrabbade sporterna (tabell 4:8). Uppgifter saknas för de idrotter vars utövare är försäkrade i andra försäkringsbolag. Idrotter som saknas, och där ett större antal skador kan förväntas, är ridsport, volleyboll och kanske friidrott.

Tabell 4:8 Idrottsskador anmälda till Folksam, idrottsgren, antal och kön samt antal skador per 1000 försäkrade, 1990

Idrott	Kvin	Män	Skador/1
Fotbol	485	205	34
Ishock	31	170	39
Hånd	273	412	39
Gymn	192	41	-
Bandy	17	210	27
Baske	101	108	29
Inneb	32	173	10
Skidor	30	93	4

* Kategorin gymnastik är en summering av skador bland tävlingsgymnaster och motionsgymnaster, varför skadefrekvens per 1000 försäkrade inte beräknas.

Källa: Folksam (1994)

Könsfördelningen inom de olika idrotterna tycks i stort sett överensstämma med den bild som ges i sjukvårdens olycksregistrering. Ett undantag är gymnastik, som saknas nästan helt i den sjukvårdsbaserade statistiken. I Folksams material ingår försäkrade motionsgymnaster, vars olyckor kanske inte registreras som idrottsskador. Det är dock värt att notera, att det såväl bland tävlings- som motionsgymnaster är betydligt fler kvinnor än män som skadas. I de fall fördelning görs på kön och ålder framgår, att kvinnornas skador är starkt koncentrerade i åldrarna under 20 år. Männerna har relativt många idrottsskador också i åldrarna 20-30 år.

För ett par sporter, fotboll och handboll, har rapportförfattarna gjort könsuppdelade uppskattningar av antalet skador i förhållande till antalet försäkrade, och till antalet timmar i tävling/träning. Bland fotbollsspelarna visar sig män och kvinnor med dessa mått ha ungefär samma relativa skadefrekvens. Inom handbollen tycks kvinnor mer skadedrabbade än män. I båda fallen är män mer skadedrabbade än kvinnor på elitnivå, medan kvinnor, fortfarande i relativa tal, har fler skador än män på lägre nivåer.

Inom dessa och andra lagsporter finns vidare en tendens till att män mer än kvinnor skadar sig på ett hårt eller våldsamt spel – sparkar, slag,

nickdueller (i fotboll) – medan kvinnor i högre grad skadar sig då de trampar snett, fastnar i underlaget etc. Detta bekräftas av att män har betydligt fler tandskador än kvinnor. De relativt sett mest skadedrabbade av de större sporterna är ishockey, där män dominerar fullständigt, och handboll, där könsfördelningen är något jämnare.

Trafikolyckor

Kategorin trafikolyckor definieras ibland utifrån olycksmiljön, ibland utifrån händelsen. ”Transportområde” är en av de miljöer som anges i Socialstyrelsens (1990) rekommendationer för olycksregistrering i öppenvård. I sådan olycksregistrering ingår därför även människor som t ex ramlat omkull på en gångväg eller trottoar. I dödsorsaks- och slutenvårdsstatistik, där E-koderna används, krävs emellertid att något fordon varit inblandat för att olyckan ska betraktas som en trafikolycka. Däremot behöver olyckan inte ha inträffat inom ”transportområde”. Det samma gäller för den trafikolycksstatistik som bygger på polisanmälda trafikolyckor. Vid olycksregistrering i öppenvård har 9-16 procent av det totala antalet olyckor inträffat inom transportområde. I slutenvårdsstatistiken står trafikolyckorna för en tiondel av olyckorna och bland dödsolyckorna är andelen drygt en fjärdedel.

Forskning och statistik

I en rapport från olycksfallsregistrering vid Kungälvssjukhus noteras med viss förvåning det faktum, ”att vid allmän diskussion i den allmänna pressen och även bland vårdanställda inklusive läkare, begreppet olycksfallsskada ofta associeras med trafikskadade trots att våra och även andras siffror så tydligt visar dominansen för skador uppkomna i bostadsmiljön” (Lindblad & Hermansson 1996:26). En anledning till detta är, tror författarna, att E-koderna ger mycket noggranna klassifikationer av just trafikolyckor. En ytterligare (och bakomliggande) orsak torde vara, att trafikolyckor tidigt uppmärksammades som ett samhällsproblem och anses vara de mest utforskade olyckorna inom modern olycksforskning (Adams 1995).

Statistik över polisrapporterade vägtrafikolyckor har publicerats sedan 1930-talet av Statistiska Centralbyrån, Sveriges Offentliga Statistik, serie HS, under lite olika titlar. Underlaget för statistiken är rapporter som upprättas av de lokala polismyndigheterna i samband med trafikolyckor. För rapporterna används en standardiserad blankett, där uppgifter fylls i om bl a olycksplats, tidpunkt för olyckan, olycksförlopp, vägtyp, gällande trafikregler, väderlek-väglag-belysning, inblandade fordon etc samt inblandade personer och personskador.

Den publicerade statistiken är inriktad på att belysa olika omständigheter som kan ha orsakat olyckor. Däremot är mycket få av de publicerade uppgifterna fördelade på kön. Längre fanns endast könsuppdelning för det totala antalet trafikolycksoffer i kategorierna dödade, svårt skadade och lindrigt skadade i olika åldersgrupper. Sedan 1985 publiceras också köns- och åldersfördelning inom ett antal olika trafikantgrupper (bilister,

cyklister etc). Vissa omläggningar av statistiken har gjorts genom åren, men de tycks inte påverka jämförbarheten över tid för de få uppgifter som publiceras fördelade på kvinnor och män.

Ett stort problem med statistiken över vägtrafikolyckor är emellertid det stora bortfallet. En vanlig uppskattning är att ungefär hälften av alla vägtrafikolyckor aldrig rapporteras till polisen och bortfallet är förstås inte slumpmässigt. Flera undersökningar visar att bortfallet skiljer sig mycket mellan olika trafikantgrupper och är som störst bland cyklister och mopedister (se t ex Statistiska Centralbyrån: Trafikskador 1985). Bortfallet anses vara mindre för allvarliga olyckor än för olyckor som endast leder till lindrigare skador. Man kan inte heller utesluta att bortfallet ger effekter på könsfördelningen.

Dödsorsaksstatistik och statistik från Socialstyrelsens patientregister över slutenvård har beskrivits ovan (avsnitt 4.2). Uppgifter därifrån möjliggör ganska detaljerade analyser av olika typer av trafikolyckor och även, när det gäller dödsorsaksstatistiken, jämförelser över tid. Här är också betydligt mer av materialet könsuppdelat.

Förutom statistiken över vägtrafikolyckor, som omfattar det stora flertalet trafikolyckor, publiceras också en del statistik från bl a Statens Järnvägar, Sjöfartsverket och Luftfartsverket där uppgifter om olyckor inom dessa olika transportområden ingår. I följande genomgång behandlas emellertid bara vägtrafikolyckor enligt SCB:s statistik samt uppgifter om trafikolyckor i sjukvårdsbaserad statistik. Inom denna statistik är det, som nämnts, viktigt att notera att öppenvårdsregistrering till skillnad från övriga typer av statistik registrerar gångtrafikanter olyckor som trafikolyckor även då inget fordon varit inblandat. Detta får bl a konsekvenser för hur stor kvinnornas andel blir i trafikolyckorna.

Könsfördelning totalt

Rapporter från olycksfallsregistrering i öppenvård visar genomgående på en knapp övervikt för män vad gäller trafikolyckor. Männens andel av olyckorna ligger i de flesta undersökningar på 51-56 procent. I övriga typer av trafikolycksstatistik, där endast fordonsolyckor är medräknade, är männens övervikt något större. I slutenvårdsstatistiken är männens andel av transportolyckorna 60 procent och i dödsorsaksstatistiken drygt 70 procent. Av de polisrapporterade vägtrafikolyckorna står männen för något under 60 procent.

Olycksplats

I polisrapporterna om vägtrafikolyckor finns uppgifter om bl a vägtyp och om olyckan inträffat inom eller utanför tätbebyggt område. Dessa uppgifter publiceras inte uppdelade på kön. En rapport av Björketun (1989) visar emellertid att kvinnors trafikolyckor i högre utsträckning än mäns inträffar inom tätbebyggt område. Detta gäller inom var och en av de större trafikantgrupperna – bilister, cyklister och gående. Närmare uppgifter om olycksplats samlas också i enstaka fall in i öppenvårdens

olycksregistrering, men även där är publiceringen av könssupplade sådana uppgifter mycket sparsam.

Aktivitet

De aktiviteter som utförs i samband med trafikolyckor är förstas färd med olika transportmedel, eller förflyttning till fots. Olycksmönstren, bl a när det gäller könsskillnader, varierar betydligt mellan olika färsätt.

Bortfallsproblem och andra skillnader mellan olika typer av olycksstatistik gör det svårt att ge en entydig beskrivning av olyckors fördelning *mellan* olika trafikslag. I dödsorsaksstatistik och statistik över polisanmälda olyckor dominerar bilister bland olycksoffren. I slutenvård finns ungefär lika många cyklister som bilister. I öppenvårdsstatistiken varierar siffrorna ganska mycket – i vissa undersökningar har bilisterna flest olyckor, i andra är cyklister och gående mest utsatta. Förmodligen finns här skillnader i definitionen av trafikolyckor eller i klassifikationen av olycksplats.

När det gäller könsskillnader *inom* olika trafikantgrupper finns emellertid tydliga mönster. Bland bilförarna är det betydligt fler män än kvinnor som förolyckas. Störst är skillnaden för dödsolyckor, där män står för över 80 procent. Motsvarande siffra är i slutenvårdsstatistiken ca 70 procent och för polisanmälda trafikolyckor 65 procent. Bland bilpassagerarna är det istället fler kvinnor bland olycksoffren, 55-60 procent. Undersökningar från öppenvård skiljer i regel inte mellan förare och passagerare. Här finns för det mesta, men inte alltid, en viss manlig övervikt i bilolyckorna.

Olyckor vid motorcykel- och mopedåkning drabbar till mycket stor del män. När åtskillnad görs mellan motorcykelförare och -passagerare visar det sig emellertid att andelen kvinnor är relativt hög bland passagerarna. Motorcyklister och mopedister är de trafikantgrupper som har flest olyckor i förhållande till färdsträcka (Thulin & Nilsson 1995, SOU 1991:79).

Cykelolyckor har också genomgående manlig övervikt. Siffrorna varierar mellan 55 och 65 procent i öppenvård, slutenvård och polisrapporterade olyckor. Andelen män är ännu något högre i dödsolyckorna.

Bland gångtrafikanterna finns en mycket knapp mansövervikt i den statistik som kräver att något fordon ska vara inblandat i olyckan. I öppenvårdsstatistiken, där även "singelolyckor" bland gående räknas till trafikolyckorna, är andelen kvinnor större. Klassifikationen av gångtrafikanternas olyckor tycks skifta en del mellan olika undersökningar och kvinnornas andel varierar mellan 50 och 70 procent.

Som sammanfattning av avsnittet om aktiviteter visas i tabell 4:9 antalet människor som blivit inlagda på sjukhus efter trafikolyckor, enligt patientregistret. Med undantag för gångtrafikanternas "singelolyckor", som

inte ingår, torde denna statistik ge den bästa bilden av fördelningen av olyckor mellan olika trafikantgrupper. Dödsorsaksstatistiken innehåller relativt få olyckor i varje kategori och är inte representativ för den totala olycksbilden, och öppenvårdsstatistiken är alltför splittrad för att det ska gå att sammanställa en enhetlig bild. SCB:s trafikolycksstatistik, utifrån polisanmälda olyckor, redovisar ungefär samma könsfördelning inom varje trafikantkategori men har betydligt färre cykelolyckor och större andel bilolyckor. I tabellen finns också en ganska stor grupp ”övriga och ospecificerade” skador, med hög andel kvinnor. Övervikten för kvinnor tycks åtminstone delvis bero på att ridolyckor här klassificeras som transportolyckor.

Tabell 4:9 Transportolyckor som lett till sjukhusvård, trafikantgrupp och andel kvinnor, 1994

Trafikantgrupp	Antal	Andel
Bilförare	3165	31 %
Bilpassagerare	1603	59 %
Motorcykelförare	907	6 %
Motorcykelpassag	106	40 %
Mopedister	577	17 %
Cyklister	4742	42 %
Gående	879	47 %
Övriga &	1896	54 %
Totalt	13875	40 %

Källa: Socialstyrelsen, PatReg94 (databas)

Tid

Av polisrapporter om vägtrafikolyckor framgår månad, veckodag och klockslag för olyckan. Dessa uppgifter publiceras, men inte uppdelade på kön.

I öppenvårdsregistrering av olyckor förekommer ibland motsvarande uppgifter, men publiceringen är mycket sporadisk, i synnerhet vad gäller uppdelning mellan kvinnor och män. På det hela taget är kvinnorna överrepresenterade i trafikolyckor vintertid, medan männen är överrepresenterade under vår och (för-)sommars. Vad gäller olika trafikantgrupper tycks detta mönster framträda ganska tydligt för cyklister och gångtrafikanter, medan bilolyckornas könsfördelning över årets månader ger en mer splittrad bild (Eilert-Petersson 1992, Håkansson & Blanck 1996).

Publicerade data från Västmanland (Eilert-Petersson 1992) om trafikolyckors fördelning på veckodagar visar att män genomgående (bilister-cyklister-gående) har fler olyckor än kvinnor på söndagar. I övrigt syns inga systematiska könsskillnader.

En annan tidsaspekt är fördelningen mellan arbetstid, fritid etc. Mycket få sådana uppgifter finns publicerade, men flera undersökningar visar att kvinnor är överrepresenterade för olyckor under färdtid (till/från arbete eller skola). Undersökningen i Västmanland noterar att kvinnor under färdtid har många gång- och cykelolyckor, medan män ofta har bilolyckor. Män tycks å andra sidan ha fler trafikolyckor under fritid, då det största antalet olyckor för både kvinnor och män inträffar, och under arbetstid.

Skada

I statistiken över polisrapporterade trafikolyckor är olycksoffren uppdelade i kategorierna dödade, svårt skadade och lindrigt skadade. Av uppdelningen framgår, att männen råkar ut för något allvarligare skador än kvinnorna. 1995 utgjorde männen 71 procent av de trafikdödade, 61 procent av de svårt skadade och 58 procent av de lindrigt skadade. Skillnaden tycks ha två komponenter. Dels är männen överrepresenterade i ett par av de trafikantgrupper som har svårast skador, motorcykelförare och mopedister (allvarligast skadeprofil har emellertid de gående, där könsfördelningen är jämnare). Dels har männen i de flesta fall allvarligare skador än kvinnor inom de olika trafikantgrupperna. Av uppgifter i patientregistret framgår också, att män som vårdas på sjukhus efter trafikolyckor har något längre genomsnittlig vårdtid än kvinnor.

Olycksregistrering i öppenvård visar på tydliga könsskillnader mellan olika typer av skador. Män har i regel fler huvudskador, tandskador och sårskador än kvinnor, medan kvinnor har större andelar vrickningar, stukningar, frakturer och kross-klämskador. Fördelningen mellan olika typer av skador skiljer sig förstås en del mellan olika trafikantgrupper, men könsskillnaderna tycks gå igen.

Ålder

Ungdomar av båda könen, men framförallt unga män, är kraftigt överrepresenterade vad gäller trafikolyckor. Statistiken över polisanmälda trafikolyckor har mycket finfördelade åldersgrupper bland de yngre. Diagram 4:4 nedan visar relativa olycksfrekvenser för alla typer av trafikolyckor fördelade på dessa åldersgrupper.

Diagram 4:4 Polisanmälda trafikolyckor med personskador, skadade per 1000 invånare, kön och ålder (ojämna åldersklasser), 1995

*** INFOGA DIAGRAM 4:4 ***

Källa: Statistiska Centralbyrån, Trafikskador 1995 samt befolkningsstatistik

Både män och kvinnor har flest olyckor i åldersgrupperna 15-24 år, och det är samtidigt i dessa åldrar som könsskillnaden i olycksfrekvens är störst. Barn upp till 14 år har ganska få olyckor, och även i åldrarna över 24 år minskar olyckorna. Kvinnornas olycksbild har emellertid en ”äldre” åldersprofil än männens.

Vissa viktiga köns- och åldersskillnader finns mellan olika transportslag. Bilolyckorna har ett starkt genomslag i statistiken över polisrapporterade olyckor. De är vanligast i åldersgruppen 18-19 år och minskar sedan. Samma mönster gäller för mansövertikten i bilolyckorna – den är som störst bland arton-nittonåringarna och avtar sedan med åldern, med undantag för den allra äldsta åldersgruppen. Den höga olycksfrekvensen liksom den stora mansdominansen bland de yngre förstärks ytterligare av motorcykelolyckorna, som är koncentrerade i åldrarna 18-34 år och genomgående har mycket stor mansövertikt. De många trafikolyckorna bland femtonåringar är till över 60 procent mopedolyckor, där männen står för ungefär fyra femtedelar.

För cykelolyckor är åldersmönstret likartat, med flest olyckor bland de yngre och sedan en gradvis minskning i de äldre åldersgrupperna. ”Topparna” i relativ olycksfrekvens ligger dock, åtminstone för männen, längre ner i åldrarna än för motorfordonsolyckor. Männen har flest olyckor i åldrarna 10-17 år, medan kvinnornas högsta olyckstal finns i åldrarna 15-24 år. Även bland gående är det barn och ungdomar som är mest utsatta, men här syns också en tydlig ökning av olycksfrekvens i de äldre åldersgrupperna, från 55 år och uppåt. Könsfördelningen är jämnare i gångtrafikanternas olyckor än för andra transportslag, och bland de äldre är kvinnorna i majoritet.

Ovanstående genomgång av åldersskillnader bygger på statistiken över polisanmälda vägtrafikolyckor. Som tidigare nämnts har den vissa brister. Cykelolyckorna har oproportionerligt högt bortfall. Olycksregistrering i öppenvård visar på fler cykelolyckor bland barn och ungdom, vilket förskjuter det totala åldersmönstret något, men den tydliga mansdominansen i cykelolyckorna består. I öppenvården registreras också alla gåendes olyckor i trafikmiljö som trafikolyckor, även om inget fordon varit inblandat. Detta ger ett köns- och åldersmönster bland gångtrafikanterna som tydligt avviker från de polisanmälda trafikolyckorna. De flesta olyckorna inträffar bland kvinnor över 50 år; kvinnor är kraftigt överrepresenterade i dessa åldersgrupper.

De beskrivna mönstren vad gäller ålders- och könsskillnader återfinns också i slutenvårds- och dödsorsaksstatistiken. En viss förskjutning uppåt i åldrarna kan dock iakttas, i synnerhet i dödsolyckorna – olyckor får allvarigare konsekvenser för äldre. För dödsolyckorna är också mansövertikten, som nämnts, större än för mindre allvarliga trafikolyckor.

Utveckling över tid

En genomgång av statistiken över polisrapporterade trafikolyckor visar att kvinnornas andel av dessa olyckor har ökat kontinuerligt sedan 1950-talet (diagram 4:5). Som redan nämnts (avsnitt 4.2) har kvinnornas andel av trafikolyckorna under perioden ökat även i dödsorsaksstatistiken, om än inte lika mycket. Det totala antalet polisanmälda olyckor ökade fram till mitten av 1960-talet och har sedan haft en ojämn nedåtgående tendens. För männen har nedgången varit tydlig, med undantag för ett kort trendbrott i slutet av 1980-talet, medan kvinnornas olyckstal varit i stort sett konstant sedan början av 1960-talet.

Diagram 4:5 Kvinnors andel av polisanmälda vägtrafikolyckor 1956-1995

*** INFOGA DIAGRAM 4:5 ***

Källa: Statistiska Centralbyrån, Vägtrafikolyckor (med personskada)/Trafikskador resp. år

Vad gäller åldersfördelningen har olyckorna under perioden minskat bland barnen och ökat i de äldsta åldersgrupperna, både för kvinnor och män. Förändringar i fördelning mellan olika trafikantkategorier för kvinnor och män framgår inte av publicerad trafikolycksstatistik äldre än 1985; en jämförelse mellan 1985 och 1995 visar inga stora förändringar vad gäller könsskillnader.

Arbetsolyckor

Arbetsolyckor definieras inte i första hand efter miljö eller aktivitet, utan efter "situation". I sjukvårdens olycksregistrering är arbetsolyckor olyckor som inträffar under arbetstid. I Arbetarskyddsstyrelsens statistik över arbetsskador redovisas ibland också olyckor under resa till och från arbetet. Undersökningar i öppenvård (refererade ovan) tyder på att mellan 12 och 16 procent av det totala antalet olyckor inträffar på arbetstid, medan den något äldre undersökningen "Öka säkerheten" (Danielsson 1987) anger arbetsolyckornas andel till 15-18 procent. En jämförelse mellan arbetsolycksstatistik och dödsorsaksstatistik visar, att dödsfall som registrerats som arbetsolyckor stod för c:a fyra procent av det totala antalet dödsolyckor under åren 1990-93.

Forskning och statistik

Arbetsolyckor har under lång tid varit föremål för statistikinsamling, forskning och aktivt förebyggande arbete (Jarl & Thorsson 1978, Menckel & Kullinger, red 1996). Officiell statistik över olycksfall i arbetet finns sedan början av seklet och har genomgående varit knuten till olika försäkringssystem. Ersättningsreglerna för dessa försäkringssystem har förändrats över tid, vilket gör det svårt att säkert bedöma arbetsolyckornas utveckling. Det gäller inte minst de senaste åren.

Sedan 1979 bygger den publicerade arbetsolycksstatistiken på uppgifter ur ISA, Arbetarskyddsstyrelsens centrala informationssystem för arbetsskador, som innehåller samtliga anmälningar om arbetsskada som görs till landets försäkringskassor. För att en olycka ska anmälas krävs att den uppfyller kriterierna för arbetsskada enligt lagen om arbetsskadeförsäkring (LAF), att den skadade omfattas av arbetsskadeförsäkring eller statligt personskadeskydd och att skadan (med undantag för tandskador) orsakar minst en dags sjukskrivning. Detta gör att ett visst bortfall kan finnas, främst av olyckor som endast ger lindrigare skador. Arbetsgivare är skyldiga att anmäla alla arbetsolyckor till försäkringskassan. De senaste åren har emellertid anmälningarna minskat kraftigt, från över 100.000 arbetsolyckor årligen under 1980-talet till under 40.000 per år 1994 och 1995. Minskningen tros bl a bero på ändrade regler för ersättning vid sjukfrånvaro, försämrade förmåner i arbetsskadeförsäkringen samt kärv arbetsmarknad (Arbetsmiljö 96-08-19). Siffrorna tyder på en stor och ökande underrapportering av arbetsolyckor, där det är svårt att veta om bortfallet är slumpmässigt eller på något sätt snedfördelat (t ex mellan kvinnor och män). Andra bortfallsproblem diskuteras bl a i 1994 års upplaga av Arbetssjukdomar och arbetsolyckor (Arbetarskyddsstyrelsen & Statistiska Centralbyrån), av Socialstyrelsen (1990) och av Larsson (1990).

ISA är inte i första hand avsett för att ge en total bild av arbetsolyckorna i landet, utan för att användas i konkret förebyggande arbete och forskning (SOU 1984:42). Det innehåller relativt detaljerad information om den förolyckade, arbetsplatsen och olika omständigheter kring olyckan, och ger därmed möjlighet att ta ut data om olyckor inom en bransch eller ett yrke, olyckor där viss typ av produkt (t ex maskin) varit inblandad etc. En del av dessa uppgifter publiceras årligen i Sveriges Offentliga Statistik, serie HS, under titeln ”Arbetssjukdomar och arbetsolyckor” (Arbetarskyddsstyrelsen & Statistiska Centralbyrån).

Ur könsperspektiv kan man konstatera, att ISA innehåller detaljerad information om aktivitet-tid-plats för olyckor (information som inte alltid publiceras) medan det är svårt att bedöma könsskillnader i total olycksfrekvens och i viss mån utveckling över tid p g a bortfall och förändrade förutsättningar för statistikinsamlingen. Den publicerade statistiken gör det också svårt att se hur skillnader i mäns och kvinnors relativa olycksfrekvens förändrats över tid. Av tradition har svensk arbetsolycksforskning varit tekniskt inriktad och intresserat sig mycket för industriolyckor (Menckel & Kullinger, red 1996). Könsskillnader tycks ha uppmärksamrats i mycket begränsad omfattning, vilket också har påverkat innehållet i arbetsolycksstatistiken.

Ett särskilt problem när det gäller könsfördelningen är den uppdelning som görs mellan arbetsolyckor och arbetssjukdomar. Män har betydligt fler arbetsolyckor än kvinnor, medan kvinnorna de senaste åren haft fler arbetssjukdomar, i synnerhet belastningsskador. Flera forskare påpekar att det ofta inte går att dra någon klar gräns mellan olyckor och sjukdomar när det gäller arbetsskador (t ex Menckel & Hagberg 1996).

Andra hävdar att det, åtminstone för belastningsskador, finns tydliga skillnader mellan anmälda arbetsolyckor och arbetssjukdomar (Andersson m fl 1990). Könsskillnaderna mellan arbetsolyckor och arbetssjukdomar tycks i alla händelser tyda på att män och kvinnor har olika arbetsmiljöproblem och att olycksbegreppet, så som det tillämpas i anmälningar av arbetsskador, i högre grad uppmärksammar mäns skador.

Vid sidan av ISA kan nämnas uppgifter registrerade i samband med de allvarigare arbetsolyckor som omfattas av TFA, trygghetsförsäkring vid arbetsskada. Sedan 1988 finns dessa uppgifter samlade i TSI, trygghetsförsäkringens skadeinformationssystem. Informationen är selektiv, inriktad på preventivt arbete och har använts i viss forskning om arbetsolycksfall (Larsson 1990, Wännström & Larsson 1996, AMF 1993). Det sker ingen löpande publicering av uppgifter ur registret.

Vidare ingår i SCB:s regelbundna arbetskraftsundersökning ett par frågor om de intervjuade under de senaste tolv månaderna haft fysiska eller andra besvär orsakade av arbetsolycka. I så fall ställs några följdfrågor, om eventuell sjukskrivning, typ av besvär, förändringar i arbets-situationen m m. Redovisade variabler från denna undersökning är kön, ålder och socioekonomisk grupp.

Förutom dessa undersökningar, som är inriktade på just arbetsskador, ingår förstås också arbetsolyckor i de olycksundersökningar från öppenvård som refererats i tidigare avsnitt.

Könsfördelning totalt

I olika olycksfallsregistreringar inom öppenvården står männen genomgående för 80-85 procent av de olyckor som inträffat under arbetstid. Bland de vedertagna ”olyckstyperna” är därmed arbetsolyckor den som har den snedaste könsfördelningen. I anmälda arbetsskador enligt ISA har männens andel minskat under de senaste årtiondena (se nedan, diagram 4:6) och ligger nu något under 70 procent. Vad gäller arbetsolyckor med dödlig utgång står männen för över 90 procent.

Utifrån arbetsolycksstatistiken (ISA) finns vissa möjligheter att beräkna relativa olyckstal. De siffror man kommer fram till är med all säkerhet för låga på de senaste årens bortfallsproblem, men en jämförelse mellan kvinnor och män kan ändå vara intressant. Även med relativa mått är männen tydligt överrepresenterade. Mätt i antal arbetsolyckor per 1000 förvärvsarbetande hade männen 75 procent fler olyckor än kvinnorna 1995. Om man istället sätter arbetsolyckorna i förhållande till antal arbetstimmar blir männens överrepresentation runt 50 procent.

Aktivitet

Aktivitet i samband med arbetsolyckor kan i första hand studeras genom arbetsolycksstatistikens uppdelning på näringsgrenar (enligt svensk näringsgrensindelning, SNI). En översiktlig indelning visar stora könsskillnader, som avspeglar den könsuppdelning som råder på arbets-

marknaden (tabell 4:10). En stor andel av kvinnors arbetsolyckor inträffar inom vård och omsorg, medan tillverkning och utvinning är det vanligaste området för männens olyckor. Vård och omsorg samt utbildning och forskning är de enda näringsgrenar där kvinnor i absoluta tal har fler arbetsolyckor än män.

Tabell 4:10 Kvinnors och mäns arbetsolyckor, procentandelar per näringsgren, 1995

Kvinnor Näringsgren	A nd el	Män Näringsgren	A nd el
Vård & omsorg	47	Tillverkning & utvinning	42
Tillverkning & utvinning	16	Handel & kommunikation	17
Handel & kommunikation	11	Byggnadsindustri	15
Utbildning & forskning	10	Civila myndigh, försvar	6
Civila myndigh, försvar	5	Finansiella m fl tjänster	5
Övriga	11	Övriga	15
Totalt	(1	Totalt	(1
Antal olyckor*	10	Antal olyckor*	20

* I tabellen saknas värnpliktiga och andra som omfattas av lagen om statligt personskadeskydd.

Totalt antal anmälda arbetsolyckor 1995 var 10952 (kvinnor) respektive 22538 (män).

Källa: Arbetarskyddsstyrelsen och Statistiska Centralbyrån (1996b)

Även på mer detaljerad nivå inom de olika kategorierna finns stora könsskillnader. Vårdolyckorna domineras kraftigt, till närmare 90 procent, av kvinnor, som har flest olyckor i undergruppen äldreomsorg. De få män som förolyckas inom vården finns däremot i hälso- och sjukvården. Inom tillverkning och utvinning, där männen står för över 80 procent av olyckorna, sker männens olyckor främst vid tillverkning av maskiner, transportmedel och metallvaror, medan kvinnorna oftare förolyckas inom livsmedelsindustrin. Vad gäller handel och kommunikation drabbas kvinnor i detaljhandel och män inom transport och kommunikation. Inom civila myndigheter, försvar m m finns kvinnornas olyckor nästan uteslutande i offentlig förvaltning, medan männen också förolyckas inom försvar, polis samt brand- och räddningsverksamhet. Arbetsolyckor med dödlig utgång, där männen dominerar mycket kraftigt, är främst fordonsolyckor. Dessa står för runt två tredjedelar av kvinnors dödsolyckor, medan männens olycksbild är något mer spridd.

I statistiken anges också antal olyckor per 1000 förvärvsarbetande i olika näringsgrenar. Allt som allt drabbas, som nämnts, män av ungefär 75 procent fler olyckor än kvinnor med detta mått. I regel går detta förhållande också igen i de olika branscherna. De mest olycksdrabbade branscherna inom tillverkningsindustrin, som domineras av män, är

farligast både för män och kvinnor. Såväl kvinnor som män drabbas relativt sett av färre olyckor inom mindre riskfyllda branscher i tjänstesektorn, där könsfördelningen är jämnare. En del av skillnaden i mäns och kvinnors olycksfrekvens kan därmed ses som en effekt av att män har farligare arbeten. Männens relativa olyckstal ligger dock genomgående betydligt över kvinnornas i alla branscher, med ett par undantag. Inom utbildning och forskning är skillnaden liten, och inom vård och omsorg drabbas kvinnor t o m av *fler* olyckor än män räknat per 1000 förvärvsarbetande.

En undersökning av invaliditetsolycksfall i ett par mycket olycksdrabbade yrken, verkstadsmekaniker och verkstadssnickare, utifrån TFA-registret (Persson & Larsson 1991) visar inte på några entydiga könsskillnader i relativ olycksfrekvens för dessa allvarligare skador. Bland verkstadsmekanikerna var kvinnorna något överrepresenterade vad gällde olyckor som ledde till invaliditet, medan förhållandet var det motsatta för verkstadssnickarna. På det hela taget visar emellertid även TFA-registret en betydande överrepresentation för män då man mäter antal svåra arbetsolycksfall per 1000 sysselsatta (AMF 1993:13).

Olycksplats

Fördelningen av olyckor mellan olika näringsgrenar och branscher säger också en hel del om var någonstans mäns och kvinnors olyckor inträffar. Den bild av olycksplatser som framträder i sjukvårdens olycksregistrering är betydligt mindre detaljerad. Männerna skadar sig till övervägande delen inom produktions- och verkstadsområde (en mycket vid kategori), medan kvinnornas betydligt färre olyckor är mer spridda mellan produktions- och verkstadsområde, skola och andra institutioner (förmodligen ofta vårdinrättningar) och butiks-, handels- och serviceområde. Ett par undersökningar noterar dessutom många olyckor inom jordbruket, där också kvinnornas andel i vissa fall är högre än genomsnittet (jfr Lundqvist 1996). Lantbrukare är i regel egenföretagare och skyldiga att själva anmäla sina arbetsskador till försäkringskassan. Bortfallet i rapportering antas emellertid vara stort för egenföretagare jämfört med arbetstagare.

En tidig undersökning i Falköping (Schelp & Svanström 1986b) gör en uppdelning mellan arbetsolyckor inomhus och utomhus. Det visar sig att 34 procent av mäns, men bara 10 procent av kvinnors olyckor inträffade utomhus. Här kan dock andelen olyckor inom lantbruket vara högre än i landet som helhet. Även i arbetsskadeanmälningarna som registreras i ISA skiljer man mellan inomhus- och utomhusolyckor, men dessa uppgifter publiceras för närvarande inte.

Tid

Arbetsolyckor definieras ju, som nämnts, efter situation, d v s som olyckor under arbets*tid*. Landstingens olycksregistrering visar att dessa utgör runt 20 procent av mäns och 6-8 procent av kvinnors olyckor. Vid

anmälningar av arbetsolyckor till försäkringskassan och ISA anges också tidpunkt för olyckan – datum, veckodag och klockslag – uppgifter som emellertid inte publiceras. Uppgifter från 1970-talet om arbetsolyckor månadsvis visar inga större könsskillnader.

Skada

De vanligaste typerna av arbetsolyckor är fall och överbelastning. Vad gäller fallolyckor har männen betydligt fler fall till lägre nivå (från stegar, byggnadsställningar etc) medan könsfördelningen är jämnare för fall i samma nivå. Kvinnorna har något fler överbelastningsskador än männen, i synnerhet i samband med lyft. Männen höga andel olyckor inom tillverkningsindustri kommer också till uttryck i en mängd skador orsakade av maskin/föremål i rörelse, fallande/flygande föremål samt ”hanteringsolyckor”. Kvinnor har å sin sida något fler skador orsakade av ”person eller djur”, i första hand fysiskt våld (slag, sparkar) inom skolan och vården.

Både kvinnor och män drabbas i första hand av sträckningar och stukningar i samband med arbetsolyckor. Männen har emellertid en mer spridd olycksbild än kvinnorna, med höga andelar också för sårskador, skelettskador och kross-/klämskador. En uppdelning av arbetsolyckorna på skadade kroppsdelar visar, att männen är överrepresenterade vad gäller skador på fingrar och huvud/ansikte, i synnerhet ögonskador. Kvinnorna här däremot fler skador än männen på rygg och nacke. Även här avspeglas mäns industriolyckor och kvinnors olyckor inom vården.

Vissa uppgifter tyder på att kvinnor skulle drabbas av svårare arbetsskador än män. Björnstig och Larsson (1990) påpekar att män står för en stor mängd lindriga olyckor i sjukvårdsregistreringen, medan TFA-registret, som endast omfattar allvarliga olyckor, har en högre andel kvinnliga olyckor. Perssons och Larssons (1991) undersökning av invaliditetsolycksfall inom verkstadsindustrin antyder en jämnare könsfördelning för allvarliga än för lindriga olyckor och Kemmlert (1996) finner i en uppföljningsstudie av belastningsolyckor att kvinnor har svårare än män att komma tillbaka i arbete. Siffror från ISA om genomsnittliga sjukskrivningstider efter arbetsolyckor visar emellertid inga större könsskillnader.

Ålder

Arbetsolyckor varierar med åldern, både vad gäller frekvens, typ av skador och könsfördelning. Sett till antal olyckor per 1000 förvärvsarbetande är unga män, 16-24 år, mest olycksdrabbade enligt siffror från ISA. För männen sjunker sedan olycksfrekvensen med åldern, med undantag för en liten ökning i åldersgruppen 55-59 år. Bland kvinnorna är tendensen istället att olyckorna i relativa tal ökar med åldern, med undantag för den yngsta åldersgruppen (där olyckstalet är relativt högt) och möjligen för de sista åren före pensionen, 60-64 år (då olyckstalet sjunker). Allt som allt har kvinnors olyckor en ”äldre” åldersprofil än mäns (se tabell 4:11).

Tabell 4:11 Kvinnors och mäns arbetsolyckor, åldersfördelning, 1994

Ål	Kvi	Män
-	10,	12,1
25	19,	25,9
35	24,	24,7
45	28,	24,7
55	17,	12,6
Su	(10	(100

Källa: Arbetarskyddsstyrelsen och Statistiska Centralbyrån, Arbetsjukdomar och arbetsolyckor 1994

Ett liknande åldersmönster framträder i de rapporter från sjukvårdsregistrering som innehåller uppgifter om arbetsolyckor fördelade på kön och ålder. För allvarigare olyckor (långa sjukskrivningar, invaliditet etc) ökar emellertid den relativa frekvensen, både för män och kvinnor, med högre ålder (jfr AMF 1993).

Utveckling över tid

Arbetsolyckor med dödlig utgång har minskat från runt 400 årligen i mitten av 1950-talet till under 100 per år de senaste åren. Denna minskning är tydlig. Vad gäller övriga arbetsolyckor är det vanskligt att säga något säkert om utvecklingen över tid, p g a ändrade ersättningsvillkor och andra bortfallsproblem. Antalet anmälda olyckor har inte haft någon tydlig nedåtgående tendens förrän under 1990-talet. Statistiken tyder emellertid på att arbetsolyckorna har blivit mindre allvarliga under efterkrigstiden, vilket kan tolkas som att antalet allvarliga olyckor har minskat samtidigt som ersättningsregler etc har ändrats så att fler lindriga arbetsolyckor kommit att anmälas (Andersson 1996).

Helt uppenbart är dock att kvinnors andel av arbetsolyckorna har ökat under de senaste årtiondena. I mitten av 1950-talet stod kvinnorna för endast en tiondel av de anmälda arbetsskadorna, medan de under de senaste åren svarat för närmare en tredjedel (diagram 4:6). De tydliga uppgångarna 1977-78 och 1992 tycks emellertid vara effekter av en tillfällig ändring i registreringsförfarande respektive förändrade ersättningsregler.

Diagram 4:6 Kvinnors andel av anmälda arbetsolyckor 1955-1995

*** INFOGA DIAGRAM 4:6 ***

Källor: Riksförsäkringsverket, Yrkesskador/Arbetsuskador resp. år

*Arbetskyddsstyrelsen och Statistiska Centralbyrån,
Arbetsskador/Arbetsjukdomar
och arbetsolyckor resp. år*

En förklaring till kvinnornas ökade andel av arbetsolyckorna bör rimligtvis vara att kvinnors yrkesarbete har ökat under perioden. Men det tycks inte vara hela förklaringen. En grov beräkning av antal olyckor i förhållande till antal arbetstimmar för kvinnor och män visar, att männen från mitten av 1950-talet till början av 1970-talet förolyckades tre-fyra gånger så ofta som kvinnorna i förhållande till arbetad tid. Därefter har männens överrepresentation minskat successivt, till mellan 50 och 60 procent under åren 1992-94. Beräkningen bygger på arbetsolycksstatistik samt uppgifter om arbetstid från arbetsmarknadsstatistiken (hämtade ur Statistisk årsbok). Den bör tas med viss reservation eftersom regler och klassifikationer både för arbetsolyckor och arbetstid ändrats under perioden. Att kvinnornas olyckstal närmast sig männens verkar det emellertid inte vara någon tvekan om.

Besvär av arbetsolycka

I SCB:s arbetskraftsundersökning ingår sedan 1991 en fråga om den intervjuade under det senaste året haft besvär orsakade av arbetsolycka. Siffror från 1996 (Arbetskyddsstyrelsen & Statistiska Centralbyrån 1996a) visar att tre procent av männen och 1,7 procent av kvinnorna uppgivit sådana besvär (tabell 4:12). För allvarigare besvär, som lett till längre sjukskrivning, var könsskillnaden betydligt mindre. Materialet är indelat i tre åldersgrupper, 16-29 år, 30-49 år och 50-64 år. För kvinnor ökar andelen besvär orsakade av arbetsolycka med åldern, medan männen har högst andel i den mellersta åldersgruppen. Enligt den socioekonomiska indelningen är det facklärd och ej facklärd arbetare som har mest besvär, medan högre tjänstemän uppger mycket få besvär av arbetsolycka. Allra högst andel med besvär finns bland manliga facklärd arbetare i den äldsta åldersgruppen (6,1 procent). Bland kvinnorna är det de äldsta arbetarna, ej facklärd och facklärd, som har mest besvär (3,8 procent). Av de äldsta ej facklärd arbetarna uppger kvinnorna t o m mer besvär av arbetsolyckor än männen. Kön- och ålderskillnader går annars igen i de olika socioekonomiska grupperna. Man kan möjligen notera att män tycks ha betydligt fler arbetsolyckor än kvinnor i gruppen lägre tjänstemän.

Tabell 4:12 Besvär som följd av arbetsolycka under de senaste tolv månaderna, kön, ålder och socioekonomisk grupp, 1996

Socioek. grupp /	Kv	
Ej facklärd	2,5	4,0
Facklärd	2,7	4,5
Lägre tjänstemän	0,9	3,0
Tjänstemän	1,5	2,0
Högre tjänstemän	0,5	0,8

Företagare		1,3	2,9
Samtliga, 16-29		1,1	2,6
Samtliga, 30-49		1,6	3,2
Samtliga, 50-64		2,4	2,8
Samtliga		1,7	3,0

Källa: Arbetarskyddsstyrelsen och Statistiska Centralbyrån (1996a)

Ett liknande mönster vad gäller socioekonomiska grupper framträder i en undersökning där material från ISA samkörts med individdata om socioekonomisk grupp från folk- och bostadsräkningen. Arbetare har flest arbetsolyckor, tjänstemän minst och egenföretagare någonstans däremellan. Könsskillnaden är minst bland tjänstemännen (Arbetarskyddsstyrelsen & Statistiska Centralbyrån 1994).

Olyckor i skolan

Enligt landstingens olycksfallsregistrering (tabell 4:6 ovan) inträffar 7-10 procent av det totala antalet olyckor inom "skola, offentliga lokaler, institutionsområde". Skololyckorna står i regel för drygt hälften av denna andel, 4-6 procent av alla olyckor. Bland skolbarnen är skololyckorna emellertid ett betydande inslag i olycksbilden. En översikt av olika undersökningar (Hammarström 1994) visar att skololyckorna i åldersgruppen 7-19 år står för mellan 18 och 31 procent av olyckorna. Andelen är högre på låg- och mellanstadiet än bland högstadie- och gymnasieelever.

Forskning och statistik

Skololyckor har rönt viss uppmärksamhet, både bland skolpersonal och forskare. Man har bl a påpekat att skolan (för eleverna) är en farlig miljö, då man jämför med olycksfrekvensen på vuxnas arbetsplatser. En relativt omfattande lokal registrering av skololycksfall förekommer med inriktning på förebyggande arbete och ett antal rapporter om sådan registrering har också publicerats. I regel sköts registreringen av skol-sköterska, men det vanliga är att endast sådana olycksfall registreras som kräver vård på sjukhus eller vårdcentral. Följande uppgifter är hämtade ur ett par sammanställningar av specialundersökningar om skololycksfall (Nordin 1994, Hammarström & Janlert 1994) samt ur landstingens olycksregistrering i öppenvård.

Könsfördelning totalt

Pojkar råkar ut för något fler olyckor i skolan än flickor. Pojkarnas andel ligger mellan 53 och 60 procent av olyckorna; Nordin (1994) kommer i ett vägt genomsnitt av några olika undersökningar fram till siffran 54 procent för högstadiet och 58 procent för lågstadiet, mellanstadiet och gymnasiet. Antalet olyckor är högst på mellanstadiet och högstadiet.

Olycksplats

Den vanligaste olycksplatsen för skololyckor är gymnastiksal-idrottshall-bollplan etc, där (enligt olika undersökningar) mellan 37 och 45 procent av olyckorna inträffar. Skolgårdar, korridorer och klassrum är andra vanliga olycksplatser. Ett mindre antal olyckor inträffar också i "transportmiljö", d v s på väg till och från skolan. Flickorna är tydligt överrepresenterade vid olyckor i gymnastik- och idrottshallar, i transportmiljön tycks könsfördelningen på det hela taget vara jämn, medan pojkar drabbas av fler olyckor i övriga miljöer – skolgård, idrottsplan, inomhusmiljöer. Olycksmiljöerna förändras med åldern. På låg- och mellanstadiet inträffar många olyckor på skolgårdar och idrottsplaner utomhus, miljöer där pojkar är överrepresenterade. Bland äldre skolbarn ökar andelen olyckor i gymnastiksal/ idrottshallar betydligt. I "mopedåldern" sker också en tydlig ökning av pojkarnas olyckor på väg till och från skolan. Bland de yngre tycks däremot flickorna vara minst lika utsatta som pojkarna för olyckor på skolvägen.

Aktivitet

Aktiviteter i samband med olyckan tycks framförallt vara lek-bråk-slagsmål (bland de yngre) samt gymnastik- och idrottsutövning (bland de äldre). Olyckor inträffar också på andra lektioner än idrott – i synnerhet slöjdlektioner – och vid gång, cykling eller mopedåkning på skolvägen. Vad gäller idrott inträffar flest olyckor vid lagsport inomhus (basket, handboll etc), med övervikt för flickor. Pojkar drabbas också av en hel del skador vid fotbollsspel. Olyckor i samband med lek och bråk väcker frågan om vad som är "riktiga" olyckor och vad som är avsiktligt våld. Forskarna på området talar om en glidande skala, där det inte är meningsfullt att göra någon åtskillnad (t ex Nordin 1994, Hammarström 1994). Pojkar drabbas av fler olyckor än flickor i samband med lek och bråk. En undersökning som särredovisat "våldsamma" olyckor som vållats av annan elev visar emellertid, att dessa andelsmässigt står för ungefär en femtedel av både pojkarnas och flickornas olyckor. Vad gäller vållande elev var det dock stor könsskillnad. 92 procent av pojkarnas och 70 procent av flickornas våldsamma olyckor var vållade av pojkar (Hammarström & Janlert 1994).

Flera rapportförfattare påtalar särskilt flickors utsatthet i skolmiljön, trots att det som nämnts är pojkarna som råkar ut för det större antalet olyckor. Framförallt riktas uppmärksamheten mot flickors skador under idrottslektioner. En undersökning (Goldie & de Loës 1990) visar att det är otränade, "inaktiva", elever som är mest skadedrabbade i skolidrotten. Fler flickor än pojkar tycks vara fysiskt inaktiva, och dessutom är otränade flickor mer överrepresenterade vad gäller olyckor än otränade pojkar. En tolkning av detta är, att "flickorna deltar i en gymnastik- och idrottsverksamhet som sker på pojkarnas villkor" (Socialstyrelsen 1991:62). Förutom olycksfallen i samband med idrott påpekas också att skolan allmänt är en ganska våldsam miljö som passar flickor sämre än pojkar. Hammarström (1994:28) noterar att pojkar i hög grad själva är aktiva i olyckssituationen, "medan nästan alla skador bland flickor inträffar oväntat".

Tid

Skololyckor äger av naturliga skäl rum under skolåret, d v s inte under sommarlov, eller andra lov. Danielsson (1987) konstaterar att skolbarns olycksfrekvens minskar märkbart under sommarlovet. Hon gör dock ingen jämförelse mellan flickor och pojkar i det avseendet. Det kan ändå vara värt att notera, att könsskillnaden i antalet skololyckor är mindre än könsskillnaden för andra typer av olyckor i de aktuella åldersgrupperna (där pojkarna alltså är mer överrepresenterade).

En annan tids- eller situationsaspekt är om olyckor äger rum på lektionstid eller under rast. Här ger olika undersökningar olika besked, i den mån dessa uppgifter alls redovisas. Pojkar tycks genomgående råka ut för fler olyckor på raster, medan flickorna är överrepresenterade i olyckor under gymnastiklektioner.

Skada

Skademönstret i skolan ser också olika ut för flickor och pojkar. De vanligaste skadorna bland flickor är stukningar och vrickningar, medan pojkar i högre grad också drabbas av frakturer och sårskador. Pojkar har också fler huvudskador än flickor, främst tandskador.

Olyckor bland barn och äldre

Vid sidan av trafik- och arbetsolyckor tycks barnolyckor vara den typ av olyckor som uppmärksammas mest under efterkrigstiden, åtminstone vad gäller förebyggande arbete. Barn anses inte ansvariga för sina handlingar på samma sätt som vuxna, och olyckor som drabbar barn betraktas som vuxenvärldens ansvar. Ofta betonas att barnolyckor är ”onödiga”, inte skulle behöva hända (Barnmiljörådet & Folksam 1989).

Intresset för olyckor bland äldre är av senare datum och torde främst bero på att äldre människor kommit att stå för en allt större del av olycksfallsskadorna. Olyckor bland äldre får också allvarigare konsekvenser än bland yngre. En annan anledning som ibland nämns är, att äldre i likhet med barn uppfattas som ”oskyldiga” offer för olyckor. Medan ungdomars olyckor ofta hänger samman med medvetet risktagande kan barns och äldres olyckor snarare ses som resultat av att deras omgivning inte är anpassad efter deras fysiska förutsättningar (Danielsson & Liedberg 1995).

Barnolyckor

I rapporter från olycksregistrering i öppenvård särredovisas ofta barns olyckor, och vissa specialundersökningar av barnolyckor har också utförts (se t ex undersökningen från Jämtland vars resultat redovisas i Liedberg 1995). I flertalet rapporter anses barndomen sluta någon gång i femton-sjuttonårsåldern. Analyser av åldersgruppen 0-14 år är vanliga. För olyckor i denna åldersgrupp ligger könsfördelningen runt 40 procent flickor/60 procent pojkar. Denna fördelning går igen i alla typer av

sjukvårdsbaserad olycksstatistik – registrering i öppenvård, i slutenvård och dödsolyckor. Jämfört med andra åldersgrupper har barnen, såväl pojkar som flickor, lindrigare skador och mycket få dödsolyckor. Följande uppgifter kommer från olycksregistrering i öppenvård om inget annat anges.

De yngre barnen, 0-6 år, förolyckas nästan enbart i hemmiljö, i samband med lek och andra aktiviteter. Merparten av olyckorna både för flickor och pojkar, men mest markerat för flickorna, sker inomhus. Pojkarna är tydligt överrepresenterade i utomhusmiljöer som lekplatser och trädgårdar, samt i garage. Ett mindre antal olyckor äger också rum på daghem och förskolor. Bland de äldre barnen, 7-14 år, är olyckorna jämnare fördelade mellan hem, skola och fritidsanläggningar. Detta gäller både pojkar och flickor. Vad gäller aktiviteter minskar olyckor vid lek med åldern, medan idrottsolyckorna ökar. Här är pojkarnas överrepresentation stor vid idrott på fritid, medan könsskillnaden är liten vid idrottsolyckor under skoltid. En liten andel av barns olyckor inträffar i vad som definieras som trafikmiljö. Trafikolyckorna är emellertid de allvarligaste olyckorna och står för merparten av barns dödsolyckor. I slutenvårdsstatistiken står fallolyckor för ungefär hälften av alla olyckor i åldrarna 0-14 år, både för pojkar och flickor. Könsskillnaderna i olyckstyper är också i övrigt påfallande små när det gäller olyckor som krävt sjukhusvård.

Några tydliga könsskillnader mellan barn i olika åldrar är svåra att upptäcka. Även i olycksstatistik som är fördelad på ettårsklasser har pojkarna genomgående något fler olyckor än flickorna i varje årsklass. Vad gäller skademönstret finns emellertid, åtminstone i några undersökningar, en del könsskillnader. Pojkar har fler sårskador, medan flickorna har större andelar vrickningar och stukningar.

Dödsolyckor bland barn har minskat kraftigt under efterkrigstiden, från över 400 per år i början av 1950-talet till under 100 årligen (Berfvenstam 1989:53). Såväl pojkars som flickors dödsolyckor har minskat, men flickornas andel av dödsolyckorna har ökat något under perioden, från 30 till 40 procent. I början av perioden hade pojkarna många drunkningsolyckor, men ganska snart blev trafikolyckorna dominerande. För flickorna har trafikolyckor under hela perioden varit den vanligaste typen av dödsolyckor. Vad gäller andra olyckor än dödsolyckor saknas i regel underlag för att göra jämförelser över tid. Vissa barnolycksforskare oroar sig emellertid över en ökad andel skador bland flickor i samband med skolgymnastik. De påpekar också att flickors idrottsutövande närmast sig pojkarnas, i synnerhet har fler flickor börjat spela fotboll, vilket påverkar flickornas olycksfrekvens (Tordai 1985, Folksam 1987).

Äldreolyckor

En allt större del av befolkningen utgörs av äldre människor och de äldres andel av olyckorna har ökat betydligt under efterkrigstiden. Olyckor får allvarligare konsekvenser för äldre människor än för yngre,

vilket avspeglas i högre andel dödsolyckor, högre andel olyckor som kräver sjukhusvård och längre genomsnittliga vårdtider. Äldreolyckor är därmed förknippade med höga vårdkostnader. Dessutom får olyckor ofta allvarigare sociala konsekvenser för äldre än för unga människor. Olyckor kan leda till begränsad rörlighet, oro och rädsla för att gå ut, och i värsta fall svårigheter att klara sig själv och bo kvar i sin egen bostad. Detta är några viktiga anledningar till att olyckor bland äldre fått ökad uppmärksamhet på senare år (Sjögren 1994, Eilert-Petersson 1993b, Svensson 1991).

Som framgår av tabell 4:7a-c (sid 118 ovan), förolyckas fler kvinnor än män i åldrarna från 65 år och uppåt. Kvinnorna står för 52 procent av dödsolyckorna, 67 procent av olyckorna som kräver sjukhusvård och ca 60-65 procent av de olyckor som registreras i öppenvården. En orsak till kvinnoövervikten är åldersstrukturen i befolkningen. Kvinnorna utgör 57-58 procent av dem som fyllt 65 år och närmare 70 procent av dem som fyllt 85. Olyckstalen ökar kraftigt i de äldsta åldersgrupperna. Beräkningar från slutenvård- och öppenvårdsstatistik tyder emellertid på att kvinnor är överrepresenterade även om man tar hänsyn till detta (t ex Eilert-Petersson 1993b, Sjögren & Björnstig 1989).

De flesta äldreolyckor inträffar i hemmiljö. Där är "bostadsrum" den vanligaste olycksplatsen, i synnerhet för kvinnor. Kvinnor har också många olyckor i kök, medan männen är tydligt överrepresenterade i trädgårdar och garage. Övriga olycksplatser av betydelse är trafikmiljö, där männen åtminstone i vissa undersökningar är överrepresenterade, och institutioner – servicehus, sjukhus, sjukhem etc – där det framförallt är kvinnorna i de allra äldsta åldersgrupperna som förolyckas (se även Svensson 1991 och Gustafson m fl 1994 om olyckor inom äldreomsorg). Vid uppdelning mellan olyckor inomhus och utomhus framgår att kvinnor drabbas av fler olyckor inomhus medan merparten av mäns olyckor inträffar utomhus.

Fallolyckor dominerar kraftigt i de äldres olycksbild. Kvinnor har avsevärt högre andel fall än män, vilket delvis (men bara delvis) är en ålderseffekt då andelen fallolyckor är störst i de allra äldsta åldersgrupperna. Fallolyckorna är, enligt registrering i öppenvård, den viktigaste olyckstypen i hem och på institution, men också i trafikmiljön, och kvinnornas övervikt är genomgående. Andra typer av trafikolyckor, främst bil- och cykelolyckor, drabbar däremot flest män. Liknande olycksmönster framträder i dödsorsaks- och slutenvårdsstatistiken, med den skillnaden att olyckor i samband med medicinsk behandling i slutenvårdsregistret står för ett stort antal olyckor, både för kvinnor och män. Dessutom registreras, som tidigare nämnts, inte fallolyckor i trafikmiljö som trafikolyckor i dessa typer av statistik.

Fallolyckorna orsakar ofta frakturer på armar och ben samt lättare vrickningar och stukningar. Dessa står för merparten av de äldres olycksfallsskador, mest markerat för kvinnorna. Männen har fler olyckor än kvinnorna med "skärande/stickande föremål", ofta vid arbete med

verktyg, som ger sårskador. I vissa undersökningar har männen också fler huvudskador. Fallolyckorna anses i regel vara de allvarligaste olyckorna, eftersom de i stor utsträckning kräver sjukhusvård. På det hela taget har också äldre kvinnor svårare skador och längre vårdtider än äldre män. Högst andel dödsolyckor finns emellertid i trafikolyckorna, och där är männen överrepresenterade (Sjögren 1994).

Alkoholrelaterade olyckor

”Det råder knappast något tvivel om att alkohol generellt sett är den viktigaste bakomliggande orsaken till olycksfall med dödlig utgång”, hävdar ett par forskare (Krantz & Löwenhielm 1987:3917). Alkoholpåverkan tycks åtminstone vara den enskilda orsak till olyckor som blivit föremål för mest forskning. Samtidigt är alkoholpåverkan en faktor som är svår (och känslig) att mäta och registrera på ett rättvisande sätt och flera forskare talar om stora mörkertal.

I SCB:s dödsorsaksstatistik redovisas antalet dödsfall där alkoholmissbruk eller alkoholskador angivits som underliggande eller bidragande dödsorsak. Den publicerade statistiken skiljer emellertid inte mellan olyckor och andra dödsfall. Trafikolycksstatistiken redovisar antalet förare som av polis misstänks vara alkoholpåverkade. Publicerade uppgifter är inte könsuppdelade. Vid olycksregistrering i öppenvård finns ofta uppgift om alkoholpåverkan med som en fråga på de blanketter som används. I flera undersökningar påpekas emellertid att bortfallet på denna fråga är högt, och uppgifter om alkoholpåverkan finns mycket sällan med i publicerade rapporter. Dessutom finns en del undersökningar och forskningsprojekt som särskilt har studerat alkoholens samband med olika typer av olyckor. Följande uppgifter bygger, då inget annat anges, på en forskningssammanställning från Socialstyrelsen (1988).

Som genomgången av olycksforskning ovan (avsnitt 2.2) visade är olyckors orsaker inget oproblematiskt område. Alkoholpåverkan hos den förolyckade innebär heller inte med nödvändighet att olyckan är ”alkoholrelaterad”, även om det ofta beskrivs så i forskningen om alkohol och olyckor. Med den reservationen kan man ändå konstatera, att påfallande många olycksoffer är påverkade av alkohol. I en studie från mitten av 1980-talet (Krantz & Löwenhielm 1987) var ungefär 20 procent av undersökta dödsolycksoffer alkoholpåverkade vid olyckstillfället. Urvalet i studien är emellertid inte representativt för alla dödsolyckor, eftersom endast obducerade olycksoffer ingick. En äldre undersökning (Bjerver m fl 1971) av olycksdrabbade i akutsjukvården visade på liknande siffror, runt en femtedel alkoholpåverkade. Här hade dock gränsen för alkoholpåverkan satts något lägre.

En mängd data visar att män konsumerar betydligt mer alkohol än kvinnor (se t ex Socialstyrelsen 1988, 1994, Alkoholstatistik) och alkoholrelaterade sjukdomar, skador etc har ofta betraktats som manliga problem. I flera undersökningar om alkohol och olyckor verkar man närmast ta för givet att de alkoholpåverkade olycksoffren är män.

Forskning om alkohol och andra droger har överhuvudtaget anklagats för könsblindhet, då den fokuserat på manliga förhållningssätt till droger och betraktat dessa som allmänmänskliga (Milton 1993).

I de fall då könsuppdelning görs framgår tydligt att männen i mycket högre grad än kvinnorna är alkoholpåverkade i samband med olyckor. Alkoholpåverkan tycks vara särskilt vanlig i vissa "mansdominerade" olyckskategorier – singelolyckor i trafiken, drunkningsolyckor och i någon mån bränder. Även *inom* de olika olyckstyperna är männen alkoholpåverkade i betydligt större utsträckning än kvinnorna.

Det finns också en mängd undersökningar som visar att människor som missbrukar alkohol har mycket stor överdödlighet i olyckor. I Socialstyrelsens forskningsöversikt (1988:40f) återges resultaten av ett antal sådana undersökningar. En av undersökningarna är även uppdelad på kön och visar tydligt förhöjd olycksfrekvens för både kvinnor och män, även om männen till antalet dominerar kraftigt i materialet. Bjervers m fl undersökning (1971) visar att "kända alkoholmissbrukare" också är överrepresenterade vid mindre allvarliga olyckor. De kända alkoholmissbrukarna i denna undersökning tycks uteslutande ha varit män.

Samband mellan alkohol och trafikolyckor har rönt stor uppmärksamhet i forskning och statistikinsamling. Uppgifter om alkoholpåverkan i SCB:s trafikolycksstatistik är som nämnts inte könsuppdelade, men visar att 4-5 procent av olycksdrabbade motorfordonsförare och mopedister misstänks vara påverkade av alkohol vid olyckstillfället. En närmare analys visar, att andelen är högre för svåra olyckor än för lindriga (CAN 1993). Vissa forskare menar emellertid att dessa uppgifter grovt underskattar antalet alkoholpåverkade trafikanter. Jämförelser med bl a undersökningar från sjukvården tyder på att 25-30 procent av dödsoffren i trafikolyckor är alkoholpåverkade. För singelolyckor med dödlig utgång anges andelar på 55-60 procent (Thulin 1992, Eriksson & Öström 1992). Bland mindre allvarliga olyckor kan man också förvänta sig att olyckor där föraren är alkoholpåverkad anmäls till polis i mindre omfattning än andra olyckor. Flera undersökningar noterar att unga män (20-30 år) är en riskgrupp vad gäller alkoholpåverkan och trafikolyckor, men annars sägs mycket lite om kön. Forskarna verkar ta för givet att det är stor övervikt av män, även om bl a Jones m fl (1989) hävdar att antalet kvinnor som kör bil alkoholpåverkade har ökat avsevärt på senare år. Alkoholpåverkan vid bilkörning minskar betydligt i äldre åldersgrupper (Thulin 1992, Sjöberg 1994).

Den typ av olyckor som har starkast samband med alkohol tycks annars vara drunkningsolyckorna. I flera undersökningar har över hälften av de drunknade varit alkoholpåverkade (Socialstyrelsen 1988); Krantz och Löwenhielm (1987) anger en något lägre siffra. En av de undersökningar Socialstyrelsen refererar skiljer mellan män och kvinnor, och en betydligt lägre andel av kvinnorna än av männen var alkoholpåverkade. Antalet kvinnor i undersökningen var emellertid litet. De flesta drunkningsoffren

är medelålders män, och det är även bland dessa som andelen alkoholpåverkade tycks vara högst.

Hög andel alkoholpåverkan rapporteras också för dödsoffer i bränder (Socialstyrelsen 1988, Krantz & Löwenhielm 1987), med en övervikt för äldre män. För övriga typer av olyckor är uppgifterna än mer ofullständiga, men i den mån könsaspekten nämns är en betydligt högre andel män än kvinnor alkoholpåverkade i samband med olyckor.

Av olyckstyperna kan man sluta sig till, att alkoholrelaterade olyckor ofta inträffar utomhus. Tillgängligt material visar att åtminstone trafikolyckor med alkohol inblandade är som flest under kvällar och nätter fredag-söndag. Hur förhållandet mellan mäns och kvinnors alkoholrelaterade olyckor ser ut med avseende på tid och plats framgår emellertid inte.

Det finns inte heller underlag för att säga något säkert om hur könsskillnader i alkoholpåverkan i samband med olyckor har förändrats över tid. Påfallande många av de undersökningar som idag refereras, i synnerhet vad gäller olyckor som inte inneburit dödsfall, är gamla och förmodligen inte helt rättvisande.

Sammanfattning

Den indelning i olika ”typer” av olyckor som jag gjort i detta avsnitt avspeglar olika områden för empiriskt grundad forskning om olyckor. Indelningen är, som nämnts, inte logiskt konsistent, då olika olyckstyper är definierade utifrån olika kriterier. Sammantaget bör genomgången ändå ge en någorlunda heltäckande beskrivning av kvinnors och mäns olyckor, en beskrivning som kan komplettera och fördjupa de övergripande olycksbilder som gavs i avsnitt 4.2.

Den största bristen i beskrivningen gäller olyckorna i bostadsmiljön. Att studera dessa olyckor innebär att lägga pussel med olika tillfälliga registreringsprojekt i öppenvården, där bortfallet är stort, representativiteten tveksam (bl a kan man förmoda att det finns regionala skillnader i olycksmönster) och resultaten ofta publiceras i sådan form att de är svåra att jämföra. Vissa mönster vad gäller könsskillnader framträder, men med tanke det stora antalet olyckor som inträffar i bostadsmiljö hade mer detaljerade och heltäckande uppgifter varit värdefulla.

På ett par andra områden, trafik- och arbetsolyckor, finns däremot specialiserade informationssystem med en mängd detaljinformation. Det vore önskvärt att mer av den statistik som publicerades från dessa system var könsuppdelad. Samtidigt bör man komma ihåg att det både för arbetsolyckor och trafikolyckor finns svårhanterliga bortfalls- och klassificeringsproblem, och att de uppgifter som samlas in inte i första hand är avsedda att belysa könsskillnader.

När det gäller idrotts- och skololyckor finns vissa möjligheter att komplettera öppenvårdsregistreringens resultat med uppgifter från olika specialundersökningar. Intrycket är ändå att dessa olyckor, i likhet med olyckor i bostadsmiljö, betraktas som betydligt mindre allvarliga samhällsproblem och betydligt mindre angelägna forskningsområden än trafik- och arbetsolyckor.

En typ av olyckor som jag här inte har studerat närmare är olyckor inom sjukvård och institutionsboende. Där kan man förmoda att kvinnor drabbas i högre utsträckning än män. Området är svårhanterligt, då vårdrelaterade olyckor framträder mycket tydligt i slutenvårdsstatistiken, men är i stort sett frånvarande i öppenvårdsregistrering och dödsorsaksstatistik. Vidare saknas i genomgången ovan vissa fritidsolyckor som faller utanför de beskrivna olyckstyperna.

Sammantaget visar genomgången på tydliga könsskillnader, inom och i någon mån mellan olika olyckskategorier. Mansdominansen är störst inom arbetsolyckorna och betydande också inom idrottsolyckorna. En mindre men dock genomgående övervikt för män framträder även inom övriga typer av olyckor – olyckor i trafiken, i skolan och i bostaden.

Vid genomgången av den sjukvårdsbaserade statistiken visade sig en ganska tydlig köns- och åldersprofil: Av de yngsta drabbas något fler pojkar än flickor av olyckor. Bland ungdomar från femtonårsåldern och uppåt ökar såväl olycksfrekvens som könsskillnad kraftigt. Efter en topp runt tjugofemårsåldern minskar sedan både antalet olyckor och männens överrepresentation fram till pensionsåldern. Därefter sker ofta en ökning av olyckstalen och kvinnorna har i regel, åtminstone i absoluta tal, fler olyckor än män. Den följande analysen har visat att detta åldersmönster inte kan isoleras till någon enstaka olyckstyp, utan går igen i flera typer av olyckor. Barns olyckor i hem, skola och trafik visar genomgående en viss övervikt för pojkar bland olycksoffren. Höga olyckstal och stora könsskillnader bland ungdomar finns i såväl idrotts- som trafik- och arbetsolyckorna. Bland de äldre ökar genomgående kvinnornas andel av olyckorna. Hos de allra äldsta väger hemolyckorna tungt, men mönstret återfinns också i trafik- och arbetsolyckorna.

Vidare framträdde, i synnerhet vad gällde dödsolyckor, en tendens till minskade könsskillnader i olycksfrekvens över tid. Denna utveckling är tydlig också för de specialområden där det finns längre tidsserier av olycksstatistik. Kvinnors andel av såväl polisanmälda vägtrafikolyckor som anmälda arbetsolyckor visar en stadig ökning över de senaste årtiondena.

Ett viktigt syfte med beskrivningen av olika typer av olyckor var att knyta könsskillnader i olyckor till könsskillnader i praktik – aktivitet, tid och plats. Även här tycks en del systematiska skillnader framträda. Tydligast är skillnaderna när det gäller *olycksplatser*. Redan en uppdelning i inomhus- och utomhusolyckor visar på könsskillnader som går igen i flera typer av olyckor – män förolyckas utomhus i högre grad

än kvinnor. På mer detaljerad nivå finns betydande könsskillnader i olycksfrekvens mellan olika utrymmen i bostaden, olika typer av idrottsanläggningar, olika trafikmiljöer o s v.

Tiden är mer svårhanterlig. De tidsaspekter som behandlats har dels varit tidpunkt för olyckan – månad, veckodag och klockslag – och dels ”situation”, d v s om olyckan inträffat på arbetstid, fritid, skoltid etc. När det gäller tidpunkt för olyckor är det svårt att se några tydliga mönster i könsskillnader. Man kan möjligen notera att kvinnor har en högre andel av sina olyckor vintertid, medan männen har fler olyckor på sommaren. Här tycks dock finnas orsaker som är specifika för respektive olyckstyp. Den tydligaste könsskillnaden i situation som framkom i avsnitt 4.2 var att män hade större andel olyckor på arbetstid, medan kvinnor hade större andel olyckor under fritid. Analysen av olika olyckstyper tillför knappast något till denna bild.

Vad gäller *aktivitet* i samband med olyckan, anses ungdomars olyckor ofta anses hänga samman med eget medvetet risktagande och ett mer eller mindre frivilligt utövande av farliga aktiviteter. Äldreolyckor anses snarare bero på att de äldres miljö inte är avpassad efter deras fysiska förmåga. Liknande resonemang kan föras om olyckor som drabbar småbarn. Man kan notera, att könsskillnaden i olycksfrekvens är som störst i de åldrar då olyckor kan tolkas som resultat av eget risktagande. Genomgången av aktiviteter i samband med olyckor ger anledning att fundera på, om inte könsskillnader är väl så viktiga som ålderskillnaderna vad gäller graden av eget risktagande i samband med olyckor. Mycket tyder på att män genomgående, oavsett ålder, dels utövar ”farligare” aktiviteter, dels råkar ut för fler olyckor än kvinnor även när de enligt statistiken utövar samma aktiviteter.

Dessa tolkningar av könsskillnader i olycksmönster utifrån aktivitet, tid och plats ska jag försöka utveckla ytterligare i avsnitt 4.4.

4.4 Könsdimensioner i olyckor

Genomgången av empirisk kunskap, framförallt statistik, om olyckor kan sägas ha visat på två saker. Dels finns tydliga skillnader mellan kvinnors och mäns olyckor. De flesta variabler man kan tänka sig, åtminstone de man samlat in statistik om, visar på könsskillnader – olycksfrekvens, typ av olycka, åldersfördelning, olycksplats, aktivitet och situation i samband med olycka, typ av skada o s v. Dels tycks skillnaderna, i den mån detta går att mäta, vara på väg att minska. De typer av olyckor där statistik finns för längre tidsperioder (dödsolyckor, trafikolyckor och arbetsolyckor) visar alla på en utjämning, d v s en ökad andel kvinnor bland olycksoffren.

Båda dessa iakttagelser är viktiga. I fortsättningen kommer jag emellertid att lägga störst vikt vid den första, d v s att det råder tydliga

könsskillnader. Detta framgår klart av det empiriska materialet. När det gäller könsskillnadernas förändring över tid har det empiriska materialet svagheter, som gör det svårt att närmare studera förändringarna (t ex nedbrutna på olika typer av olyckor, ålder, tidpunkt, plats, aktivitet m fl faktorer).

Det som till att börja med är intressant är att finna någon systematik, några mönster i de könsskillnader som framträder i statistiken. Vissa sådana mönster antydde i de sammanfattningar som avslutade avsnitten 4.2 och 4.3. Nästa steg blir sedan att sätta in dessa mönster i ett teoretiskt sammanhang, framförallt med hjälp av min modell för samband mellan kön, risk och olyckor (figur 4:1). Liksom i avsnittet om risk är det viktigt att komma ihåg att de könsskillnader som framträder inte är absoluta, utan relativa. Min utgångspunkt är att könsskillnader i olyckor bör sättas i samband med könsskillnader i ideologi och praktik, vilka i sin tur avspeglar köns(makt)strukturer och könsrelationer. Påverkan från sådana bakomliggande faktorer är inte tvingande på individnivå, för alla män och alla kvinnor, men den kan ändå förväntas skapa systematiska mönster i kvinnors och mäns olyckor på aggregerad nivå.

I svensk och internationell forskning framträder ett antal olika förklaringar till könsskillnader i olyckor – förklaringar som jag med hjälp av min modell ska försöka placera in i ett vidare teoretiskt sammanhang. Många av förklaringarna refererar på olika sätt till könsroller (ideologi). Könsrollsteorier har emellertid utsatts för mycket kritik, och en del av denna kritik tycks vara relevant också vad gäller användningen av teorierna för att förklara könsskillnader i olyckor. Som en kompletterande utgångspunkt återknyter jag därför till det synsätt som betonar aktivitet, tid och rum (praktik). Kvinnor och män gör olika saker, på olika platser och vid olika tidpunkter, vilket också påverkar deras olycksmönster.

Sambanden mellan kön och olyckor går, enligt de förklaringar jag tar upp, genom några olika riskfaktorer. I slutet av detta avsnitt kommer jag också att återknyta till ett par distinktioner från kapitlet om kvinnors och mäns risker, som jag tror kan ge en fördjupad förståelse av könsskillnader i olyckor.

Till att börja med ska jag emellertid säga något om själva forskningen och statistikproduktionen om olyckor, betraktade ur ett könsperspektiv.

Könsperspektiv på olycksforskningen

En vanlig kritik från kvinnoforskare är att den etablerade forskningen studerar mäns verklighet, utifrån ett manligt perspektiv och framställer det manliga som allmängiltigt, allmänmänskligt. Detta innebär att kunskap om kvinnor och kunskap som präglas av kvinnors erfarenheter och livssammanhang definieras som mindre viktig och mindre värd. Det innebär också att man ofta, såväl i teoretiska som empiriska arbeten, blundar för företeelser som hänger samman med könsskillnader och

könsrelationer (Åquist 1995, Dant 1991 kap 9). Dessa förhållanden avspeglar, kan man hävda, bakomliggande könsmaktstrukturer och ojämlika könsrelationer.

Kvinnoforskning som specifikt handlar om olyckor är det ont om. Däremot kan man mycket väl anlägga ett könsperspektiv på befintlig statistik och forskning om olyckor. Vilka olyckor (kvinnors, mäns) är det som studeras, och hur behandlas könsskillnader i olyckor av olycksforskarna?

Den tidiga olycksforskningen ägnade sig åt arbetsplatsolyckor och så småningom trafikolyckor. På senare tid har intresset ökat för barnolyckor, hem- och fritidsolyckor och äldreolyckor, men det är fortfarande trafik- och arbetsolyckorna som volymmässigt dominerar när det gäller forskning och statistikinsamling om olyckor. Därmed finns en klar tendens att mäns olyckor ägnas större intresse än kvinnors olyckor. Betydligt fler män än kvinnor drabbas av arbetsolyckor, och forskningen har också av tradition varit inriktad på industriolyckor (Menckel & Kullinger, red 1996). Kvinnors arbetsolyckor inträffar däremot i stor utsträckning inom vård och omsorg. Trafikolyckorna har också en tydlig mansövervikt. Inom trafikolyckorna rör dessutom påfallande många studier förolyckade bilförare, en kategori olycksoffer där mansövervikten är större än i den totala mängden trafikolyckor. Slående i forskning och statistiska publikationer om arbets- och trafikolyckor är också, att mansövervikten i dessa olyckor ägnas mycket liten uppmärksamhet. Snarare framställs mäns olyckor som ett könsneutralt samhällsproblem.

Frågan om vilka olyckor som studeras, vilka olyckor som definieras som problem, kan anknytas till ett annat viktigt diskussionsämne inom könsteori, nämligen distinktionen privat–offentligt (Åquist 1995). Det tycks vara så att olyckor som inträffar i den offentliga sfären, i trafiken och på arbetsplatser, ägnas störst uppmärksamhet. Här dominerar också männen bland olycksoffren. Olyckor i den privata sfären, olyckor som inträffar i hemmet och/eller på människors fritid, uppfattas som mindre problem, och har uppmärksammats relativt sent. Dessa olyckor har i regel (med idrottsolyckor som tydligt undantag) en jämnare könsfördelning. Man kan notera, att intresset för äldre människors olyckor ökar när olycksoffren uppfattas som en belastning för den offentliga vård- och omsorgsapparaten.

Mäns olyckor är alltså föremål för mer forskning än kvinnors olyckor, men olycksforskningens utveckling på senare tid har ändå inneburit att kvinnors olyckor fått ökad uppmärksamhet. Dessutom kan man notera, att arbets- och i synnerhet trafikolyckorna blir allt mindre ”manliga” – andelen kvinnor bland olycksoffren har ökat påtagligt de senaste årtiondena.

Men detta har inte inneburit att *könsskillnader* i olyckor rönt någon större uppmärksamhet bland olycksforskare och statistikproducenter. Jag ser två viktiga orsaker till detta. Dels tenderar uppdelningen av

olycksforskningen i olika delområden (trafikolyckor, arbetsolyckor, barnolyckor etc) att dölja skillnader i kvinnors och mäns övergripande olycksmönster. Dels domineras forskning och statistikproduktion av ett epidemiologiskt perspektiv, som i mycket hög grad är inriktat på prevention. I sökandet efter påverkbara orsaksfaktorer bakom olyckor reduceras ”kön” ofta till en variabel i mängden. Ibland framställs kön rentav som en möjlig *orsak* till olyckor, som testas enligt ett allt-annatlika-resonemang. Men allt annat är inte lika – kvinnors och mäns ideologi och praktik skiljer sig åt, på sätt som knappast kan studeras genom statistisk konstanthållning (jfr Ekström 1993). Jag återkommer i nästa avsnitt till olika sätt att förklara könsskillnader i olyckor.

Ett annat område, som jag inte varit inne på tidigare, är forskning om olyckors samhällsekonomiska kostnader. Sådana beräkningar görs för att visa på de ekonomiska vinster det innebär att förebygga olyckor och för att avgöra hur kostnadseffektiva olika förebyggande åtgärder är. En studie från Folkhälsoinstitutet (1994a), som ofta citeras i olika sammanhang, ger anledning att fundera över könsaspekter vid sådana beräkningar. Merparten, c:a två tredjedelar, av de kostnader som identifieras i studien rör produktionsbortfall p g a frånvaro från arbetet (korttidsfrånvaro, invaliditet, dödsfall). Detta innebär att olycksfallsskador som drabbar icke yrkesarbetande (en grupp där kvinnor är överrepresenterade) åsätts en mycket lägre ”kostnad”. Bland de yrkesarbetande har män dessutom högre löner än kvinnor. För vissa olyckor (dödsolyckor) har rapportförfattaren beräknat kostnader för produktionsbortfall efter mäns respektive kvinnors genomsnittliga löner. Resultatet blir att en dödsolycka som drabbar en man schablonmässigt anses innebära c:a 30 procent högre kostnad för produktionsbortfall än en dödsolycka som drabbar en kvinna i samma ålder. Inför närmare studier rekommenderas också att korttidsfrånvaro p g a olyckor kostnadsätts efter den förolyckades yrke. Olyckor som drabbar anställda inom mansdominerade branscher som byggande och processindustri skulle då åsättas betydligt högre kostnader än olyckor i kvinnodominerade yrkesgrupper som vårdbiträden, barnsköterskor, affärsbiträden och kontorister (Folkhälsoinstitutet 1994a:88).

Ett uttalat syfte med Folkhälsoinstitutets rapport är att bedöma hur kostnadseffektiva olika olycksförebyggande insatser är. Med de beräkningssätt som används blir slutsatsen (även om rapportförfattaren inte nämner det) att det är betydligt mer kostnadseffektivt att förebygga mäns olyckor än kvinnors. Kostnadsberäkningarna anknyter till ett par viktiga och aktuella frågor – dels frågan om värderingen av hemarbete, i stor utsträckning obetalt kvinnoarbete, dels frågan om löneskillnader mellan kvinnor och män. Det är en stor brist att rapporten inte på något sätt berör dessa frågor, inte diskuterar vilka effekter de använda beräkningsmetoderna får ur könsperspektiv.

Detta är *en* könsdimension – det faktum att mycket *forskning om* olyckor kan kritiseras för att vara könsblind eller åtminstone sakna genomtänkt könsperspektiv. Men det finns förstås andra könsdimensioner i olyckor.

Förklaringar till könsskillnader i olyckor

Den fråga som väl ligger närmast till hands att ställa är ”varför?”. Varför råder det såpass tydliga skillnader mellan kvinnors och mäns olycksfrekvens och olycksmönster? Frågan är som sagt långt ifrån självklar för de forskare som studerar olyckor. Ur det förebyggande perspektiv som dominerar olycksforskningen är det intressanta att identifiera påverkbara orsaker till olyckor, inte orsaker till (exempelvis) *könsskillnader* i olyckor. Könsskillnader kan i detta perspektiv vara intressanta när det gäller att utifrån statistik etc finna ”riskgrupper”, människor som har förhöjd frekvens av olika typer av olyckor och som därför bör uppmärksammas särskilt i det förebyggande arbetet. Men inte heller här är man särskilt angelägen om att fråga sig *varför* exempelvis män har högre olyckstal än kvinnor för en viss olyckstyp. Ofta tycks könsskillnaderna tas för givna; i den mån förklaringar nämns är dessa i regel endimensionella och bygger på förmodade skillnader i riskexponering eller risktagande.

En mer systematisk genomgång av orsaker till könsskillnader i olyckor kan hämta viss inspiration från forskning om kön och hälsa. Där finns en del övergripande teorier, i synnerhet då det gäller könsskillnader i dödlighet, som också tycks användbara för att studera olyckor. Forskningsgenomgångar finns exempelvis hos Hemström (1996), Nathanson (1984) och Verbrugge (1985). Sociologisk forskning (utanför den medicinska sociologin) har ägnat ganska litet intresse åt könsskillnader i olyckor. Vissa ansatser finns hos exempelvis Brun-Gulbrandsen och Ås (1960) och Knudsen (1973, 1975); dessutom ingår ibland resonemang om risktagande och olyckor i teorier om könsroller.

Till att börja med kan man skilja mellan å ena sidan biologiska och å andra sidan sociala och beteendemässiga förklaringar till könsskillnader i olyckor. Företrädare för biologiska förklaringar hävdar, att genetiska och hormonella faktorer gör män mer aggressiva än kvinnor, vilket skulle vara en förklaring till (bland annat) högre olycksfrekvens bland män (t ex Rasmuson 1971). Inom samhällsvetenskaperna finns en stark skepsis mot biologiska förklaringar. Detta gäller inte minst den feministiska forskningen, där biologiska förklaringar till könsskillnader ofta betraktas som försök att legitimera ojämlika könsrelationer. Kritikerna hävdar dels att många aspekter av olycksmönstren (förändringar över tid, åldersskillnader m m) inte kan förklaras av biologiska faktorer, dels att det inte är möjligt att isolera eventuella biologiska faktorer från sociala faktorerers påverkan (Hemström 1996, Nathanson 1984).

Det största intresset riktas istället mot olika sociala faktorer. Flera typer av sådana faktorer kan urskiljas, även om gränsdragningarna dem emellan inte alltid är tydliga:

- Könsskillnader i olycksrelaterat beteende och risktagande.
- Könsskillnader i skydds beteende och säkerhetsåtgärder.

- Könsskillnader i exponering för olycksrisker.
- Könsskillnader i socialt stöd.
- Könsskillnader i erfarenhet, fysiska förutsättningar etc.
- Könroller.

Ofta sätts könsskillnader i olyckor i samband med olika beteendefaktorer. Det handlar å ena sidan om olycksrelaterat beteende, risktagande, vårdslöshet och oförsiktighet, å andra sidan om skydds-beteende och säkerhetsåtgärder (eller om man så vill riskundvikande). Män anses i regel ha större fallenhet än kvinnor för risktagande och olycksrelaterade beteenden. Kvinnor anses däremot mer riskundvikande, försiktigare och mer benägna att vidta olika säkerhetsåtgärder (Hemström 1996, Nathanson 1984). Detta stämmer väl överens med den bild som framträdde i avsnitt 3.2 ovan, av könsskillnader i riskhantering.

Ett annat vanligt antagande är att män i högre grad än kvinnor är exponerade för olycksrisker. Knudsen (1973) menar att mäns högre grad av förvärvsarbete innebär förhöjd olycksrisk, vilket skulle kunna vara en förklaring till att könsskillnaderna i olyckor är som störst i yrkesaktiv ålder. Andra forskare betonar snarare att både mäns yrken och fritidssysselsättningar ofta är mer riskfyllda än kvinnors motsvarande aktiviteter (Nathanson 1984, Hemström 1996, Verbrugge 1985). I förlängningen antyds en arbetsdelning mellan könen, där farliga arbeten och andra riskfyllda aktiviteter genomgående definieras som "manliga" (Day 1984).

Skillnaden mellan riskexponering och risktagande är inte glasklar. Den som tar en risk är ju samtidigt exponerad för risk. Om man ändå vill skilja riskexponering från risktagande, och jag tror att det är fruktbart att göra det, kan man hävda att risktagande innebär medvetet agerande i förhållande till risk, medan människor kan vara exponerade för risk utan att vara medvetna om det.

Inom forskning om kön och hälsa betonas ofta den fjärde punkten, socialt stöd. Män anses mer beroende av det sociala stöd som äktenskapet ger, medan kvinnor har ett vidare nät av sociala relationer. Möjligen kan föräldraskap också ge ett större socialt stöd åt kvinnor än åt män. Ett starkt socialt stöd anses innebära ett skydd mot ohälsa och olyckor (Hemström 1996, Nathanson 1984). Viss forskning tyder på att ensamstående (inte minst frånskilda) män drabbas av påfallande många olyckor (t ex Nyström 1980).

Personlig erfarenhet, enligt den femte punkten, kan sammanfattas i Knudsens (1973, 1975) begrepp "individkapacitet". Knudsens tanke är att män är utsatta för större risker än kvinnor, utför fler farliga aktiviteter o s v, och därigenom med tiden skaffar sig erfarenhet och kompetens att hantera farliga situationer bättre än kvinnor. Detta, menar han, skulle vara en förklaring till att kvinnors olyckor ökar mer än mäns i de äldre åldersgrupperna. Fysiska förutsättningar har bl a uppmärksammats som

orsak till könsskillnader vid skador i skolgymnastiken (Goldie & de Loës 1990) och vid äldreolyckor (SOU 1984:42 sid 33f).

Slutligen nämns ofta könsroller som en förklaring till könsskillnader i olyckor. Ibland behandlas könsroller som en självständig förklaring, vid sidan av de ovannämnda, ibland betraktas de som en bakomliggande orsak, i första hand till könsskillnader i risktagande och riskundvikande. Könsroller behandlas närmare nedan.

Det finns mycket lite forskning som är direkt inriktad på könsskillnader i olyckor. De förklaringar till sådana könsskillnader som jag nu har beskrivit är ofta hämtade från forskning där fokus ligger på annat håll. Man bör därför fråga sig vad dessa förklaringar egentligen syftar till att förklara, och hur detta förhåller sig till de könsskillnader i olyckor som framträtt i den empiriska genomgången.

De flesta föreslagna förklaringarna till könsskillnader i olyckor syftar till att förklara varför män råkar ut för fler olyckor än kvinnor. I regel utgår de från dödsolyckor, där mansövervikten, på aggregerad nivå, är tydlig. Denna utgångspunkt, att män genomgående är mer olycksdrabbade än kvinnor, innebär emellertid viktiga begränsningar. Framförallt innebär den en ensidig betoning av könsskillnader i *olycksfrekvens*, på bekostnad av könsskillnader i *olycksmönster*. Tydliga skillnader finns mellan kvinnor och män vad gäller olika typer av olyckor, olika åldersgrupper, olycksplats, aktivitet i samband med olyckan o s v. Sådana skillnader tas i regel inte upp i förklaringarna. Ett undantag är Knudsen (1973, 1975), som försöker förklara samspelet mellan köns- och åldersskillnader.

Utgångspunkten att män råkar ut för fler olyckor än kvinnor innebär också att förklaringarna till könsskillnader i olyckor som regel utgår från mäns olyckor och deras orsaker. Kvinnors olyckor förklaras, implicit eller explicit, med att kvinnor "har mindre" av det som orsakar mäns olyckor (Nathanson 1984). Kvinnor kör bil mindre, dricker mindre alkohol, arbetar i mindre utsträckning inom farliga yrken, är sällan vårdslösa och risktagande o s v. Men kvinnors olycksmönster skiljer sig från mäns olycksmönster. Kvinnor råkar ut för andra typer av olyckor, på andra platser och vid andra tidpunkter än män. Då är det också rimligt att anta, att det finns skillnader i orsaksmönstren – att kvinnor inte i första hand är utsatta för *mindre* olycksrisker än män, utan att de är utsatta för *andra* olycksrisker.

En annan begränsning med flera av de beskrivna förklaringarna är, att de sällan sätter in könsskillnaderna i något sammanhang. De förklarar inte *varför* det råder könsskillnader i riskexponering, risktagande o s v, eller hur dessa könsskillnader består (eller förändras) över tid. Istället förklarar könsskillnader med könsskillnader. Detta, tillsammans med den ibland ensidiga betoningen av mäns olyckor och deras orsaker, gör det svårt att sätta in könsskillnader i olyckor i ett genomtänkt könsperspektiv. För detta krävs någon form av bakomliggande förklaringar. Men innan jag går in på sådana bakomliggande förklaringar

ska jag, som illustration till några av resonemangen ovan, ta upp ett par mer ingående studier av könsskillnader i olyckor.

Ett exempel: könsskillnader i bilolyckor

Merparten av statistikinsamling och forskning om olyckor har ett orsaksinriktat, epidemiologiskt perspektiv, där könsskillnader ägnas ganska liten uppmärksamhet. Detta gör att det finns relativt lite forskning som i detalj studerar könsskillnader i olyckor och försöker jämföra olika förklaringar till sådana skillnader. Det område där det trots allt finns mest sådan forskning är bilolyckor.

Studier av könsskillnader i trafikolyckor har i första hand varit inriktade på bilförare. I synnerhet har man intresserat sig för de yngre bilförarna, eftersom dessa är mest olycksdrabbade. Forskningen visar att flera olika faktorer ligger bakom de könsskillnader som observerats, och att det inte är självklart hur dessa könsskillnader ska mätas.

I en studie av polisrapporterade trafikolyckor i Sverige 1987-1989 (Spolander 1992) undersöks några olika mått på könsskillnader i bilförares olyckor. Inledningsvis konstateras, att av alla bilförare som är inblandade i trafikolyckor med personsador är tre av fyra män. Förhållandet män/kvinnor kan beskrivas som 3:1. Om man konstanthåller för körkortsinnehav, fler män än kvinnor har körkort, minskar könsskillnaden till 2,15:1. I nästa steg hålls även årlig körsträcka konstant, och då försvinner könsskillnaden helt.

Man kan emellertid gå vidare i sökandet efter könsskillnader och deras orsaker. En aspekt som studerats i en tidigare undersökning av Spolander (1983) är, att män kör mer än kvinnor och därför får större körerfarenhet. Då man, förutom årlig körsträcka även konstanthåller körerfarenhet, ålder och körkortsålder får man fram en könsskillnad på 1,45:1. Ett annat förhållande, som är svårare att mäta, är att de som kör långt (fler män än kvinnor) förmodligen i större utsträckning kör på landsväg, där olycksrisken är mindre än i tätort (Spolander 1983:11). Om man även kunde konstanthålla trafikmiljö borde könsskillnaden, enligt detta resonemang, öka ytterligare.

Det som återstår här är, menar Spolander (1992:12), en "genuin könsskillnad", d v s en könsskillnad som inte kan förklaras av de undersökta faktorerna körsträcka, körerfarenhet, ålder och körkortsålder. Förklaringar till denna könsskillnad står, menar han, att finna i kvinnors och mäns körskicklighet och körsätt.

Män kör bil mer än kvinnor och kan därför förväntas vara skickligare förare än kvinnorna. Detta bör innebära högre olycksrisk för kvinnor. Samtidigt visar flera undersökningar (refererade i Spolander 1992) att män har ett mer offensivt körsätt än kvinnor. I synnerhet yngre män kör fortare, är mindre benägna att släppa fram andra, håller kortare avstånd till framförvarande fordon etc, än andra trafikanter. Detta tycks bero på

att de överskattar sin egen körskicklighet och underskattar sina olycksrisker. För kvinnornas del talar Spolander istället om underskattning av den egna körskickligheten, som leder till ett mer defensivt körsätt. Detta bör leda till större olycksrisk för män.

Distinktionen mellan körskicklighet och körsätt (och deras bakomliggande orsaker) tycks inte helt tydlig, men med Spolanders synsätt tyder statistiken på att mäns aggressivare körsätt är en större riskfaktor än kvinnors sämre körskicklighet. Detta skulle vara förklaringen till den ”genuina” könsskillnad som återstår efter hans statistiska undersökning.

En fördel med Spolanders angreppssätt är, att han inte enbart ser och försöker förklara mäns högre olycksfrekvens och orsakerna bakom mäns olyckor. Han är öppen för att kvinnors och mäns tillgång till och användning av bil skiljer sig åt, och att detta också bör avspeglas i förklaringarna av deras bilolyckor. Skilda riskfaktorer kan tänkas ligga bakom kvinnors och mäns olyckor. Hans resonemang visar också tydligt att könsskillnader kan betraktas på många olika sätt. Ändå framstår just dessa resonemang och Spolanders behandling av olika orsaksfaktorer som problematiska. En mängd könsskillnader, som ur olika perspektiv kan vara i högsta grad relevanta elimineras genom konstanthållning i sökandet efter en ”genuin” könsskillnad. Vad som gör just denna könsskillnad genuin framgår inte; dess tydligaste kännetecken tycks bli att den är svår att förklara med någon kvantifierbar variabel.

I ett par undersökningar från Väg- och transportforskningsinstitutet utvecklas ett lite annorlunda synsätt, genom en analys av unga bilförares olycksinblandning i förhållande till livsstil. Vid en enkätundersökning (Berg & Gregersen 1993) fann man genom clusteranalys ett antal livsstilar som innebar hög respektive låg olycksrisk. Undersökningen följdes sedan upp genom intervjuer med representanter för dessa olika livsstilar (Berg 1994). Förutom körsträckan framträder alkoholkonsumtion och inställning till bilkörning som viktiga livsstilsfaktorer för att förklara hög olycksrisk. Högriskgrupperna dricker mer alkohol och berusar sig oftare än lågriskgrupperna. I högriskgrupperna är man ofta bilintresserad, ser bilen som ett fritidsredskap och bilkörningen som ett mål i sig. Man kör också fort och ”emotionellt”, man retar upp sig på medtrafikanter o s v. Lågriskgrupperna däremot kör mer defensivt och betraktar bilen som enbart ett transportmedel. De präglas, menar Berg, av större omsorgskänsla och framstår som mer mogna bilförare. Högriskgrupperna bryter oftare mot trafikregler och tycks allmänt ha sämre trafikmoral. I bakgrunden tycks finnas socioekonomiska skillnader (fler arbetslösa i högriskgrupperna, fler studerande i lågriskgrupperna) och skillnader mellan olika livsstilar i åsikter och värderingar, framtidsplaner, socialt och politiskt engagemang, fritidsintressen, stil o s v.

I de livsstilar som hade förhöjd olycksfrekvens var det genomgående en tydlig övervikt av män. Livsstilarna med låg olycksrisk innehöll däremot

flest kvinnor. Samtidigt markerar analysen av livsstilar att könsskillnaderna trots allt är relativa. Det finns en hel del män inom livsstilar med låg olycksrisk, liksom det finns kvinnor i högriskgrupperna.

Istället för livsstil talar många forskare om könsroller för att förklara könsskillnader i trafikolyckor. Att köra aggressivt och ta risker i trafiken anses i detta perspektiv höra samman med en manlig könsroll. Kvinnor förväntas ha ett försiktigare, mer defensivt körsätt. Att överhuvudtaget köra bil förknippas, menar Veevers (1982), med makt, prestige, frihet och oberoende, och bilkörning har därigenom traditionellt betraktats som en aktivitet för män. Ökad jämställdhet mellan kvinnor och män kan därför, säger hon, förväntas innebära att kvinnor kör bil mer, att deras trafikbeteende närmar sig männens och att de drabbas av allt fler olyckor. I den förklaringsmodell Berg (1994) använder är sociala roller, t ex könsroller, en bakomliggande faktor, som påverkar människors benägenhet att anta den ena eller andra livsstilen.

Berg och Gregersen ser i sina analyser till alla körkortshavares olyckor; de försöker inte konstanthålla för körsträcka. Argumentet för detta är att körsträckan, hur mycket man kör, är en viktig komponent i de livsstilar som studeras. Samma synsätt går igen i resonemangen kring könsroller. Könsroller antas ligga bakom såväl hur mycket kvinnor och män kör som deras beteende i trafiken.

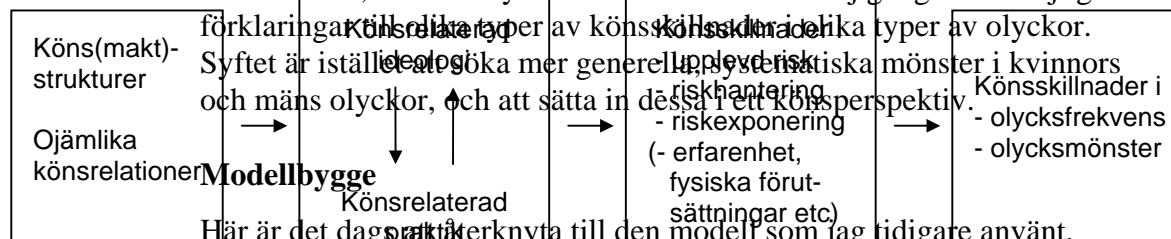
Flera av de förklaringsfaktorer som jag tog upp i föregående avsnitt har använts för att förklara könsskillnader i bilolyckor. Spolanders undersökningar visar att en stor del av den totala könsskillnaden kan förklaras med skillnader i *riskexponering*, d v s skillnader i körkortsinnehav och körsträcka. Bergs och Gregersens undersökningar lyfter dessutom fram könsskillnader i *olycksrelaterat beteende och risktagande*, främst alkoholbruk och vårdslöst körsätt. *Skydds-beteende och säkerhetsåtgärder* kan handla om att köra försiktigt och hålla sig nykter, men också om t ex användning av säkerhetsbälte. Kvinnor anses allmänt vara bättre än män på att använda säkerhetsbälte (jfr avsnitt 3.2 ovan). Könsskillnader orsakade av skillnader i *socialt stöd* har inte framkommit. Däremot visar Spolanders undersökning (1983) att *erfarenhet* av bilkörning är en viktig faktor då man studerar könsskillnader i bilolyckor. Av hans senare undersökning framgår vidare att kvinnor som är inblandade i trafikolyckor skadas i högre grad än inblandade män. Detta kan tolkas som en könsskillnad orsakad av *fysiska förutsättningar*; Spolander talar om ”större sårbarhet hos kvinnor” än hos män (1992:11). En typ av könsskillnader i bilolyckor som uppmärksammas nyligen är, att kvinnor i högre grad än män drabbas av nackskador, s k whiplashskador, vid påkörning bakifrån (Krafft m fl 1996). Detta tros bl a bero på att bilbälten är anpassade till mäns kroppsbyggnad.

Användningen av de olika förklaringsfaktorerna visar, att det inte är självklart hur könsskillnader ska beskrivas och förklaras. Vad som är ”genuina” könsskillnader, och hur långt man går i sökandet efter olika typer av orsaksfaktorer beror på undersökningens perspektiv och syfte.

Samtidigt framgår ganska tydligt, att de olika förklaringsfaktorerna säger mycket lite om könsrelationer. För att nå dit krävs, återigen, någon form av bakomliggande förklaringar. Bergs och Veevers tankar om könsroller och livsstilar är steg i den riktningen.

Ovanstående genomgång av möjliga orsaker till könsskillnader i bil(förar)olyckor är, som sagt, avsedd som exempel. Den är inte uttömmande, och mitt syfte är inte heller att i detalj gå igenom möjliga

Figur 4:2 visar en något utvecklad version av modellen. De flesta av de förklaringar till könsskillnader i olyckor som hittills behandlats kan hänföras till modellens tredje steg. I genomgången av olika föreslagna förklaringar till könsskillnader i olyckor kan man till att börja med skilja mellan riskhantering och riskexponering. Begreppet riskexponering har redan behandlats. Riskhantering omfattar de faktorer som jag i genomgången beskrev som risktagande, olycksrelaterat beteende, riskundvikande, skydds- och säkerhetsåtgärder etc. Människors riskhantering påverkas dessutom, enligt resonemangen i kapitel 3 ovan, av hur de upplever den aktuella risken. Vid sidan av dessa "riskfaktorer" kan möjligen könsskillnader i erfarenhet och fysiska förutsättningar läggas till som en självständig förklaring. "Socialt stöd" framstår däremot snarare som en bakomliggande förklaring till riskhantering och riskexponering. De sociala relationer som skapar sådant stöd bör hellre tänkas uppstå i samspelet mellan ideologi och praktik.

Figur 4:2 Samband mellan kön, risk och olyckor (III)

Den bakomliggande förklaring som oftast tas upp i samband med könsskillnader i olyckor är annars könsroller. Könsroller är ett sätt att beskriva de könsskillnader i normer, förväntningar, värderingar och verklighetsuppfattningar som i modellen beskrivs som könsrelaterad ideologi. Könsrollsteorier har emellertid utsatts för en hel del kritik – kritik som i viss mån också tycks vara relevant när det gäller könsroller som förklaring till könsskillnader i olyckor. En typ av kritik går ut på, att könsrollsteorier ger en alltför begränsad bild av kvinnors och mäns

verklighet. Enligt modellen bör bilden kompletteras med teori och/eller empiri om kvinnors och mäns praktik: aktiviteter, tid och rum.

Innan jag går in på sådana bakomliggande faktorer bör något sägas om de riskfaktorer jag använder som förklaring till könsskillnader i olyckor. Här finns en skillnad jämfört med de aspekter av risk som jag tog upp i kapitel 3 (jfr figur 3:1). Kapitel 3 är inriktat på subjektiv risk – kvinnors och mäns upplevelser av risk och deras hantering av (vad jag förutsätter vara) upplevda risker. Hantering av risk – risktagande eller riskundvikande – är i högsta grad relevant även när det gäller olyckor. Kvinnors och mäns riskhantering (och därmed, vill jag hävda, deras olyckor) påverkas också av deras upplevelser av risk, även om detta inte tas upp i de förklaringar jag har refererat till. Men jag vill dessutom, som förklaring till (könsskillnader i) olyckor, lägga till en ”objektiv” riskkomponent i form av riskexponering. Det är, menar jag, rimligt att hävda att människor är utsatta för olycksrisker oberoende av om de upplever och medvetet hanterat dessa risker, eller ej.

Ideologi – könsroller

Ofta anges könsroller som förklaring till könsskillnader i olyckor. Framförallt är det den manliga könsrollen som står i fokus, med dess inslag av aggressivitet, våldsamhet, våghalsighet, konkurrens och självständighet. Dessa drag antas göra män mer benägna än kvinnor att ta risker och därmed råka ut för olyckor (t ex Waldron 1976, Mason 1976, Veevers & Gee 1986, Stillion 1984). Empirigenomgången visar att också den svenska olycksstatistiken erbjuder sådana tolkningsmöjligheter. Mäns olyckor tycks ofta, i högre grad än kvinnors olyckor, ha samband med eget risktagande. Dessa tolkningar vidareutvecklas i avsnittet om *Rishtagande och utsatthet* nedan.

De flesta forskare som sätter könsroller i samband med olyckor betraktar risktagande och våldsamhet som en del i (alla) mäns socialisation in i mansrollen. Redan i barnuppfostran uppmuntras pojkar att vara tuffa och modiga, medan flickor manas till försiktighet (Veevers & Gee 1986). Den manliga inriktningen på konkurrens och prestation skapar en press att inte vara fegare än (de manliga) kamraterna. Försiktighet, skyddsåtgärder, säkerhetsutrustning etc tenderar att definieras som kvinnligt = inte manligt (Mason 1976). Vissa olycksrelaterade beteenden som alkoholkonsumtion och (vårdslös) bilkörning fungerar, för unga män, som symboler för inträdet i vuxenvärlden. Och de manliga idealen följer sedan med ut i arbetslivet, i trafiken, i olika fritidsaktiviteter – där de ger upphov till en tydlig mansövertikt i olycksstatistiken.

Andra forskare hävdar att manlig våldsamhet och riskbenägenhet snarare är ett uttryck för att (vissa) män har svårt att leva upp till de rollförväntningar de möter. I detta perspektiv ger den manliga könsrollen upphov till känslor av frustration, misslyckande och ångest, vilka i sin tur leder till ”kompensatoriskt maskulint” beteende i form av våld och risktagande (Harrison 1978, Brun-Gulbrandsen & Ås 1960).

Den kvinnliga könsrollen nämns mera sällan i samband med olyckor, och då ofta bara som kontrast till den manliga. Kvinnor uppfattas som försiktigare, mindre risktagande. Ibland beskrivs den kvinnliga könsrollen som ett ”skydd”; den skyddar kvinnor från olycksrisker och gör det svårt för kvinnor att utöva vissa olycksrelaterade aktiviteter. I regel finns emellertid en viss reservation i dessa formuleringar, eftersom skyddet också inskränker kvinnors frihet (Fox 1977, Nathanson 1984).

Om man tittar lite närmare på förklaringarna, och jämför med de olika förklaringsfaktorer som nämndes ovan, är det emellertid inte bara risktagande och riskundvikande som sätts i samband med könsroller. Även könsskillnader i riskexponering anknyts till könsroller. Den arbetsdelning mellan könen som nämndes ovan, där farliga yrken och fritidsaktiviteter definieras som manliga, ses ofta som ett uttryck för rådande könsroller (Day 1984, Veevers & Gee 1986, Knudsen 1975). Skillnaderna i kvinnors och mäns erfarenhet av och förmåga att hantera farliga situationer är ju också en följd av denna arbetsdelning. Även könsskillnader i socialt stöd kan, om man så vill, förklaras med könsroller. Kvinnorollens inriktning på omsorg och relationer bör ge bättre förutsättningar för socialt stöd än mansrollens betoning av självständighet.

Könsrollsteorierna har emellertid utsatts för mycket kritik. En kritik går ut på att rollbegreppet döljer maktrelationer mellan könen. Könsrollerna beskrivs i första hand som *olika*, som könsskillnader snarare än som könsrelationer. Denna kritik drabbar i viss mån också de forskare som använder könsroller för att förklara könsskillnader i olyckor. Dessa för sällan eller aldrig några diskussioner om bakomliggande maktrelationer, utan beskriver i ”neutrala” ordalag hur vissa faktorer i den manliga könsrollen leder till risktagande och olyckor. Ibland tycks det finnas ett medvetande om att dessa faktorer också bidrar till att upprätthålla mäns dominans över kvinnor (Hammarström 1994, Veevers & Gee 1986), medan det hos andra forskare mest verkar vara synd om männen, som lider av en föråldrad och riskfylld mansroll (Harrison 1978, Brun-Gulbrandsen & Ås 1960).

En annan kritik handlar om att könsrollsbegreppet är vagt; det används i olika betydelser. Det är ibland oklart om könsroller avser hur kvinnor och män *förväntas* bete sig, eller vad de faktiskt gör. Det förekommer också oklarheter i begreppets förhållande till individ- respektive samhällsnivån. Könsroller riskerar, konstaterade jag i kapitel 2, att bli ett sätt att *beskriva* allehanda könsskillnader snarare än ett redskap för analys och förklaring. Även detta problem avspeglas i diskussionen om könsroller och olyckor. Tendensen att anknyta alla tänkbara könsskillnader i olyckor till könsroller leder till en svårhanterlig blandning av direkta och indirekta förklaringar, där orsakssambanden ofta är oklara.

När könsroller sätts i samband med olyckor finns vidare en tendens att det är den manliga könsrollen, mäns olyckor och deras orsaker som hamnar i förgrunden. I könsrollernas uppdelning i manligt och kvinnligt framställs det manliga som problematiskt, som en orsak till olyckor, medan det kvinnliga inte uppmärksammas. Detta hänger samman med en fokusering på könsskillnader i olycksfrekvens snarare än i olycksmönster.

Avslutningsvis finns, som jag tidigare nämnt, kritik mot könsrollsteorierna för psykologisk determinism som ger en alltför passiv bild av individen, och kritik mot en ensidig betoning av åsikter och attityder. Denna kritik kan också ges en annan vändning: Könsrollsteori betonar att kvinnor och män socialiseras till skilda normer, värderingar, åsikter, verklighetsuppfattningar, och att de därför kommer att göra olika saker, på olika platser, vid olika tidpunkter. Men här sker rimligtvis också en återkoppling: Vad kvinnor och män gör, var de vistas och vid vilka tidpunkter påverkar också deras verklighetsuppfattningar, åsikter, värderingar och normer. Könsrollsteorin kan kritiseras för att alltför mycket utgå från ideologi – åsikter och värderingar – och bortse från människors praktik – aktiviteter i tid och rum. Dessa faktorer diskuteras i följande avsnitt.

Praktik – aktivitet, tid, rum

I kapitel 2 tog jag upp en del teoretiska och empiriska perspektiv på kvinnors och mäns praktik. Där framkom att det finns viktiga könsskillnader när det gäller arbetsuppgifter och andra aktiviteter, liksom när det gäller tillgång till och användning av tid och rum. En viktig distinktion, framförallt när det gäller rumsliga förhållanden, är den mellan privat och offentligt. Flera forskare har också beskrivit en mer finfördelad rumslig segregering mellan män och kvinnor, nära förknippad med könsuppdelningen vad gäller aktiviteter och ansvarsområden. Härifrån kan man gå vidare, och hävda att män i högre grad än kvinnor har tillgång till egen tid och egna rum.

I befintlig statistik om olyckor framträder också, trots att de publicerade uppgifterna ibland är fragmentariska, vissa tydliga könsskillnader i framförallt *rum* och *aktivitet*. Kvinnors olyckor är i högre grad än mäns koncentrerade till hemmiljön. I hemmet förolyckas kvinnor till största delen inomhus, medan män har en högre andel olyckor än kvinnor utomhus samt i garage, vindsutrymmen etc. Mäns olyckor i högre grad än kvinnors äger rum på arbetsplatser och i samband med idrottsutövning. Här är könsskillnaderna också stora i olycksfrekvens mellan olika näringsgrenar och yrken, respektive mellan olika idrottsgrenar och olika typer av idrottsanläggningar. Även skillnader i trafikolyckor avspeglar rumsliga könsskillnader; så har kvinnor t ex större andel av sina olyckor inom tätbebyggt område. Exempelen visar att rumsliga könsskillnader i olycksmönster kan anknytas till såväl distinktionen privat/offentligt som till den mer finfördelade rumsliga könsuppdelning som beskrevs ovan. Könsskillnader vad gäller aktivitet i samband med olyckor kan på

motsvarande sätt relateras till vad som beskrivits som arbetsdelning mellan könen (såväl i yrkeslivet som i hemmet), och till kvinnors och mäns skilda ansvarsområden.

Könsskillnader vad gäller *tiden* för olyckor är svårare att upptäcka, men det tycks delvis bero på att sådana uppgifter sällan samlas in och/eller publiceras lika systematiskt och detaljerat. En annan anledning är, enligt resonemanget om tidsgeografi ovan (avsnitt 2.3), att viktiga tidsaspekter inte går att mäta med de metoder som ligger till grund för statistikinsamlingen. En tidsaspekt som visar på tydliga könsskillnader är emellertid ”situation”, d v s en uppdelning mellan arbetstid-fritid-skoltid etc. Här framgår att mäns olyckor i högre grad än kvinnors inträffar på arbetstid, medan en större andel av kvinnors olyckor äger rum på fritiden (inklusive tiden för hemarbete). Detta motsvarar de könsskillnader i tidsanvändning som framkom i tabell 2:1 (sid 46).

Poängen med dessa resonemang är nu inte att konstatera, att män och kvinnor råkar ut för olyckor på de platser där de befinner sig, vid de tidpunkter då de befinner sig där. Mitt syfte är istället att genom kategorierna aktivitet, tid och rum anknyta kvinnors och mäns olycksmönster till mer övergripande könsteoretiska resonemang. Att betona könsskillnader i aktivitet, tid och rum i samband med olyckor innebär till att börja med en motvikt till den befintliga forskningens ibland ensidiga betoning av könsroller som bakomliggande förklaring till könsskillnader i olyckor. Istället för att enbart uppmärksamma mäns högre *olycksfrekvens* (för vissa typer av olyckor) och förklara dessa med den manliga könsrollen, och därmed könsskillnader i *ideologi*, ser man med detta perspektiv också att kvinnors och mäns *olycksmönster* skiljer sig åt och att detta har samband med könsskillnader i *praktik*.

Man kan också, om man så vill, se samband mellan könsskillnader i olycksmönster och bakomliggande könsstrukturer och könsrelationer. Mäns och kvinnors aktiviteter, liksom deras tillgång till och användning av tid och rum, kan betraktas som resultat av förhandlingar förda utifrån (ojämlika) könsrelationer. Dessa könsrelationer avspeglas även i kvinnors och mäns skilda olycksmönster. Tanken är emellertid inte att könsskillnader i olyckor kan förstås *enbart* utifrån kvinnors och mäns vardagliga aktiviteter i tid och rum. Även normer, värderingar, verklighetsuppfattningar och könsidentiteter har förstås betydelse. Syftet här är att markera att det sker ett samspel, en ömsesidig påverkan, mellan dessa faktorer – mellan ideologi och praktik.

Detta synsätt betonar, för att återknyta till de olika riskfaktorerna i min modell, könsskillnader i *riskexponering* som förklaring till kvinnors och mäns skilda olycksmönster. Men de könsskillnader i olycksmönster som framträtt ger också anledning att fundera över hur könsskillnader i praktik samspelar med andra typer av förklaringar.

Rishtagande och utsatthet

I statistikgenomgången antydde jag att eget risktagande i samband med olyckor tycktes vara vanligare bland män än bland kvinnor. Mycket av olycksstatistiken kan läsas så – att män i större utsträckning *tar* risker, medan kvinnors olyckor oftare kan härledas till risker som kvinnor *utsätts för*. Pojkar är mer våldsamma i skolan och våldet drabbar även flickorna. Mäns idrottsskador beror på hårt spel i betydligt högre grad än kvinnors idrottsskador. Mäns bilolyckor förklaras med aggressivt körsätt, medan kvinnor anses köra mer defensivt (och dessutom ofta drabbas som passagerare). Olyckorna i samband med medicinsk behandling, där kvinnorna är överrepresenterade, har knappast något med eget risktagande att göra. Och kvinnors olyckstal närmar sig männens i de åldersgrupper då det är de egna fysiska, psykiska etc begränsningarna, snarare än medvetet risktagande, som vållar olyckor. De många fallolyckorna bland äldre kvinnor är det tydligaste exemplet. Även i skademönstren, framförallt för idrotts- och barnolyckor, kan man läsa in tecken på manligt risktagande och kvinnlig utsatthet – manliga sår-, ansikts- och tandskador, skador genom ”slag-stöt-kollision” etc, och kvinnliga stukningar, vrickningar och frakturer. Mäns högre andel alkoholrelaterade olyckor kan också tolkas i samma riktning.

Den vanligaste förklaringen till dessa skillnader går tillbaka till könsroller, som antas göra män mer risktagande och kvinnor mer riskundvikande. Säkert har könsskillnader i normer, värderingar och ideal stor betydelse för hur kvinnor och män hanterar risker. Diskussionen om könsskillnader i aktiviteter, tid och rum antyder emellertid, tror jag, ett par kompletterande förklaringar.

SCB-undersökningen om tidsanvändning (Rydenstam 1992) visar att kvinnor i regel har huvudansvaret för barnen och lägger ner mer tid på omsorg om barn, gamla och sjuka än vad män gör. Kvinnor ägnar också, enligt undersökningen, mer tid än män åt social samvaro och utför oftare aktiviteter tillsammans med andra. Detta ger en lite annorlunda infallsvinkel på *socialt stöd* som förklaring till könsskillnader i olyckor. Det tycks inte alltför långsökt, att kvinnors ansvar för barn och andra sociala relationer i kombination med att de tillbringar mer tid tillsammans med andra innebär ett skydd mot olyckor, en mindre benägenhet till risktagande. Könsskillnaderna i olycksfrekvens är också stora i de åldersgrupper där det finns många småbarnsföräldrar.

Man kan fundera vidare på skillnader i kvinnors och mäns aktiviteter. Korllos (1993) delar upp människors verksamhet i utilitaristiska och egoistiska roller. Utilitaristiska roller hör samman med ”nödvändig” verksamhet, yrkesarbete, hushållsgöromål o s v, medan egoistiska roller är knutna till självvalda fritidssysselsättningar. Korllos hävdar att olycksriskerna i de egoistiska rollerna i högre grad upplevs som självvalda, vilket tycks leda till att människor när de agerar i dessa roller tar större risker. Detta stämmer också överens med den riskforskning där dimensioner som ”frivillig-ofrivillig risk”, ”kontrollerbar–ej kontrollerbar risk” etc visat sig viktiga för människors riskperception (Slovic 1987, Pidgeon 1992). Frivilliga risker, som man upplever att man

själv har kontroll över, upplevs som mindre allvarliga och hotfulla än risker som ligger utanför ens egen kontroll, som man *utsätts* för. Korllos anknyter inte sitt resonemang till könsskillnader, men hans beskrivning av olika roller eller aktiviteter för tanken till de skillnader mellan mäns och kvinnors praktik som jag tidigare beskrivit.

En tolkning av dessa skillnader är att mäns aktiviteter i högre grad än kvinnors framstår som fria och självvalda. Här kan man återknyta till kategorierna tid och rum. Män har ofta mer av "egen", sammanhängande tid, som de har möjlighet att disponera efter eget val. Kvinnors tid är ofta andras tid – barnens, makens, släktingars tid – och dessutom uppsplittrad. Män har större tillgång än kvinnor till (egna) rum utanför hemmet, offentliga rum, ägnade åt olika fritidsaktiviteter. Kvinnor är i högre grad hänvisade till hemmet, det privata, där "nödvändiga" aktiviteter, hushållsarbete, barn o s v tränger sig på (Haraldson 1995).

Om denna tolkning är riktig leder skillnaderna i kvinnors och mäns praktik inte bara till skillnader i riskexponering. De innebär också att män i högre grad än kvinnor upplever sina aktiviteter, och de olycksrisker som är förknippade med aktiviteterna, som självvalda, kontrollerbara och därmed, enligt riskforskningens modeller, mindre hotfulla. Detta kan förväntas leda till ett högre risktagande, vilket i sin tur ger upphov till könsskillnader i olycksmönster.

En slutsats av dessa resonemang blir att teorier som utifrån könsroller, könsidentiteter etc hävdar generella könsskillnader i risktagande-riskundvikande – "män är mer riskbenägna än kvinnor" – behöver kompletteras. I kapitlet om risk konstaterade jag att kvinnor och män upplever olika risker, och ibland ger "samma" risker olika innebörd. Sådana skillnader tycks ha samband med aktivitet och med tidsliga och rumsliga förhållanden, vilket pekar mot situationsbestämda skillnader i riskupplevelse. Riskupplevelsen påverkar riskhanteringen, hur stora risker man är beredd att ta i en viss situation. Skillnader mellan kvinnors och mäns praktik, deras aktiviteter i tid och rum, tycks alltså leda till att män oftare än kvinnor befinner sig i situationer och utför aktiviteter där eventuella (olycks)risker upplevs som frivilliga och kontrollerbara, vilket i sin tur innebär att de där tar relativt stora risker. Denna typ av förklaring bör emellertid inte reduceras till att enbart handla om aktivitet-tid-rum. Den upplevelse av risk som resonemanget bygger på kommer, menar jag, ur just det samspel mellan ideologi och praktik som modellen i figur 4:2 beskriver.

Om mäns olyckor i högre grad än kvinnors beror på *risktagande* och olycksrelaterat beteende tycks kvinnors olyckor oftare än mäns handla om ofrivilliga risker, risker som man *utsätts* för. Detta avspeglas tydligast i att kvinnor har relativt sett fler olyckor i de yngsta och i synnerhet de äldsta åldersgrupperna. Där är det framförallt fysiska och psykiska begränsningar, samt för de yngre okunskap och bristande erfarenhet, som orsakar olyckor. Det avspeglas också i skillnader i olyckstyper, aktivitet i samband med olyckan o s v. Dessutom kan skillnader i *socialt stöd* spela

en viss roll. Kvinnor i aktiv ålder kan, enligt diskussionen ovan, förväntas ha ett starkare socialt stöd och därmed ett bättre ”skydd” mot olyckor än män. I de äldsta åldersgrupperna lever emellertid många kvinnor ensamma. Här kan frånvaron av socialt stöd bidra till att kvinnornas olyckstal ökar mer än männens.

Sammanfattning

Forskning om olyckor har sällan intresserat sig för könsskillnader. I den mån könsskillnader alls har uppmärksammats, har man antingen lagt fokus på totala olycksfrekvenser eller sökt detaljförklaringar till könsskillnader i avgränsade olyckskategorier (trafikolyckor, arbetsolyckor etc). Man har genomgående bortsett från könsskillnader i övergripande olycksmönster. De förklaringar till könsskillnader i olyckor som framträder i befintlig forskning är därför ofta ensidiga, både när det gäller vad som förklaras och hur det förklaras. Ointresset för könsskillnader har också dolt det faktum att mäns olyckor ägnats betydligt större uppmärksamhet än kvinnors olyckor.

Statistikgenomgången i avsnitt 4.2 och 4.3 visar att det finns tydliga könsskillnader i såväl olycksfrekvens som olycksmönster. Mitt syfte i detta avsnitt har varit att sätta dessa könsskillnader i samband med könsrelaterad ideologi och praktik, och därigenom med bakomliggande könsstrukturer och könsrelationer. De förklaringar till könsskillnader i olyckor som föreslagits av andra forskare kan, menar jag, placeras in i den modell som jag genomgående har använt i rapporten. Jag har också, delvis utifrån modellen, försökt anknyta en diskussion om kvinnors och mäns olyckor till några av de resonemang och distinktioner som kom fram i kapitlet om kvinnors och mäns risker.

Både i statistikgenomgången och i de följande diskussionerna kring kvinnors och mäns olyckor har jag särskilt lyft fram könsskillnader när det gäller olycksmönster i aktivitet, tid och rum. Betoningen av olycksmönster har varit ett sätt att komma ifrån en ensidig fokusering av könsskillnader i olycksfrekvens. Betoningen av aktivitet-tid-rum har visat att tidigare forsknings inriktning på könsroller-ideologi som förklaring till könsskillnader i olyckor behöver kompletteras med kunskap om könsrelaterad praktik.

Kvinnors och mäns aktiviteter och deras tillgång till och användning av tid och rum avspeglar ojämlika könsrelationer, och visar på viktiga skillnader i mäns och kvinnors praktik. Dessa skillnader kan dels anknytas till skillnader i riskexponering, som ger upphov till könskillnader i olycksmönster. Dels kan de, i samspel med normer, värderingar och verklighetsuppfattningar (ideologi), förväntas påverka kvinnors och mäns benägenhet att i olika situationer ta respektive undvika risker. Riskforskningens teorier om riskperception kan bidra till förståelsen av dessa samband. Här finns alltså flera möjligheter att, enligt modellen, anknyta olyckor till risk.

Samtidigt är det viktigt att komma ihåg, att olyckor och risk är olika saker. Man hamnar snett om man (som olycksforskare ofta gör) talar om risk som den matematiska sannolikheten att råka ut för en olycka. Om få olyckor inträffar inom ett givet område kan det ju bero på att människor upplever risk och är försiktiga. Sådan upplevd risk kan i hög grad påverka människors handlingsfrihet och välbefinnande, även om den sällan eller aldrig leder till olyckor. Denna distinktion blir särskilt viktig om det är så att män *tar* risker medan kvinnor *utsätts för* risker, om det i mäns och kvinnors ideologi och praktik finns förhållanden som gör att kvinnor och män upplever olika typer av risker och att män upplever "sina" risker som mindre allvarliga och hotfulla än vad kvinnor gör.

5 Avslutning

Syftet med denna rapport beskrevs i inledningen som att 1) sammanställa befintligt empiriskt material om könsdimensionen i risk och olyckor, 2) placera in detta material i en relevant tolkningsram och 3) formulera frågor för vidare studier inom ämnesområdet. De två första delarna av syftet har jag försökt uppfylla i kapitel 3 och 4, om kvinnors och mäns risker respektive olyckor. Resultaten från denna genomgång sammanfattas här i avsnitt 5.1. Därefter tar jag, i avsnitt 5.2, upp några viktiga problem, distinktioner och skillnader i perspektiv som framträtt i forskningsgenomgången. Dessa ligger till grund för ett antal rekommendationer om hur undersökningar inom ämnesområdet bör utformas och vad de bör ta hänsyn till. I avsnitt 5.3 presenteras slutligen några möjliga områden, perspektiv och frågeställningar för vidare studier.

5.1 Sammanfattning av forskningsgenomgången

I forskningsgenomgången kan man urskilja två typer av könsdimensioner i risk och olyckor. Den ena handlar om *forskningen om* kvinnors och mäns risker och olyckor, vilka områden som har studerats, på vilka sätt och utifrån vilka perspektiv. Den andra handlar om vad denna forskning visar, vad den tillgängliga empiriska kunskapen säger om kvinnors och mäns risker och olyckor. Denna kunskap har jag sedan försökt systematisera, med hjälp av en modell där könsskillnader i risk och olyckor sätts i samband med könsstrukturer, könsrelationer och könsskillnader i ideologi och praktik.

Forskning om kvinnors och mäns olyckor och risker

För den första aspekten – vilken kunskap som finns, vilka områden som har utforskats – framträder en stor skillnad mellan olyckor och risk. När det gäller de *olyckor* som jag studerat, olyckor som drabbar individer och innebär personskador, är det befintliga materialet ganska enhetligt. Det består till stor del av offentlig statistik och rapporter från olika olycksregistreringsprojekt. Forskningen om olyckor utgår i regel från sådant kvantitativt material, den har ofta ett epidemiologiskt perspektiv och är mycket starkt inriktad mot förebyggande insatser. Uppgift om kön finns med i nästan all statistikinsamling, och en hel del statistik publiceras också könsuppdelad (även om det finns vissa brister). Det är emellertid mycket sällan som forskningen primärt är inriktad på att beskriva eller förklara könsskillnader i olyckor.

En stor del av forskningen om olyckor är inriktad mot några olika delområden, framförallt trafikolyckor och arbetsolyckor. Denna uppdelning gör att forskningen bortser från, eller rentav döljer, könsskillnader i övergripande olycksmönster. Den omfattande

forskningen kring trafik- och arbetsolyckor innebär också, menar jag, att olycksforskningen på det hela taget ägnar betydligt större intresse åt mäns olyckor än åt kvinnors olyckor, och att mäns olyckor tenderar att framställas som könsneutrala samhällsproblem.

För *risk* är variationen betydligt större när det gäller empiriskt material och forskningsinriktningar. I genomgången tog jag upp dels forskning om upplevd risk, dels forskning om riskhantering. På båda områdena finns en hel del psykologisk forskning, inriktad mot riskperception respektive risktagande, som ibland studerar könsskillnader. Kriminologer har studerat rädsla för brott (upplevd risk) och människors försiktighetsåtgärder för att skydda sig mot brott (riskhantering), ofta med ett uttalat könsperspektiv. Inom trafiksäkerhetsforskningen finns studier av kvinnors och mäns upplevelser och hantering av olika risker i trafiken.

Om upplevd risk finns vidare en del kunskap att hämta i SCB:s undersökningar om levnadsförhållanden, där människor bl a tillfrågas om sin oro för olika saker. Resultaten publiceras uppdelade på kön och flera andra variabler. I anslutning till vad jag har kallat för risksamhällets risker – miljörisker, högteknologiska risker etc – finns åtskilliga attitydundersökningar och andra studier, där det ofta framträder könsskillnader. Jag har också tagit upp risker i samband med hälsa och ekonomi, olika olycksrisker m m, men här framstår den empiriska kunskapen om könsskillnader (såväl vid upplevelser som vid hantering av risk) som fragmentarisk. Bilden av riskforskning, och av de könsperspektiv som finns (eller inte finns) inom denna forskning, är alltså splittrad; företeelsen ”risk” är över huvud taget mer svårfångad än ”olyckor”.

Vad visar forskningen?

Forskningsgenomgången visar ändå att det finns tydliga könsskillnader i såväl risk som olyckor. De könsskillnader som framträder är, som jag konstaterade i inledningen av rapporten, inte absoluta utan relativa. Skillnaderna mellan kvinnor och män är inte alltid särskilt stora; ibland skulle förmodligen andra kategoriseringar än ”kön” visa på betydligt större skillnader. Men mitt syfte har varit att studera *könsdimensioner* i risk och olyckor, inget annat. Jag menar också att de könsskillnader som framträder är systematiska, att de bildar mönster som kan förstås med hjälp av det könsperspektiv och den modell som varit min utgångspunkt.

I studier av *upplevd risk* framträder olika könsskillnader beroende på vilken undersökningsmetod som används. Vid jämförande studier, där forskaren definierar ett antal olika risker, tycks kvinnor ofta uppfatta alla riskerna som större och allvarligare än vad männen gör. Det är emellertid svårt att se några tydliga könsskillnader i den inbördes prioriteringen av de olika riskerna. Mer ingående studier av enstaka risker eller av risker på avgränsade områden, och studier där de tillfrågade själva får ange vilka risker de upplever, visar däremot att kvinnor och män upplever *olika risker*. Vid öppna frågor om risk tycks kvinnor betona risker i

samband med hem och familj, medan män snarare förknippar risk med ekonomi och försörjning. "Samma" risker kan också, vid närmare betraktande, ha olika innebörd för män och kvinnor. Detta märks inte minst i forskningen om rädsla för brott, där kvinnors upplevelse av risk för vissa typer av brott förstärks av rädslan för sexuella övergrepp.

Även forskningen om *riskhantering* uppvisar olika perspektiv på könsskillnader. I psykologisk forskning betraktas ofta risktagande som en egenskap eller ett personlighetsdrag. Frågan som ställs är om kvinnor eller män är mest risktagande; svaret blir ofta, men inte alltid, att män tycks vara mer benägna än kvinnor att ta risker. Även undersökningar som ser till riskhantering i specifika situationer (snarare än riskhantering som generell egenskap) visar i regel att män tar större risker, att kvinnor är mer riskundvikande. Detta har förmodligen samband med könsskillnaderna i upplevd risk – kvinnor upplever riskerna som större och är därför försiktigare. Man bör emellertid skilja mellan upplevelsen och hanteringen av risk. Riskupplevelsen är en av flera faktorer som påverkar hur kvinnor och män hanterar olika risker, och det är inte alltid som riskhanteringen "överensstämmer" med riskupplevelsen. De undersökningar om riskhantering som jag har tagit upp innebär genomgående jämförelser mellan kvinnors och mäns hantering av *en och samma risk*. Det är viktigt att komma ihåg att det också, rimligtvis, finns könsskillnader som består i att kvinnor och män möter och hanterar *olika risker*. Jag har emellertid inte funnit någon forskning som riktigt kommer åt det problemet.

Distinktionen mellan å ena sidan kvinnors och mäns förhållningssätt till samma risker och å andra sidan skillnader när det gäller vilka risker kvinnor respektive män förhåller sig till är alltså viktig. En motsvarande distinktion kan göras för könsskillnader i *olyckor*, genom att skilja mellan könsskillnader i olycksfrekvens och könsskillnader i olycksmönster. Den forskning som alls uppmärksammat könsskillnader i olyckor har till mycket stor del uppehållit sig vid olycksfrekvens, och hävdat att män råkar ut för fler olyckor än kvinnor. Jag har i min genomgång av olycksstatistik försökt lyfta fram skillnader i olycksmönster, som jag menar är mer fruktbara ur könsperspektiv.

Statistiken visar till att börja med tydliga skillnader mellan olika operationaliseringar av "olyckor". Dödsolyckor drabbar betydligt fler män än kvinnor, och män har också fler olyckor som leder till läkarbesök i öppenvård. Däremot vårdas fler kvinnor än män på sjukhus för olyckor. En närmare analys av dessa olycksbilder visar också på tydliga *ålderseffekter*. Könsskillnaden i olycksfrekvens är ganska liten bland barnen; pojkar har något fler olyckor än flickor och olyckorna är relativt få. Bland ungdomarna ökar sedan olycksfrekvensen kraftigt, i synnerhet för de unga männen. Såväl olycksfrekvensen som könsskillnaden är som störst runt tjugofemårsåldern, för att därefter minska en bit upp i åldrarna. Så småningom, runt pensionsåldern, börjar emellertid olyckstalen öka igen, och då är det, åtminstone i absoluta tal, fler kvinnor som förolyckas.

Äldre människor drabbas också genomgående av allvarligare olyckor än yngre.

En analys av olika *typer av olyckor* visar på fler könsskillnader. Männen är kraftigt överrepresenterade i arbetsolyckor och olyckor i samband med idrott. För olyckor i trafiken, skolan och bostaden är könsskillnaden mindre. Om man studerar olycksstatistiken närmare framträder också könsskillnader *inom* dessa breda kategorier av olyckor. Arbetsolyckorna avspeglar tydliga skillnader mellan mans- och kvinnodominerade yrken och branscher, inom idrottsolyckorna finns skillnader mellan olika idrottsgrenar, för trafikolyckorna skiljer sig könsfördelningen mellan olika transportmedel, i bostaden förolyckas kvinnor främst i samband med hushållsarbete medan männen i högre grad skadar sig vid med trädgårds- eller reparationsarbete – och så vidare. Detta kan beskrivas som könsskillnader i *aktivitet*. I en del statistik redovisas också hur olyckorna har gått till. Här framstår fallolyckor (både i hemmiljö och i trafiken) som en tydligt kvinnodominerad form av olyckor. Man kan vidare se tydliga *rumsliga* könsskillnader i olyckor. Män har fler olyckor utomhus, kvinnor har en större andel av sina olyckor inomhus. Män har fler olyckor än kvinnor på arbetsplatser och idrottsanläggningar, medan kvinnor har en större andel av sina olyckor i bostaden. På mer detaljerad nivå finns rumsliga könsskillnader mellan exempelvis olika utrymmen i bostaden, olika trafikmiljöer, olika typer av arbetsplatser och idrottsanläggningar och olika skolutrymmen. Könsskillnader i *tid* är däremot svårare att upptäcka i det tillgängliga statistiska materialet.

Ur könsperspektiv är, menar jag, sådana könsskillnader i olycksmönster mer fruktbara att studera än könsskillnader i totala olycksfrekvenser.

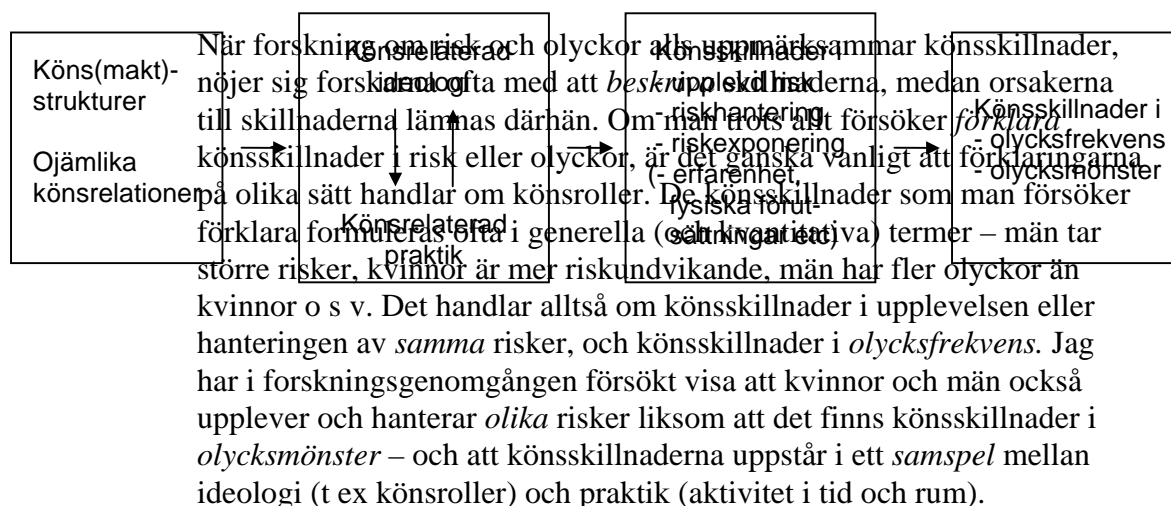
Samband kön–risk–olyckor

Om man lägger ett ”könsraster” över befintlig empirisk kunskap om risk och olyckor, så framträder alltså tydliga könsskillnader, som inte sällan har förbisetts av tidigare forskning. Nästa steg är att sätta in dessa könsskillnader i ett teoretiskt sammanhang. Min inledande genomgång av könsteori ledde fram till ett könsperspektiv, som jag med hjälp av en enkel modell satt i samband med könsskillnader i risk och olyckor.

Utgångspunkten för modellen är att de sociala kategorierna kvinnor och män, och deras förhållande till varandra, kan förstås utifrån de *köns(makt)strukturer* och *ojämlika könsrelationer* som framförallt feministisk forskning och teoribildning har påvisat. Dessa tar sig uttryck i systematiska könsskillnader i vad jag har kallat ideologi och praktik. Med *ideologi* menar jag vad människor tycker och tänker, deras normer, värderingar, förväntningar och verklighetsuppfattningar. Könsskillnader i ideologi har jag framförallt närmast mig genom könsrollsteori. Denna teori, och dess tillämpningar, har fått en hel del kritik, som jag har försökt vara medveten om. En del av problemen med könsrollsteorin kan man emellertid, tror jag, undvika genom att vid sidan av könsroller–ideologi också studera kvinnors och mäns praktik. Med *praktik* menar jag

vad människor faktiskt gör – vilka aktiviteter de utför, på vilka platser, vid vilka tidpunkter. Könsskillnader i praktik har jag närmat mig genom att anknyta teorier från i första hand feministiskt inspirerad kulturgeografi till några empiriska undersökningar av kvinnors och mäns aktiviteter och av deras tillgång till och användning av tid och rum. Jag har genomgående drivit linjen, att könsskillnader i risk och olyckor bör förstås utifrån ett *samspel* mellan könsrelaterad ideologi och könsrelaterad praktik, under påverkan från bakomliggande könsstrukturer och könsrelationer.

Figur 5:1 Samband mellan kön, risk och olyckor

När det gäller könsskillnader i *risk* har jag hävdad att detta samspel mellan ideologi och praktik leder till könsskillnader både i *vilka* risker man upplever och hanterar, och i *hur* man upplever och hanterar dem. I bakgrunden finns, enligt modellen, könsrelationer och könsstrukturer, som innebär ojämlika *makt*relationer. De mest utvecklade resonemangen i forskningen om kvinnors och mäns risker kommer också in på sådana maktaspekter. Forskningen om kvinnors rädsla för brott visar hur denna rädsla fungerar som en social kontroll av kvinnor och upprätthåller ojämlika könsrelationer och könsstrukturer, bl a genom att begränsa kvinnors tillträde till det offentliga rummet. Forskningen om risksamhällets risker har uppmärksammat att oron för miljörisker, högteknologiska risker o s v i hög grad är en fråga om tillit till auktoriteter, social position och makt. Detta leder vidare till frågan om vem som *skapar* risk och vem som *utsätts för* risk som andra har skapat. I dagens samhälle är det i hög grad män som fattar politiska och

ekonomiska beslut, som påverkar de stora, diffusa samhällsriskerna. Detta skulle kunna vara en förklaring till att resursstarka män framstår som den grupp som är minst oroad av miljörisker och högteknologiska risker. Man kan fundera vidare på om sådana maktaspekter också ligger bakom könsskillnader när det gäller upplevelsen och hanteringen av andra risker.

Förklaringar till könsskillnader i *olyckor* leder tillbaka till olika aspekter av risk. Könsskillnader i *riskhantering* är av allt att döma en viktig förklaring till könsskillnader i olyckor. Riskhanteringen påverkas, enligt avsnittet om risk, av hur kvinnor och män *upplever* riskerna. Men det är också, menar jag, rimligt att hävda att människor är exponerade för olycksrisker även om de inte ”upplever” eller medvetet hanterat dessa risker. Könsskillnader i *riskexponering* framstår, även de, som en viktig orsak till att kvinnors och mäns olycksfrekvens och olycksmönster skiljer sig åt. Könsskillnader när det gäller *erfarenhet* av farliga situationer, liksom *fysiska förutsättningar* etc, kan också bidra till könsskillnader i olyckor. Inom forskningen om kön och hälsa hävdar man dessutom ofta att *socialt stöd* spelar stor roll för kvinnors och mäns sjukdomar och skador. I förhållande till de olika riskfaktorerna betraktar jag emellertid socialt stöd som en bakomliggande förklaring.

Vissa mönster i olycksstatistiken kan tolkas som uttryck för att män *tar* risker, medan kvinnors olyckor i högre grad avspeglar en *utsatthet* för risk. En möjlig förklaring till detta är att män i större utsträckning än kvinnor befinner sig i situationer där de upplever sitt risktagande som frivilligt och kontrollerbart, och därigenom enligt riskperceptionsforskningens modeller är benägna att ta större risker. En sådan skillnad i riskupplevelse kan, om man så vill, anknytas till resonemang om mäns större tillgång till egen tid och egna rum. Detta understryker att skillnaden mellan å ena sidan frivilligt risktagande och å andra sidan utsatthet för risker som man själv inte kan påverka, är en fråga om makt och resurser. Även kvinnors och mäns olyckor tycks alltså, på ett lite paradoxalt sätt, avspegla bakomliggande könsstruktur och ojämlika könsrelationer.

Detta visar således forskningen om risk och olyckor, då den betraktas ur könsperspektiv. Men en minst lika intressant fråga är vad forskningen *inte* visar. Den frågan leder fram till nästa avsnitt, där jag tar upp en del övergripande distinktioner och perspektiv för studier av kön, risk och olyckor.

5.2 Hur studera kön, risk och olyckor?

I rapporten har jag ofta haft anledning att diskutera olika problem och brister i den forskning och statistik som refererats. Problemen gäller vad som studeras, med vilka metoder, utifrån vilka infallsvinklar, och vilka könsperspektiv som anläggs, eller går att anlägga, på de empiriska

material som presenteras. Vid sidan av sammanställningen av empirisk kunskap, och inplaceringen av denna kunskap i en teoretisk tolkningsram, är dessa diskussioner ett viktigt resultat av forskningsgenomgången. Jag ska därför gå igenom ett antal sådana problem, distinktioner och perspektiv, och försöka formulera några rekommendationer för studier av kön, risk och olyckor.

Könsperspektiv

Det könsperspektiv som utvecklats i rapporten utgår från ett samspel mellan könsrelaterad ideologi och könsrelaterad praktik som, under påverkan från bakomliggande könsstrukturer och könsrelationer, leder till könsskillnader i risk och olyckor. Detta perspektiv har visat på, som jag tycker, fruktbara könsdimensioner i risk och olyckor. Det bör också kunna användas som utgångspunkt för fortsatta studier, även om underbyggnaden när det gäller könsstrukturer, ideologi och praktik kan behöva utvecklas och fördjupas, såväl empiriskt som teoretiskt, beroende på studiernas inriktning.

- Skillnader mellan kvinnor och män vad gäller risk och olyckor kan förstås utifrån ett samspel mellan könsrelaterad ideologi och könsrelaterad praktik. Man bör varken reducera studieobjekt eller förklaringar till enbart ideologi eller enbart praktik.
- Samtidigt bör könsskillnader i ideologi och praktik sättas i samband med bakomliggande könsstrukturer. Könsskillnader bör inte bara betraktas som skillnader–olikheter utan som uttryck för strukturella relationer, exempelvis maktrelationer.

Men könsperspektivet har också sina begränsningar. De könsskillnader som beskrivs är inte absoluta, i betydelsen determinerande på individnivå, utan relativa. Människors tänkande och handlande påverkas av många andra sociala kategori- och grupp tillhörigheter än kön. Man bör därför vara försiktig och inte övertolka könsskillnader i empiriskt material.

- Forskaren får inte bli könsblind i betydelsen att allt till varje pris ska förklaras med "kön".
- Likheter mellan kvinnor och män bör inte självklart betraktas som mindre intressanta än skillnader.

Könsskillnader i risk

Samspelet mellan könsrelaterad ideologi och praktik leder, enligt den modell jag använt, bl a till könsskillnader i *upplevd risk* och *riskhantering*.

I studier av *upplevd risk* undersöks ibland människors *bedömningar av sannolikheter*, ibland människors *oro och rädsla*. Hur oroande eller skrämmande en risk uppfattas beror inte bara på den bedömda sannolikheten för att risken ska realiseras, utan också på bedömningen av vilka konsekvenser detta skulle medföra. Forskningen om riskperception har dessutom visat att det finns viktiga kvalitativa skillnader mellan *olika*

typer av risker, som påverkar riskupplevelsen. Jag har bl a tagit upp distinktionerna individrisk–samhällsrisk, ren risk–spekulativ risk, frivillig–ofrivillig risk och kontrollerbar–icke kontrollerbar risk. Flera av dessa har visat sig betydelsefulla även ur könsperspektiv. Distinktionerna kan ge inspiration vid analysen av insamlade data; samtidigt bör man vara försiktig med att generalisera undersökningsresultat utanför den typ av risk som studeras. Förutom att skilja mellan olika typer av risk, kan man också sätta *riskbegreppet* i relation till *andra närliggande begrepp*. ”Risk” tycks, i människors upplevelser, vara en del i ett större spektrum av oro, rädsla, hot och fara, och dess motsatser säkerhet, trygghet o s v. Dessa olika begrepp har samband med varandra, samtidigt som viss forskning visar på viktiga skillnader i den innebörd människor ger de olika begreppen. Här tycks också finnas könsskillnader.

- Undersökningar om upplevd risk bör tydligt skilja mellan risk som bedömd sannolikhet och risk som oro och rädsla.
- Det är viktigt att vara medveten om de kvalitativa distinktioner mellan olika typer av risker som görs inom riskforskningen, och om de skillnader som dessa kan innebära för kvinnors och mäns riskupplevelser.
- Man bör också fundera noga över ordval och begreppsanvändning när man ställer frågor om risk, då olika närliggande begrepp tycks ge upphov till olika associationer och svarsmönster.

Mycket forskning om risk studerar risktagande men bortser från riskundvikande. Risktagande och riskundvikande står för två olika förhållningssätt till risk, som båda är relevanta att studera. Jag har använt *riskhantering* som ett övergripande begrepp för dessa förhållningssätt. I en del forskning sker vidare en sammanblandning av upplevd risk och riskhantering. Människors upplevelse av en risk påverkar hur de hanterar risken, men riskhanteringen påverkas också av andra faktorer. När det gäller frivilligt risktagande tar man i regel risker för att uppnå socialt och kulturellt definierade mål. Risktagande är därmed förknippat med en ”vinst”, medan det kan vara förknippat med en ”förlust” att undvika risk. Dessa mål och de upplevda vinsterna och förlusterna kan förmodas skilja sig åt mellan kvinnor och män, och avspegla könsskillnader i ideologi och praktik.

- Riskhantering bör inte reduceras till risktagande, utan man bör vara öppen för olika sätt att förhålla sig till risk.
- Riskhantering bör analytiskt skiljas från riskupplevelse. Upplevelsen av risk är en av flera faktorer som påverkar hur män och kvinnor hanterar risk.
- Studier av risk bör inte bara ta hänsyn till risken ”i sig”, dess egenskaper och kännetecken, utan också till hur socialt och kulturellt definierade mål och ideal påverkar människors upplevelse och hantering av risken.

En annan viktig distinktion är den mellan å ena sidan att *skapa risk*, för sig själv och/eller för andra, och å andra sidan att *vara utsatt för risk* som andra skapat. Om en risk härrör ur självvalt risktagande eller är ofrivilligt

påtvungad har stor betydelse för hur människor förhåller sig till risken. Vem som skapar risk och vem som är utsatt för risk är också en fråga om makt, handlingsfrihet och livskvalitet. Sådana maktaspekter bör uppmärksammas, och sättas i samband med bakomliggande könsmaktstrukturer, då risker studeras ur könsperspektiv.

- Vid studier av en given risk bör forskaren fråga sig vilka individer och grupper som skapar och har möjlighet att påverka risken, och vilka som eventuellt är utsatta för risken utan möjlighet att själva påverka den.

Forskningsöversikten visar också på mer allmänna problem och distinktioner, som är viktiga att ta hänsyn till vid studier av samband mellan kön och risk.

Människor upplever och hanterar hela tiden en mängd *olika risker*. Undersökningar av risk är däremot nästan alltid utformade så att de studerar en eller några få givna risker, eller risker inom ett givet område. Riskerna eller riskområdena väljs ut och definieras som "risk" av forskaren. Med denna ansats är det svårt att avgöra i vilken mån kvinnor och män, p g a könsskillnader i ideologi och praktik, upplever olika risker, och ger "samma" risker olika innebörd.

- Att utforska det totala spektrum av risker som människor förhåller sig till är en svårhanterlig uppgift, men sådana undersökningar behövs som komplement till den forskning som studerar enstaka risker, utvalda och definierade av forskare.
- Vid studier av enstaka givna risker eller risker inom givna områden bör valet av risker/riskområden kunna motiveras dels utifrån tidigare forskning och teoribildning om risk och kön, dels utifrån kunskap om på vad sätt riskerna är relevanta för de människor som studeras.
- Man bör också vara öppen för att en given risk kan ha olika innebörd för olika människor.

En del forskning om riskperception och risktagande utgår från *icke autentiska risker*, skapade i experimentsituationer eller beskrivna i frågeformulär. Man kan ifrågasätta hur väl människors upplevelser och hantering av sådana risker överensstämmer med deras beteende i verkliga situationer, där risker ingår i en social och kulturell kontext. Den sociala och kulturella kontexten innefattar, återigen, könsrelaterade ideologier och praktiker, som förmodligen är svåra att ta hänsyn till i experiment eller enkäter.

- Att studera människors upplevelser och hantering av icke autentiska risker innebär stora metodproblem. Studier inriktade på autentiska risker är att föredra.

Slutligen kan man konstatera, att merparten av den empiriska forskning om risk som jag tagit upp har varit inriktad på *individens* riskupplevelser och riskhantering. Risker kan emellertid också studeras som *sociala eller kulturella konstruktioner*, ur perspektivet att risker uppmärksammas, definieras och därmed "skapas" på samhälls- eller institutionell nivå.

Båda ansatserna är relevanta; studier av samspelet mellan individuell perception och social konstruktion av risk kan vara mycket fruktbara, inte minst ur könsperspektiv, men man bör samtidigt vara medveten om distinktionen mellan de två synsätten.

- Risk kan studeras såväl på individnivå (individens riskupplevelser och riskhantering) som på samhällsnivå (risk som social eller kulturell konstruktion). Båda perspektiven kan tillföra viktig kunskap om kvinnors och mäns förhållande till olika risker.

Dessa problem, distinktioner och skillnader i perspektiv har, som jag försökt visa, viktiga implikationer vid studier av risk ur könsperspektiv. Flera av dem har emellertid relevans också för riskforskning i allmänhet.

Könsskillnader i olyckor

Könsskillnader i olyckor kan, enligt modellen, förklaras utifrån könsskillnader i olika riskfaktorer – riskupplevelse, riskhantering och riskexponering. Dessa avspeglar i sin tur ett samspel mellan könsrelaterade ideologier och praktiker; ibland kan det också finnas skäl att anknyta till bakomliggande könsstrukturer och könsrelationer.

Forskningsgenomgången visar dessutom att flera av de distinktioner som görs inom riskforskningen kan vara fruktbara för att förstå könsskillnader i olyckor. Det gäller inte minst distinktionen mellan att (frivilligt) ta risk och att (ofrivilligt) vara utsatt för risk.

- Studier av kvinnors och mäns olyckor bör inte stanna vid att konstatera könsskillnader, utan sträva efter att också anknyta dessa könsskillnader till könsskillnader i ideologi och praktik, genom olika riskfaktorer.
- I vissa fall kan det också vara relevant att sätta könsskillnader i olyckor i samband med köns(makt)strukturer och (ojämlika) könsrelationer, exempelvis genom distinktioner som risktagande–utsatthet.

Rapportens beskrivning av kvinnors och mäns olyckor har varit koncentrerad kring olika former av olycksstatistik. Statistik och annat kvantitativt material är utgångspunkten för mycket forskning om olyckor. De könsskillnader som noteras i olycksforskningen är också framförallt skillnader mellan kvinnors och mäns *olycksfrekvens*, totalt eller för vissa specifika typer av olyckor. Detta har i sin tur ofta lett till ensidiga förklaringar av de könsskillnader som observerats. Jag har istället betonat de könsskillnader i *olycksmönster* som framträder vid studier av de förolyckades ålder, typ av olycka, aktivitet i samband med olyckan, olycksplats, tidpunkt för olyckan, typ av skada o s v.

- Studier av kvinnors och mäns olyckor bör inte enbart se till olycksfrekvens utan också till könsskillnader i olycksmönster.
- För att nå djupare kunskaper om sådana olycksmönster krävs förmodligen att det befintliga empiriska materialet om olyckor, i första hand statistik och andra kvantitativa data, kompletteras med andra typer av material.

En stor del av olycksforskningen sker inom några *specialområden*, framförallt trafikolyckor och arbetsolyckor. Detta tycks innebära att mäns olyckor på det hela taget ägnas mer uppmärksamhet än kvinnors olyckor. Uppdelningen på olika specialområden döljer också skillnader i kvinnors och mäns *totala olycksbilder*.

- Forskning som ser till kvinnors och mäns totala olycksbilder behövs som motvikt till den forskning som är avgränsad till enstaka typer av olyckor. I studier som anlägger könsperspektiv på olyckor inom något specialområde bör resultaten relateras till sådana totala olycksbilder.

Den empiriska kunskapen om kvinnors och mäns olyckor är betydligt mer samlad och enhetlig än kunskapen om kvinnors och mäns risker. Förklaringar till könsskillnader i olyckor går dessutom ofta tillbaka till olika aspekter av risk. Därför finns mindre att säga om distinktioner, perspektiv och metodproblem inom olycksforskningen än vad som var fallet för riskforskningen.

5.3 Inriktningar för vidare studier

Som avslutning av rapporten ska jag här gå igenom ett antal möjliga områden, perspektiv och frågeställningar för vidare studier. Jag börjar med en allmän översikt, och gör sedan lite mer ingående beskrivningar av ett par områden – dels kvinnors och mäns totala riskbilder, dels könsaspekter på den sociala konstruktionen av risk. Dessa beskrivningar omfattar även korta diskussioner om hur undersökningar på dessa områden skulle kunna läggas upp, och områdenas relevans för Räddningsverket.

Möjliga områden, perspektiv och frågeställningar

I rekommendationerna från avsnitt 5.2 framträder ett allmänt hållet könsperspektiv för undersökningar av kvinnors och mäns risker och olyckor. Detta perspektiv kan man "lägga på" vilken som helst studie av risk eller olyckor, i syfte att fördjupa förståelsen av de risker eller olyckor som undersöks. I så fall blir eventuella könsskillnader en aspekt av risk eller olyckor. Studier av risk eller olyckor ur könsperspektiv kan emellertid också syfta till en fördjupad förståelse av könsstrukturer, könsrelationer och könsskillnader i ideologi och praktik. Risk eller olyckor blir då en aspekt av skillnader och relationer mellan de sociala kategorierna kvinnor och män. Med denna inriktning blir könsperspektivet inte något man "lägger på" i efterhand, utan en utgångspunkt för studien. Inte minst bör könsteoretiska överväganden då göras vid valet av studieobjekt.

Könsperspektivet kan formuleras som ett antal frågor, som kan ställas till ett empiriskt material, vilket som helst, om risk eller olyckor. I studier som har könsteoretiska frågeställningar som utgångspunkt kan frågelistan istället fungera som ett hjälpmedel för att identifiera risker, riskområden eller olyckstyper som är fruktbara att studera ur könsperspektiv.

Om studien avser *risk* kan följande frågor vara aktuella:

- Berör denna risk (dessa risker, detta riskområde) kvinnor och män i lika hög grad? Finns underlag för att relatera denna risk till kvinnors och mäns totala riskbilder?
- Finns könsskillnader i upplevd sannolikhet för att risken ska realiseras?
- Finns könsskillnader i upplevelsen av konsekvenserna om risken skulle realiseras? Har risken olika innebörd för kvinnor och män?
- Finns könsskillnader i upplevd frivillighet och kontrollerbarhet i förhållande till risken? Finns könsskillnader när det gäller vem som skapar, tar eller är utsatt för risk?
- Finns könsskillnader när det gäller vilka positiva och negativa konsekvenser som är förknippade med att ta risk respektive undvika risk?
- Finns könsskillnader i hanteringen av risken (risktagande, riskundvikande)?
- Hur sker fördelningen av risk mellan kvinnor och män?
- Avspeglar risken könsskillnader i ideologi och praktik, och i så fall på vilket sätt?
- Avspeglar risken köns(makt)strukturer och (ojämlika) könsrelationer, och i så fall på vilket sätt?

Förutom utvalda, givna risker är även kvinnors och mäns *totala riskbilder* ett relevant forskningsområde. En möjlighet vore att i en undersökning kombinera dessa två angreppssätt – att först studera totala riskbilder och sedan, utifrån denna studie, göra ett ur könsperspektiv strategiskt urval av risker eller riskområden för vidare, fördjupade studier.

I forskningsgenomgången har några aspekter av risk visat sig mindre väl utforskade. Nästan all riskforskning som anlagt någon form av könsperspektiv har varit inriktad på individers upplevelser och hantering av risk, medan studier av *riskers sociala och kulturella konstruktion* ytterst sällan tagit upp könsaspekter.

Vidare finns mycket forskning om risktagande, medan *riskundvikande-försiktighet* har rönt betydligt mindre uppmärksamhet. Det är förmodligen ett svårtillgängligt område – inte minst på grund av problem med att avgöra i vilken mån ett visst beteende syftar till att undvika risk – men fördenskull inte mindre intressant. Frågan hur kvinnor och män i olika situationer, i förhållande till olika risker, agerar för att undvika risk, och hur detta agerande påverkar deras livssituation i övrigt, är viktig, inte minst ur ett välfärds- och jämlikhetsperspektiv. Man kan också fundera över om kvinnors och mäns riskhantering kan innefatta andra förhållningssätt till risk än de jag har beskrivit som risktagande och riskundvikande.

Ofta antas *massmedia* spela en viktig roll för människors upplevelse av risk. Mycket forskning tyder också på att massmedia har stor betydelse

när det gäller att reproducera traditionella bilder av kvinnor och män, av kvinnligt och manligt. Däremot tycks det saknas studier av hur massmedias "riskspektrum" ser ut ur könsperspektiv. Det allmänna könsperspektiv jag skisserade ovan kunde här leda till ett antal frågeställningar, av typen: Vilka risker rapporterar massmedia om, och hur relevanta är dessa risker för kvinnor respektive män? Hur framträder kvinnor och män i massmedierapportering om risk? Vem beskrivs som utsatt för riskerna, vem tillskrivs möjlighet att påverka riskerna? Vem beskrivs som risktagande respektive riskundvikande, och i förhållande till vilka risker? Eventuellt kunde man också gå in på skillnader mellan män och kvinnor när det gäller hur de nås av och uppfattar massmedias och andra informationskanalers budskap om risk.

När det gäller studier av *olyckor* kan man göra en liknande uppdelning som för risk, mellan att anlägga ett allmänt könsperspektiv på studier där olyckor står i fokus, och att utforma studier med syfte att studera könsstrukturer, könsrelationer och könsskillnader genom fenomenet olyckor. Ett allmänt könsperspektiv inom olycksforskning bör innebära frågor som:

- Vilka könsskillnader framträder, i olycksfrekvens och olycksmönster?
- Hur kan dessa könsskillnader relateras till riskexponering, riskhantering och andra tänkbara förklaringar?
- Kan förklaringarna anknytas till könsrelaterad ideologi och praktik, och till bakomliggande könsstrukturer och könsrelationer?
- Finns det skillnader mellan kvinnors och mäns olycksrisker, t ex när det gäller riskernas upplevda frivillighet och kontrollerbarhet? Beror kvinnors respektive mäns olyckor på eget risktagande eller på olycksrisker som man är utsatt för?
- Om studien avser ett delområde (t ex en viss typ av olyckor), hur förhåller sig detta delområde till kvinnors respektive mäns totala olycksbilder?

För studier av olyckor som läggs upp utifrån ett könsperspektiv, med syfte att utifrån olyckor säga något om kön, är valet av material en viktig fråga. En möjlighet är att göra mer ingående bearbetningar av befintligt material (opublicerad SCB-statistik, råmaterial från registreringsprojekt i öppenvård, försäkringsstatistik etc). Alternativet är att komplettera med egen materialinsamling, av kvantitativa och/eller kvalitativa data. En intressant, om än spekulativ, tanke från kapitlet om olyckor är den att mäns olyckor i högre grad än kvinnors beror på eget, självvalt risktagande, medan kvinnors olyckor i högre grad kan sättas i samband med olycksrisker som man upplever sig vara utsatt för, utan att själv kunna påverka dem. För att hantera sådana distinktioner krävs förmodligen en kvalitativt inriktad materialinsamling (intervjuer med olycksoffer eller speciellt utformade enkäter vid olycksregistrering).

Olycksstatistiken tillåter ibland *jämförelser över tid*. Detta kunde vara ett område för närmare studier av opublicerad statistik. Den publicerade statistiken visar ju ganska tydligt att en utjämning mellan könen har ägt

rum, att skillnader mellan kvinnors och mäns olycksfrekvenser har minskat över tid. Detta har av flera forskare satts i samband med en utveckling mot ökad jämställdhet mellan kvinnor och män. ”Kräver” jämställdheten att fler kvinnor förolyckas? Och i så fall vilken jämställdhet? Vissa könsteoretiker hävdar ju att systematiska könsskillnader reproduceras trots formella jämställdhetsideal, att en relativ kvinnlig underordning består. Kan en detaljerad undersökning av hur kvinnors och mäns olycksmönster utvecklats över tid säga något om detta?

Studier av olyckor kan, liksom studier av risk, kompletteras med ett *konstruktivistiskt perspektiv*, med fokus på antingen hur olyckor upplevs, beskrivs och tolkas av individer (olycksoffer eller andra), eller hur olyckor definieras, tolkas och hanteras på institutionell nivå, av statliga och kommunala myndigheter, sjukvård etc. Finns det skillnader mellan kvinnors och mäns olyckor när det gäller hur de upplevs, tolkas och hanteras? Och finns det, på individnivå, skillnader mellan hur kvinnor och män uppfattar olyckor? Här skulle man kunna formulera hypoteser utifrån könsskillnader i ideologi och praktik, liksom utifrån distinktionen risktagande–utsatthet.

På det hela taget framstår ändå risk som ett mer fruktbart studieområde än (enbart) olyckor. Forskning om olyckor har hittills varit mycket starkt inriktad mot att ge underlag för konkreta olycksförebyggande insatser. Detta perspektiv är förstås viktigt och relevant, men om man ska anknyta det till könsteori tycks man ändå hamna i resonemang om bakomliggande riskfaktorer. Olycksrisker är ju *en* form av risk. Samtidigt är risk ett mer mångfacetterat problem än olyckor, och riskforskningen har intressanta beröringspunkter med övergripande samhällsvetenskaplig teoribildning. Närmare studier av risk ur könsperspektiv bör kunna vara givande, både på teoretisk och empirisk nivå. Jag ska avsluta med att lite mer utförligt ange ett par möjliga inriktningar för sådana studier.

Totala riskbilder

Människor möter inte en risk åt gången, utan upplever och hanterar ständigt en mängd olika risker. Detta konstaterande är, som jag försökt visa i rapporten, inte minst viktigt ur könsperspektiv, och det får konsekvenser för hur könsskillnader framträder i olika typer av undersökningar. Riskstudier har i regel en eller ett begränsat antal givna risker som utgångspunkt, och eventuella könsskillnader blir en aspekt av dessa specifika risker. Om utgångspunkten istället är ett könsperspektiv, och risk betraktas som en aspekt av kvinnors och mäns livssammanhang, blir det angeläget att undersöka det totala spektrum av risker som kvinnor och män förhåller sig till, och de kvinnliga respektive manliga riskbilder som framträder i detta spektrum.

Studier av kvinnors och mäns totala riskbilder skulle till att börja med ge fördjupade kunskaper om sambanden mellan å ena sidan risk, å andra sidan könsstrukturer, könsrelationer och könsskillnader. Kunskap om

dessa samband kunde sedan vara en utgångspunkt för ett ur könsperspektiv strategiskt urval av risker eller riskområden inför vidare, fördjupade studier. Sådan kunskap skulle också göra det möjligt att placera in befintliga studier av specifika risker i en könsteoretiskt underbyggd kontext.

Den första frågan i en sådan undersökning blir hur kvinnor och män tänker om och förhåller sig till risk – hur deras totala riskbilder ser ut. Området är, som väl framgått, ganska utforskat; det finns inga färdiga teorier eller hypoteser att utgå ifrån. Detta pekar mot ett induktivt tillvägagångssätt, inriktat mot teorigenerering och begreppsutveckling. Den metod som ligger närmast till hands är kvalitativa intervjuer. Arbetet kan lämpligen bedrivas enligt den kvalitativa metod som bygger på ett nära samspel mellan intervjuer, analys av gjorda intervjuer och urval av nya intervjupersoner utifrån sådana analysresultat. En viktig princip är att man vid urvalet bör sträva efter stor variation, snarare än efter representativitet i statistisk mening.

I en andra undersökningsfas skulle resultaten från intervjuundersökningen kunna ligga till grund för fördjupade studier av ett mindre antal risker eller riskområden. Sådana studier kan ges olika inriktningar. Fallstudier med kvalitativa metoder är möjliga, liksom kvantitativa undersökningar (exempelvis genom enkäter) syftande till empiriska generaliseringar. Den inledande intervjuundersökningen bör kunna ge uppslag till risker eller riskområden som är relevanta att studera med respektive metod.

Den beskrivna studien skulle i första hand vara inriktad mot teorigenerering, åtminstone i den inledande intervjufasen. Begrepp och teorier utformas successivt under analysen av intervjuerna. Teorier uppbyggda direkt utifrån empiriskt material, insamlat på individnivå, bör emellertid kompletteras med kunskap om strukturella förhållanden. Här är det lämpligt att anknyta till könsteori, att sätta kvinnors och mäns riskbilder i samband med teori om könsrelaterade ideologier och praktiker, och bakomliggande könsstrukturer. En annan möjlighet kan vara att anknyta till de teorier som beskriver det moderna samhället som ett ”risksamhälle” och betonar människors reflexiva förhållningssätt till risk.

Den undersökning som beskrivs bör kunna bidra till en fördjupad förståelse av kvinnors och mäns upplevelser och hantering av risk, såväl på teoretisk som empirisk nivå. En studie inriktad mot totala riskbilder kan vidareutveckla frågan om kvinnor och män upplever och hanterar *olika* risker. Närmare studier av specifika risker eller riskområden pekar snarare mot könsskillnader i förhållningssätt till *samma* risker, och mot frågan om ”samma” risker kan ha olika *innebörd* för män och kvinnor.

Sådana frågor bör också vara av intresse för Räddningsverket. Verkets ansvarsområde innefattar olika former av riskhantering, genom planering, information, utbildning o s v. Den studie som beskrivs skulle

kunna bidra med fördjupade kunskaper om de människor – kvinnor och män – som dessa insatser riktas mot, och om hur de upplever och förhåller sig till olika typer av risker. En undersökning av kvinnors och mäns totala riskbilder skulle också kunna utnyttja erfarenheter och i viss mån resultat från Räddningsverkets pågående projekt om riskuppfattningar i olika livsformer.

Risk som social konstruktion

Forskning om riskupplevelser och riskhantering har gått från att studera risker som enbart subjektiva upplevelser (psykologi) till att också se risker som socialt och kulturellt konstruerade (sociologi, antropologi). Sådana perspektiv har visat sig fruktbara, och lett till ökad förståelse av risk. De har också fört vidare, till studier av hur olika grupper eller kategorier av människor förhåller sig till olika risker. Här kan man se två viktiga inriktningar i forskningen – dels studier av hur lekmän skiljer sig från experter, dels studier utifrån kulturteorins olika livsstilar. Däremot finns, såvitt jag har kunnat finna, ytterst lite forskning som anlagt ett *könsperspektiv* på den sociala konstruktionen av risk.

Denna rapport visar att det finns skillnader mellan mäns och kvinnors förhållningssätt till olika risker. Dessa skillnader har mestadels framträtt som individuella skillnader (om än ofta i aggregerad form) och det könsperspektiv jag har anlagt har därför mest blivit ett sätt att förstå skillnader i individuell riskupplevelse och riskhantering.

Ett socialkonstruktivistiskt perspektiv skulle kunna bidra med kunskap om hur risker uppmärksammas, definieras och hanteras av olika samhälleliga institutioner, och hur denna konstruktionsprocess påverkar och påverkas av könsstrukturer, könsrelaterade ideologier och praktiker, och kvinnors och mäns (individens) upplevelser och hantering av risk.

Att betona riskers karaktär av sociala konstruktioner leder, som jag ser det, bort från tanken på generella könsskillnader i riskperception, risktagande etc på individnivå. Könsskillnader i riskupplevelse och riskhantering sätts istället i samband med konstruktionsprocesser där institutionella aktörer kan förväntas spela en viktig roll. Detta ger förmodligen anledning till en närmare diskussion om förhållandet mellan individuell och institutionell nivå i den modell för kön–risk–olyckor som använts i denna rapport. Samtidigt framhävs det situationsspecifika. Olika risker uppmärksammas, definieras och hanteras av olika (institutionella och andra) aktörer, i olika kontexter. En undersökning av riskers sociala konstruktion ur könsperspektiv bör därför lämpligen utformas som ett (mindre) antal relativt ingående fallstudier av utvalda risker eller riskområden.

Urvalet av risker eller riskområden i en sådan undersökning bör dels kunna motiveras utifrån tidigare forskning och teoribildning om risk och kön. Här kan det allmänna könsperspektiv och den frågelista som formulerades i avsnitt 5.2 ovan vara en inspirationskälla. Dels bör urvalet

av risker eller riskområden kunna motiveras utifrån kunskap om riskens relevans för de människor som antas vara utsatta för, och förhålla sig till, risken. Detta kan ske på olika sätt. Ett sätt är att göra någon form av pilotundersökning (intervju eller enkät) i syfte att beskriva människors riskbilder. Anknytning till resultat från tidigare forskning med denna inriktning är också möjlig. Ett alternativ är att välja risker som uppenbart är relevanta för en identifierbar grupp eller kategori människor, och sedan studera just dessa människors förhållningssätt till risken (och söka efter samband mellan dessa förhållningssätt och institutionella aktörers ställningstaganden och agerande i förhållande till risken).

Tidigare sociologisk och antropologisk riskforskning har i hög grad varit inriktad mot samhällsrisker, men jag ser inget hinder för att anlägga ett socialkonstruktivistiskt perspektiv även på individrisker. Viss forskning tyder också på att jämförelser mellan samhälls- och individrisker skulle vara intressanta ur könsperspektiv.

Hur de olika fallstudierna sedan utformas beror på den risk eller det riskområde som studeras. Syftet bör vara att sätta den sociala konstruktionen av risk i samband med könsstrukturer, könsrelaterade ideologier och praktiker, och könsskillnader i riskupplevelse och riskhantering. Fallstudierna kommer att omfatta insamling och analys av lämpligt primär- och/eller sekundärmaterial som visar hur olika institutionella aktörer uppmärksammar, definierar och hanterar risken, och hur sådana aktörers förhållningssätt och handlande påverkar och eventuellt påverkas av kvinnors och mäns riskupplevelser och riskhantering. Distinktioner som att skapa risk/vara utsatt för risk, ta risk/undvika risk etc kan vara användbara för att finna och kategorisera relevanta aktörer. Här bör man också ta hänsyn till vilka mål människor har med eventuellt risktagande, vilka uppoffringar det därmed medför att undvika risk, hur sådana mål konstrueras och hur målen skiljer sig mellan män och kvinnor.

En undersökning av den typ som här skisseras bör utmynna i en fördjupad förståelse av de specifika risker eller riskområden som studeras. Genom jämförelser mellan de olika fallstudierna kan eventuellt vissa mer övergripande slutsatser formuleras. Slutligen bör undersökningen också ge grund för vidare teoriutveckling kring kön och risk.

Statliga myndigheter, exempelvis Räddningsverket, deltar i den sociala konstruktionen av risk, genom planering, riskkommunikation och olika former av konkreta insatser. De måste förhålla sig till andra aktörers försök att uppmärksamma och definiera olika risker. Hur risker konstrueras, vilka risker som uppmärksammas och hur de definieras, vilka åtgärder som vidtas för att modifiera eller undanröja olika risker osv, allt detta får också högst reella konsekvenser, för samhället och för enskilda individer – kvinnor och män. Här aktualiseras frågor om makt och inflytande, välfärd och jämställdhet. I detta perspektiv är det intressant att på ett övergripande plan studera könsaspekter av riskers

sociala konstruktion. Beroende på hur många fallstudier som görs bör också någon eller några av de studerade riskerna eller riskområdena, för den undersökning som här beskrivs, kunna sökas inom Räddningsverkets ansvarsområde.

Referenser

Litteratur

- Abrahamsson, Ulla (1988) "På vägen mellan ideologi och verklighet – om TV och jämställdheten" i *Kvinnovetenskaplig Tidskrift*, vol 9, nr 3, sid 28-39
- Abrahamsson, Ulla (1991) "Masskommunikationsforskning med kvinnoperspektiv" i JÄMFO, Delegationen för jämställdhetsforskning, *Kvinnoperspektiv på masskommunikationsforskningen*, JÄMFO Rapport nr 22, Stockholm, sid 69-73
- Abrahamsson, Ulla B, Gunilla Boëthius & Maria Modig (1983) *Nyheter för kvinnor och män?*, Sveriges Radio, Publik- och programforskningsavdelningen, Stockholm
- Adams, John (1995) *Risk*, UCL Press, London
- Alkohol och narkotika*, nr 5/1990, "Det kallas spelmissbruk", sid 28-38
- AMF (1993) *Svåra olycksfall och sjukdomar 1989-1991*, AMF-trygghetsförsäkring, Stockholm
- Andersson, Ragnar (1996) "Mellan två världar" i Menckel, Ewa & Benny Kullinger (red) *Femton års arbetsolycksfallsforskning i Sverige*, Rådet för arbetslivsforskning, Stockholm
- Andersson, Ragnar, Kristina Kemmlert & Åsa Kilbom (1990) "Etiological differences between accidental and non-accidental occupational overexertion injuries" i *Journal of Occupational Accidents*, vol 12, sid 177-186
- Angelöw, Bosse & Thom Jonsson (1990) *Introduktion till socialpsykologi*, Studentlitteratur, Lund
- Apelqvist, Katarina (1993) *Folksam and the women's market*, Paper to the ICA General Assembly, Geneva, 9 November 1993
- Arbetarskyddsfonden (1973) *Olycksfall i arbetsmiljön. Kartläggning och analys av forskningsbehov*, Rapport 1973:4, Stockholm
- Arbetarskyddsstyrelsen & Statistiska Centralbyrån (1994) *Yrkesrisker 1990-1991*, Arbetarskyddsstyrelsen & SCB, Stockholm
- Arbetarskyddsstyrelsen & Statistiska Centralbyrån (1996a) *Arbetsorsakade besvär 1996*, Am 43 SM 9601, Arbetarskyddsstyrelsen & SCB, Stockholm
- Arbetarskyddsstyrelsen & Statistiska Centralbyrån (1996b) *Arbets-skador 1995*, Am 69 SM 9601, Arbetarskyddsstyrelsen & SCB, Stockholm
- Arbetarskyddsstyrelsen & Statistiska Centralbyrån, *Arbetsjukdomar och arbetsolyckor*, diverse år, 1985-1994, Arbetarskyddsstyrelsen & SCB, Stockholm
- Arbetarskyddsstyrelsen & Statistiska Centralbyrån, *Arbets-skador*, diverse år, 1979-84, Arbetarskyddsstyrelsen & SCB, Stockholm
- Arbetsmiljö*, 96-08-19 (nr 7-8), "Officiella olycksstatistiken visar fel", sid 3-5
- Asplund, Johan (1983) *Tid, rum, individ och kollektiv*, LiberFörlag, Stockholm

- Barnmiljörådet & Folksam (1989) *Barnsäkerhetsarbetet i Sverige 35 år*, Barnmiljörådet & Folksam, Stockholm
- Beck, Ulrich (1992) *Risk society. Toward a new modernity*, Sage, London, översättning från tyska: Risikogesellschaft: Auf dem Weg in eine andere Moderne, 1986
- Becker, Gay & Robert D Nachtigall (1994) ”‘Born to be a mother’: the cultural construction of risk in infertility treatment in the U.S.” i *Social Science and Medicine*, vol 39, nr 4, sid 507-518
- Bennulf, Martin (1994) *Miljöopinionen i Sverige*, Dialogos, Lund
- Berfvenstam, Ragnar (1989) ”Prevention lönar sig!” i Barnmiljörådet & Folksam, *Barnsäkerhetsarbetet i Sverige 35 år*, Barnmiljörådet & Folksam, Stockholm, sid 53-71
- Berg, Hans-Yngve (1994) *Livsstil, trafik och unga bilförare – en intervjustudie*, VTI rapport 389, Väg- och transportforskningsinstitutet, Linköping
- Berg, Hans-Yngve & Nils Petter Gregersen (1993) *Samband mellan unga bilförares livsstil och deras olycksrisk i trafiken*, VTI rapport 374, Väg- och trafikinstitutet, Linköping
- Berner, Boel (1996) ”Challenger som utmaning. Den sociala produktionen av icke avsedda konsekvenser” i Andersson, Gunnar (red) *Egenninne och mångfald. Från 19 sociologer till Bengt Gesser*, Arkiv, Lund
- Bernström, Marie-Louise (1996) *Radiation: risk perception and risk communication in Sweden*, Rhizikon risk research reports no 25, Center for Risk Research, Stockholm School of Economics, Stockholm
- Bjerrum Nielsen, Harriet & Monica Rudberg (1991) *Historien om pojkar och flickor*, Studentlitteratur, Lund, översättning från norska: *Historien om Jenter og Gutter*, 1989
- Bjerver, Kjell, Leonard Goldberg & Ulf Rydberg (1971) ”Alkoholens roll i ett olycksfallsmaterial på en kirurgisk akutmottagning” i *Läkartidningen*, vol 68, nr 29, sid 3295-3300
- Bjärås, Gunilla, Lothar Schelp & Leif Svanström (1989) *Att registrera och förebygga olycksfall*, Tiden, Stockholm
- Björketun, Urban (1989) *Trafikskaderisker för olika trafikant- och åldersgrupper under perioden 1981-1987*, VTI meddelande 603, Väg- och trafikinstitutet, Linköping
- Björnstig, Ulf & Tore J Larsson (1990) ”The epidemiology of occupational accidents – three different ways of measuring the problem in a Swedish municipality”, Paper I i Larsson, Tore J, *Accident information and priorities for injury prevention*, IPSO Factum 21, Institutet för personsäkerhet och olycksfallsforskning, Stockholm
- Blomqvist, Lena (1997) *En kartläggning av rädsla och otrygghet i samhället förorsakad av brott – våld och hot*, Brottsförebyggande Centrum i Värmland, Karlstad
- Bromiley, Philip & Shawn P Curley (1992) ”Individual differences in risk taking” i Yates, J Frank (red) *Risk-taking behavior*, John Wiley & Sons, Chichester, sid 87-132

- Bruce, Alistair C & Johnnie E V Johnson (1994) "Male and female betting behaviour: new perspectives" i *Journal of Gambling Studies*, vol 10(2), Summer, sid 183-198
- Bruce, Alistair C & Johnnie E V Johnson (1996) "Gender-based differences in leisure behaviour: performance, risk-taking and confidence in off-course betting" i *Leisure Studies*, vol 15, nr 1, sid 65-78
- Brun-Gulbrandsen, Sverre & Berit Ås (1960) "Kjønnsroller og ulykker" i *Tidsskrift for Samfunnsforskning*, vol 1, sid 65-79
- Burt, Martha R & Rhoda E Estep (1981) "Apprehension and fear: learning a sense of sexual vulnerability" i *Sex Roles*, vol 7, nr 5, sid 511-522
- Butler, Judith (1990) *Gender trouble: feminism and the subversion of identity*, Routledge, London
- CAN, Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning (1993) *Alkohol- och narkotikautvecklingen i Sverige*, CANs rapportserie nr 26, CAN, Stockholm
- Cedersund, Hans-Åke (1990) *Vem kör, mannen eller kvinnan?*, VTI notat T 86, Väg- och transportforskningsinstitutet, Linköping
- Coet, Larry J & Patrick J McDermott (1979) "Sex, instructional set, and group make-up: organismic and situational factors influencing risk-taking" i *Psychological Reports*, vol 44, sid 1283-1294
- Connell, Robert W (1987) *Gender and power. Society, the person and sexual politics*, Polity Press, Cambridge
- Crowe, James W (1995) "Safety values and safe practices among college students" i *Journal of Safety Research*, vol 26, nr 3, sid 187-195
- Cutter, Susan L, John Tiefenbacher & William D Solecki (1992) "Engendered fears: femininity and technological risk perception" i *Industrial Crisis Quarterly*, vol 6, sid 5-22
- Dahlbäck, Olof (1978) *Risktagande*, Sociologiska institutionen, Stockholms Universitet
- Dahlstedt, Sven (1994a) *SARTRE-tabellerna. En redovisning av några europeiska bilförarens åsikter om trafik och trafiksäkerhet*, VTI rapport nr 403A, Väg- och transportforskningsinstitutet, Linköping
- Dahlstedt, Sven (1994b) *Svenska trafik- och trafiksäkerhetsattityder – En översikt och bakgrund till några internationella jämförelser*, VTI meddelande 748, Väg- och transportforskningsinstitutet, Linköping
- Dahlström, Edmund (1992) "Analysen av kön och familj i 'Kvinnors liv och arbete'" i Acker, Joan m fl: *Kvinnors och mäns liv och arbete*, SNS Förlag, Stockholm
- Dake, Karl (1991) "Orienting dispositions in the perception of risk" i *Journal of Cross-Cultural Psychology*, vol 22, nr 1, sid 61-82
- Danielsson, Katarina (1987) *Öka säkerheten. Kartläggning av olycksmönster i Sverige*, Konsumentverket Rapport 1986/87:11, Stockholm
- Danielsson, Katarina & Annette Liedberg (1995) *Produktrelaterade skador ur landstingens skaderapportering. Del 1*, Konsumentverket Rapport 94/95:22-1, Stockholm
- Dant, Tim (1991) *Knowledge, ideology and discourse*, Routledge, London

- David, Deborah D & Robert Brannon, red (1976) *The forty-nine percent majority*, Addison-Wesley, Reading, Mass.
- Davidson, Debra J & William R Freudenberg (1996) "Gender and environmental concerns. A review and analysis of available research" i *Environment and Behavior*, vol 28, nr 3, sid 302-339
- Day, Lincoln H (1984) "Death from non-war violence: an international comparison" i *Social Science and Medicine*, vol 19, nr 9, sid 917-927
- DeJoy, David M (1992) "An examination of gender differences in traffic accident risk perception" i *Accident Analysis and Prevention*, vol 24, nr 3, sid 237-246
- Des Pres, Terrence (1983) "Accident and its scene: reflections on the death of John Gardner" i *The Yale Review*, vol 73, nr 1, sid 145-160
- Douglas, Mary & Aaron Wildavsky (1983) *Risk and culture. An essay on the selection of technological and environmental dangers*, University of California Press, Berkeley/Los Angeles/London (1:a utgåva 1982)
- Douglas, Mary (1992) *Risk and blame. Essays in cultural theory*, Routledge, London
- Drottz-Sjöberg, Britt-Marie (1991) *Perception of risk. Studies of risk attitudes, perceptions and definitions*, Center for Risk Research, Stockholm School of Economics, Stockholm
- Eilert-Petersson, Elsvig (1992) *Trafikskador. Olycksfallsregistrering under ett år i Västmanlands län*, Landstinget Västmanland, Västerås
- Eilert-Petersson, Elsvig (1993a) *Idrott och skador. Resultat av olycksfallsregistrering under ett år i Västmanlands län*, Landstinget Västmanland, Västerås
- Eilert-Petersson, Elsvig (1993b) *Olycksfall bland äldre. Olycksfallsregistrering under ett år i Västmanlands län*, Landstinget Västmanland, Västerås
- Eilert-Petersson, Elsvig (1993c) *Olycksfall och skador. Olycksfallsregistrering under ett år i Västmanlands län*, Landstinget Västmanland, Västerås
- Ekström, Mats (1993) "Sociologiska förklaringar och variabelanalysens gränser. En kritisk analys med exempel från medicinsk sociologi" i *Sociologisk Forskning*, vol 30, nr 2, sid 26-58
- Ellegård, Kajsa (1993) *Olikadant. Aspekter på tidsanvändningens mångfald. Vardagslivets komposition*, Occasional Papers 1993:4, Kulturgeografiska institutionen, Handelshögskolan vid Göteborgs Universitet, Göteborg
- Enander, Ann (1991) "Risken finns – om sårbarhet och riskupplevelse" i Jakobsen, Liselotte & Jan Ch Karlsson (red) *Folk eller få? Läsebok om befolkningsfrågor i kris och krig*, FOA, Karlstad
- Enander, Ann (1996) "Riskmedvetenhet och beredskap" i Enander, Ann & Liselotte Jakobsen, (red) *Risk och hot i den svenska vardagen: allt från Tjernobyl till skuren sås*, Överstyrelsen för civil beredskap, Stockholm, sid 54-67
- Enander, Ann & Lars Fredholm (1996) "Inledning" i Enander, Ann & Liselotte Jakobsen (red) *Risk och hot i den svenska vardagen: allt från Tjernobyl till skuren sås*, Överstyrelsen för civil beredskap, Stockholm, sid 3-6

- Enander, Ann, Gerry Larsson & Claes Wallenius (1993)
Programutredning: Kris- och katastrofforskning, Försvarets
 Forskningsanstalt, Sundbyberg
- Eriksson, Anders & Mats Öström (1992) "Alkohol bakom fler skador" i
Alkohol och narkotika, nr 2-3, sid 16-18
- Evans, Leonard & Paul Wasielewski (1983) "Risky driving related to
 driver and vehicle characteristics" i *Accident Analysis and Prevention*,
 vol 15, nr 2, sid 121-136
- Fischer, Gregory W m fl (1991) "What risks are people concerned
 about?" i *Risk Analysis*, vol 11, nr 2, sid 303-314
- Flynn, James, Paul Slovic & C K Mertz (1994) "Gender, race and
 perception of environmental health risks" i *Risk Analysis*, vol 14, nr 6,
 sid 1101-1108
- Folkhälsoinstitutet (1993) *Strategier som ger framgång*,
 Folkhälsoinstitutet 1993:1, Stockholm
- Folkhälsoinstitutet (1994a) *Samhällets utgifter för personskador*,
 Folkhälsoinstitutet 1994:9, Stockholm
- Folkhälsoinstitutet (1994b) *Svensk skadeatlas*, Folkhälsoinstitutet
 1994:28, Stockholm
- Folksam (1985) *Idrottsskador 1976-1983*, Folksams Förlagsservice,
 Stockholm
- Folksam (1987) *Barnolycksfall*, Folksam, Stockholm
- Folksam (1994) *Idrottsskador 1986-1990*, Folksams Förlagsservice,
 Stockholm
- Forsberg, Gunnel (1995) "Kvinnospår i geografin" i *Nordisk
 Samhällsgeografisk Tidskrift*, nr 21, oktober, sid 3-21
- Fox, Greer Litton (1977) "'Nice girl': social control of women through a
 value construct" i *Signs*, vol 2, nr 4, sid 805-817
- Franzén, Mats (1982) "Gatans disciplinering" i *Häften för kritiska
 studier*, vol 15, nr 5, sid 3-25
- Fraser, Nancy & Linda J Nicholson (1990) "Social criticism without
 philosophy: an encounter between feminism and postmodernism" i
 Nicholson, Linda (red) *Feminism/Postmodernism*, Routledge, New
 York, sid 19-38
- Friberg, Tora (1990) *Kvinnors vardag. Om kvinnors arbete och liv.
 Anpassningsstrategier i tid och rum*, Lund University Press, Lund
- Frykman, Jonas (1991) "Bröstmjölknig i byahemmet. Kvinnovärld och
 fruktan för förgöring" i Stattin, Jochum (red) *Det farliga livet*, Natur
 och Kultur, Stockholm, sid 20-39
- Gallacher, Fiona & Douglas M Klieger (1995) "Sex role orientation and
 fear" i *The Journal of Psychology*, vol 129, nr 1, sid 41-49
- Gardner, Carol Brooks (1990) "Safe conduct: women, crime, and self in
 public places" i *Social Problems*, vol 37, nr 3, sid 311-328
- Giddens, Anthony (1991) *Modernity and self-identity*, Polity Press,
 Cambridge
- Ginsburg, Harvey J & Shirley M Miller (1982) "Sex differences in
 children's risk-taking" i *Child Development*, vol 53, sid 426-428
- Goldie, Ian & Marianne de Loës (1990) "Störst risk för inaktiva elever
 att skadas i skolidrotten" i *Läkartidningen*, vol 87, nr 34, sid 2558-
 2559

- Gordon, John E (1949) "The epidemiology of accidents" i *American Journal of Public Health*, vol 39, April, sid 504-515
- Groeger, J A & I D Brown (1989) "Assessing one's own and others' driving ability: influences of sex, age, and experience" i *Accident Analysis and Prevention*, vol 21, nr 2, sid 155-168
- Grundelius, Eva (1996) "Könsperspektiv på det kommunala arbetet med risk och säkerhet" i Berntsson, Viveca (red) *Hela samhället. Jämställdhetsaspekter på fysisk planering och byggd miljö*, del 2, Boverket Rapport 1996:4, Karlskrona, sid 149-159
- Gunnarsson, Ewa (1994) *Att våga väga jämnt! Om kvalifikationer och kvinnliga förhållningssätt i ett tekniskt industriarbete*, Tekniska Högskolan i Luleå
- Gustafson, Yngve, Lars Nyberg & Anna Ramnemark (1994) "Fallolyckor och frakturer inom äldreården" i *Socialmedicinsk tidskrift*, vol 71, nr 1, sid 26-31
- Gutteling, Jan M & Oene Wiegman (1993) "Gender-specific reactions to environmental hazards in the Netherlands" i *Sex Roles*, vol 28, nr 7/8, sid 433-447
- Göteborgs Trafiksäkerhetsförening (1992a) *Cykelhjälm!*, Rapport nr 2, GTF, Göteborg
- Göteborgs Trafiksäkerhetsförening (1992b) *Göteborgare om trafik*, Rapport nr 3, GTF, Göteborg
- Göteborgs Trafiksäkerhetsförening (1994) *Göteborgsbilisters attityd till alkohol / trafik*, Rapport nr 5, GTF, Göteborg
- Göteborgs Trafiksäkerhetsförening (1995) *Trafikanternas syn på trafiken och trafiksäkerheten i Göteborg*, GTF, Göteborgs Stad Trafikkontoret, Vägverket Region Väst & Polisen i Göteborg
- Göteborgs Trafiksäkerhetsförening (1996a) *Övergångsstället – inget jämlikt ställe*, Rapport nr 8, GTF, Göteborg
- Göteborgs Trafiksäkerhetsförening (1996b) *30 skola. En undersökning om göteborgsbilisternas respekt för hastighetsgränsen 30 km/tim utanför skolorna*, Rapport nr 9, GTF, Göteborg
- Göteborgs-Posten* 96-07-25, "Männen sämst på att betala räkningar", sid 5
- Göteborgs-Posten* 96-08-30, "Ingen jämställdhet bland patienter. Kvinnor bemöts ofta sämre än män när de söker vård", sid 34
- Haavind, Hanne (1985) "Förändringar i förhållandet mellan kvinnor och män" i *Kvinnovetenskaplig Tidskrift*, nr 3, sid 17-27
- Haddon, William, Jr (1968) "The changing approach to the epidemiology, prevention, and amelioration of trauma: the transition to approaches etiologically rather than descriptively based" i *American Journal of Public Health*, vol 58, nr 8, sid 1431-1438
- Haddon, William, Jr (1970) "On the escape of tigers: an ecologic note" i *American Journal of Public Health*, vol 60, nr 12, sid 2229-2234
- Haddon, William, Jr (1980) "Advances in the epidemiology of injuries as a basis for public policy" i *Public Health Reports*, vol 95, nr 5, sid 411-421
- Hammarström, Anne (1994) "Elevskador i skolan" i Menckel, Ewa (red) *Skololycksfall & skolans uterum*, Folkhälsoinstitutet 1994:21, Stockholm

- Hammarström, Anne, Annika Härenstam & Piroska Östlin (1996) "Kön och ohälsa – begrepp och förklaringsmodeller" i Östlin, Piroska m fl (red) *Kön och ohälsa – en antologi om könsskillnader ur ett folkhälsooperspektiv*, Studentlitteratur, Lund, sid 7-28
- Hammarström, Anne & Urban Janlert (1994) "Epidemiology of school injuries in the northern part of Sweden" i *Scandinavian Journal of Social Medicine*, vol 22, nr 2, sid 120-126
- Haraldson, Anna-Lena (1995) *Kön och turism. En explorativ studie*, Högskolan i Karlstad, Institutionen för samhällsvetenskap/Sociologi, Karlstad
- Harrison, James (1978) "Warning: the male sex role may be dangerous to your health" i *Journal of Social Issues*, vol 34, nr 1, sid 65-86
- Hartmann, Heidi (1981) "The unhappy marriage of marxism and feminism: towards a more progressive union" i Sargent, Lydia (red) *The unhappy marriage of marxism and feminism. A debate of class and patriarchy*, Pluto Press, London/Sydney
- Hemström, Örjan (1996) *Biologiska förutsättningar och sociala förhållanden. Hypoteser om könsskillnader i dödlighet*, Sociologiska institutionen, Stockholms Universitet
- Hermansson, Birgitta & Leif Lindblad (1996) *Skaderegistrering 1994 vid akutmottagningen Kungälvs sjukhus*, Kungälvs sjukhus, Kungälv
- Hirdman, Yvonne (1988) "Genussystemet – reflexioner kring kvinnors sociala underordning" i *Kvinnovetenskaplig Tidskrift*, vol 9, nr 3, sid 49-63
- Hirdman, Yvonne (1990) "Genussystemet" i *Demokrati och makt i Sverige*, SOU 1990:44, Stockholm
- Holmberg, Sören (1993) "Att ha eller inte ha kärnkraft" i Holmberg, Sören & Lennart Weibull (red) *Vägval*, SOM-Rapport 11, Göteborgs Universitet
- Hornig, Susanna (1992) "Gender differences in responses to news about science and technology" i *Science, Technology and Human Values*, vol 17, nr 4, sid 532-542
- Hovden, Jan & Tore J Larsson (1984) *Olycka? Hantering av risker i svenskt arbetsliv*, Arbetsolycksfallsgruppen, KTH, Stockholm
- Håkanson, Inga-Maj & Per Blanck (1996) *Registrering av olycksfallsskador inom Borås, Mark, Svenljunga, Tranemo och Ulricehamns kommuner 1994*, Landstinget i Älvsborg, Borås
- Håkanson, Inga-Maj m fl (1995) *Registrering av olycksfallsskador inom Borås, Mark, Svenljunga, Tranemo och Ulricehamns kommuner 1993*, Landstinget i Älvsborg, Borås
- Hägerstrand, Torsten (1991) *Om tidens vidd och tingens ordning*, Byggeforskningsrådet, Stockholm
- Jakobsen, Liselotte & Jan Ch Karlsson (1993a) *Arbete och kärlek. En utveckling av livsformsanalys*, Arkiv, Lund
- Jakobsen, Liselotte & Jan Ch Karlsson (1993b) "Inledning" i Jakobsen, Liselotte & Jan Ch Karlsson (red) *Jämställdhetsforskning. Sökljus på Sverige som jämställdhetens förlovade land*, Forskningsrapport 93:5, Högskolan i Karlstad
- Jakobsen, Liselotte & Jan Ch Karlsson (1996a) "Vardagsuppfattningar inom riskområdet" i Enander, Ann & Liselotte Jakobsen (red) *Risk*

- och hot i den svenska vardagen: allt från Tjernobyl till skuren sås*,
Överstyrelsen för civil beredskap, Stockholm, sid 9-15
- Jakobsen, Liselotte & Jan Ch Karlsson (1996b) "Livsformer och riskområdet" i Enander, Ann & Liselotte Jakobsen (red) *Risk och hot i den svenska vardagen: allt från Tjernobyl till skuren sås*, Överstyrelsen för civil beredskap, Stockholm, sid 16-28
- Jarl, Torgny & Jan Thorsson (1978) "Occupational accidents in Sweden" i Committee for Future Oriented Research, *Health and society I. Accidents and violent death*, FRN, Stockholm
- Johansson, Sten (1991) "Makten över statistiken" i JÄMFO, Delegationen för jämställdhetsforskning, *Mannen som norm i statistiken?*, JÄMFO rapport nr 20, Stockholm
- Johnson, Branden B & Vincent T Covello, red (1987) *The social and cultural construction of risk. Essays on risk selection and perception*, Reidel, Dordrecht
- Jónasdóttir, Anna G (1991) *Love power and political interests*, Örebro Studies 7, University of Örebro
- Jónasdóttir, Anna G (1993) "Patriarkat som samhällsteoretiskt problem" i Jakobsen, Liselotte & Jan Ch Karlsson (red) *Jämställdhetsforskning. Sökljus på Sverige som jämställdhetens förlovade land*, Forskningsrapport 93:5, Högskolan i Karlstad
- Jones, Wayne, Per Holmgren & Eva Andersson (1989) "Female drinking drivers in Sweden" i Valverius, Milan R (red) *Women, alcohol, drugs and traffic. Proceedings of the international workshop September 29-30, 1988 Stockholm, Sweden*, International Committee on Alcohol, Drugs and Traffic Safety (ICADTS), sid 43-51
- Kass, Norman (1964) "Risk in decision making as a function of age, sex, and probability Preference" i *Child Development*, vol 35, sid 577-582
- Kemmlert, Kristina (1996) "Nya analysmetoder för förebyggande av belastningsolycksfall" i Menckel, Ewa & Benny Kullinger (red) *Femton års arbetsolycksfallsforskning i Sverige*, Rådet för arbetslivsforskning, Stockholm
- Kirkham, Richard W & Ali A Landauer (1985) "Sex differences in the distribution of traffic law enforcement" i *Accident Analysis and Prevention*, vol 17, nr 3, sid 211-215
- af Klintberg, Bengt (1990) *Råttan i pizzen*, PAN/Norstedts, Stockholm (1:a utgåva 1986)
- af Klintberg, Bengt (1994) *Den stulna njuren*, Norstedts, Stockholm
- Knudsen, Knud (1973) "Sosial rolle og ulykkerisiko" i *Tidsskrift for Samfunnsforskning*, vol 14, sid 161-178
- Knudsen, Knud (1975) "Accident risk in middle age years and in old age" i *Acta Sociologica*, vol 18, nr 1, sid 62-75
- Kogan, Nathan & Karen Dorros (1978) "Sex differences in risk taking and its attribution" i *Sex Roles*, vol 4, nr 5, sid 755-765
- Kogan, Nathan & Michael A Wallach (1971) *Rishtagning. Som en funktion av situationen, personen och gruppen*, Wahlström & Widstrand, Stockholm, översättning från engelska: Risktaking
- Kohler, Maxie P (1996) "Risk-taking behavior: a cognitive approach" i *Psychological Reports*, vol 78, sid 489-490

- Konsumentverket (1982) *Öka säkerheten I. Pilotprojekt: Registrering av olyckor i Östergötlands län, mars 1982*, Konsumentverket, Vällingby
- Kopfstein, Donald (1973) "Risk-taking behavior and cognitive style" i *Child Development*, vol 44, sid 190-192
- Korllos, Thomas S (1993) "Theoretical perspectives of the nature of accidents" i *Sociological Viewpoints*, vol 9, sid 43-54
- Koskela, Hille (1996) "Rädsla och kontroll i ett könsbundet stadsrum" i *Nordisk Samhällsgeografisk tidskrift*, nr 22, sid 71-80
- Krafft, Maria m fl (1996) *Whiplash associated disorder – factors influencing the incidence in rear-end collisions*, Paper No 96-S9-O-09, Folksam Research, Stockholm
- Krantz, Peter & Peter Löwenhielm (1987) "Analys av 837 obducerade olycksoffer – var femte avliden var alkoholpåverkad" i *Läkartidningen*, vol 84, nr 47, sid 3915-3918
- Kühlhorn, Eckart m fl (1994) *Spelandet i Sverige*, BRÅ-rapport 1994:5, Brottsförebyggande rådet, Stockholm
- Lagerlöf, Elisabeth (1975) "Accident research – theories and methods" i *Ambio*, vol IV, nr 1, sid 51-55
- LaGrange, Randy L & Kenneth F Ferraro (1989) "Assessing age and gender differences in perceived risk and fear of crime" i *Criminology*, vol 27, nr 4, sid 697-719
- Langley, John D (1988) "The need to discontinue the use of the term 'accident' when referring to unintentional injury events" i *Accident Analysis and Prevention*, vol 20, nr 1, sid 1-8
- Larsson, Gerry & Ann Enander (1995) *Katastrofförberedelser. Vad den svenska allmänheten tänker, känner, vill och gör*, FOU Rapport P21-113/95, Statens Räddningsverk, Karlstad
- Larsson, Tore J (1990) *Accident information and priorities for injury prevention*, IPSO Factum 21, Institutet för personsäkerhet och olycksfallsforskning, Stockholm
- Larsson, Tore J & Riccard Montén (1986) *Upplevda risker för sjukdom och olycksfall 1986*, IPSO Factum 6, Institutet för personsäkerhet och olycksfallsforskning, Stockholm
- Lazier, Linda & Alice Gagnard Kendrick (1993) "Women in advertisements: sizing up the images, roles and functions" i Creedon, Pamela J (red) *Women in mass communication*, Sage, Newbury Park, Cal., sid 199-219
- Lepointe, Eric (1991) "Le sociologue et les désastres" i *Cahiers Internationaux de Sociologie*, vol XC, sid 145-174
- Levin, Irwin P, Mary A Snyder & Daniel P Chapman (1988) "The interaction of experiential and situational factors and gender in a simulated risky decision-making task" i *The Journal of Psychology*, vol 122, nr 2, sid 173-181
- Lidskog, Rolf (1996) "In science we trust? On the relation between scientific knowledge, risk consciousness and public trust" i *Acta Sociologica*, vol 39, nr 1, sid 31-56
- Lieberg, Mats (1989) "Stamställen och stråk. Om hur ungdomar använder det offentliga rummet" i Fornäs, Johan & Michael Forsman (red) *Rum och rörelser. Om ungas inre och yttre livsrum*, Byggnadsrådet, Stockholm, sid 57-89

- Liedberg, Anette (1995) *Produktrelaterade skador ur landstingens skaderapportering. Del 2*, Konsumentverket Rapport 94/95:22-2, Stockholm
- Lindberg, Elisabeth & Lennart Sjöberg (1994) *Försäkring och riskmedvetande*, Rhizikon, Rapport från centrum för riskforskning, nr 5, Handelshögskolan i Stockholm
- Lindblad, Leif & Birgitta Hermansson (1996) *Skaderegistrering vid akutmottagningen Kungälv's sjukhus 1993*, Kungälv's sjukhus, Kungälv
- Lindén, Sofia (1996) "Trygghet" i Berntsson, Viveca (red) *Hela samhället. Jämställdhetsaspekter på fysisk planering och byggd miljö*, Boverket Rapport 1996:4, del 1, Karlskrona, sid 179-186
- Lindgren, Gerd (1985) *Kamrater, kollegor och kvinnor – en studie av könssegregeringsprocessen i två mansdominerade organisationer*, Sociologiska institutionen, Umeå Universitet
- Lindqvist, Kent, Toomas Timpka & Per Bjurulf (1993) "Epidemiology of accidents in sports and physical exercise in a Swedish municipality as the basis for a preventive programme", Paper IV i Lindqvist, *Towards community-based injury prevention*, Department of Community Medicine, Linköping University, Linköping
- Lindström, Kristina & Susanna Einerstam (1992) *Rädd för brott*, Brottsförebyggande rådet och Utbildningsförlaget Brevskolan, Stockholm
- Lundqvist, Peter (1996) "Lantbruket – en riskabel arbetsmiljö" i Menckel, Ewa & Benny Kullinger (red) *Femton års arbetsolycksfallsforskning i Sverige*, Rådet för arbetslivsforskning, Stockholm
- Luther, Martin, *D:r Mårten Luthers Lilla Katekes med kort utveckling*, C W K Gleerups Förlag, Lund 1886
- Lövberg, Marie-Louise m fl (1991) *Olycksfallsskaderegistrering inom Bohuslandstinget 1990*, Bohuslandstinget, Göteborg
- Lövberg, Marie-Louise m fl (1993) *Olycksfallsskaderegistrering inom Bohuslandstinget 1992*, Bohuslandstinget, Göteborg
- Lövberg, Marie-Louise, Ingemar Johannisson & Leif Lindblad (1992) *Olycksfallsskaderegistrering inom Bohuslandstinget 1991*, Bohuslandstinget, Göteborg
- Mackenzie, Suzanne (1989) "Restructuring the relations of work and life: women as environmental actors, feminism as geographic analysis" i Kobayashi, Audrey & Suzanne Mackenzie (red) *Remaking human geography*, Unwin Hyman, London
- Martinez, James C (1995) "Risk taking on gender-typed tasks following an assignment based on sex" i *The Journal of Social Psychology*, vol 135(5), sid 573-579
- Mason, Chaytor (1976) "Manhood versus safety" i Ferry, Ted S & D A Weaver (red) *Directions in Safety*, Charles C Thomas, Springfield, Ill.
- McClelland, John R (1993) "Visual images and re-imagining: a review of research in mass communication" i Creedon, Pamela J (red) *Women in mass communication*, Sage, Newbury Park, Cal., sid 220-234
- McKenna, Frank P (1983) "Accident proneness: a conceptual analysis" i *Accident Analysis and Prevention*, vol 15, nr 1, sid 65-71

- McKenna, Frank P, Robert A Stanier & Clive Lewis (1991) "Factors underlying illusory self-assessment of driving skill in males and females" i *Accident Analysis and Prevention*, vol 23, nr 1, sid 45-52
- Menckel, Ewa & Mats Hagberg (1996) "Belastningsolycksfall – en möjlighet till arbetslivsutveckling" i Menckel, Ewa & Benny Kullinger (red) *Femton års arbetsolycksfallsforskning i Sverige*, Rådet för arbetslivsforskning, Stockholm
- Menckel, Ewa & Benny Kullinger, red (1996) *Femton års arbetsolycksfallsforskning i Sverige*, Rådet för arbetslivsforskning, Stockholm
- Milton, Pia (1993) "Alkohol- och drogkonsumtion i ett könsperspektiv" i *Alkohol och narkotika* nr 1/2, sid 15-17
- Mohai, Paul (1992) "Men, women, and the environment: an examination of the gender gap in environmental concern and activism" i *Society and Natural Resources*, vol 5, sid 1-19
- Mundorf, Norbert, James Weaver & Dolf Zillman (1989) "Effects of gender roles and self perceptions on affective reactions to horror films" i *Sex Roles*, vol 20, nr 11/12, sid 655-673
- Mårdberg, Bertil m fl (1987) "Sex differences in perception of threat from the Chernobyl accident" i *Perceptual and Motor Skills*, vol 65, sid 228
- Nathanson, Constance A (1977) "Sex roles as variables in preventive health behavior" i *Journal of Community Health*, vol 3, nr 2, Winter, sid 142-155
- Nathanson, Constance A (1984) "Sex differences in mortality" i *Annual Review of Sociology*, vol 10, sid 191-213
- Nolén, Sixten (1995) *Cykelhjälmsanvändning i Sverige 1988-1994. Resultat från 1994 års observationsstudie*, VTI meddelande 750, Väg- och transportforskningsinstitutet, Linköping
- Nordin, Henrik (1994) "Eleolycksfall – registrering, anmälan, omfattning" i Menckel, Ewa (red) *Skololycksfall & skolans uterum*, Folkhälsoinstitutet 1994:21, Stockholm
- Nordlund, Jan-Erik (1987) *Television, socialisation och världsbild*, Universitet i Umeå
- Nordlund, Jan-Erik (1991) "Nyhetsvärdering och TV-våld" i Wiklund, Gunilla (red) *Rädslan för brott*, BRÅ-rapport 1991:2, Brottsförebyggande rådet, Stockholm, sid 35-40
- Nordlund, Jan-Erik (1996) *Television och socialisation*, Studentlitteratur, Lund
- Norell, Margareta (1989) "Flickor hemma, pojkar ute? Om flickor som vill bli sedda" i Fornäs, Johan & Michael Forsman (red) *Rum och rörelser. Om ungas inre och yttre livsrum*, Bygghälsningsrådet, Stockholm, sid 109-125
- Nyberg, Anita (1991) "Vad mäter statistiken?" i JÄMFO, Delegationen för jämställdhetsforskning, *Mannen som norm i statistiken?*, JÄMFO rapport nr 20, Stockholm
- Nyström, Sune (1980) "The use of somatic hospital care among divorced" i *Scandinavian Journal of Social Medicine*, supplement 17

- Ohlsson, Britta & Håkan Fredén (1996) *Olycksfall i Norra Älvsborg. Kartläggning av olycksfallsskador under ett år. Huvudrapport*, Landstinget i Älvsborg, Vänersborg
- Ortega, Suzanne T & Jessie L Myles (1987) "Race and gender effects on fear of crime: an interactive model with age" i *Criminology*, vol 25, nr 1, sid 133-152
- Otway, Harry (1992) "Public wisdom, expert fallibility: toward a contextual theory of risk" i Krimsky, Sheldon & Dominic Golding (red) *Social theories of risk*, Praeger Publishers, Westport, Conn., sid 215-228
- Pain, Rachel (1991) "Space, sexual violence and social control: integrating geographical and feminist analyses of women's fear of crime" i *Progress in Human Geography*, vol 15, nr 4, sid 415-431
- Parker, Dianne m fl (1992) "Intention to commit driving violations: an application of the theory of planned behavior" i *Journal of Applied Psychology*, vol 77, nr 1, sid 94-101
- Perrow, Charles (1984) *Normal accidents. Living with high-risk technologies*, Basic Books, New York
- Persson, Ingrid & Tore J Larsson (1991) *Invaliditetsolycksfall bland kvinnliga och manliga verkstadsmekaniker och verkstadssnickare 1987-1989. En matchad jämförelse*, IPSO Factum 27, Institutet för personsäkerhet och olycksfallsforskning, Stockholm
- Phillips, David P (1979) "Suicide, motor vehicle fatalities, and the mass media: evidence toward a theory of suggestion" i *American Journal of Sociology*, vol 84, nr 5, sid 1150-1174
- Phillips, David P (1980) "Airplane accidents, murder, and the mass media: towards a theory of imitation and suggestion" i *Social Forces*, vol 58:4, juni, sid 1001-1024
- Pidgeon, Nick m fl (1992) "Risk perception" i The Royal Society, *Risk: analysis, perception and management*, The Royal Society, London, sid 89-134
- Quarantelli, E L, red (1978) *Disasters. Theory and research*, Sage, London
- Rasmuson, Marianne (1971) "Men, the weaker sex?" i *Impact of Science on Society*, vol XXI, nr 1, sid 43-54
- Rayner, Steve (1992) "Cultural theory and risk analysis" i Krimsky, Sheldon & Dominic Golding, (red) *Social theories of risk*, Praeger Publishers, Westport, Conn., sid 83-115
- Riksförsäkringsverket (1981) *Arbets-skador juli 1977-1978*, RFV, Stockholm
- Riksförsäkringsverket, *Yrkesskador*, diverse år 1955-1977, RFV, Stockholm
- Rosengren, Annette (1991) *Två barn och eget hus. Om kvinnors och mäns världar i småsamhället*, Carlssons Bokförlag, Stockholm
- Rountree, Pamela Wilcox & Kenneth C Land (1996) "Perceived risk versus fear of crime: empirical evidence of conceptually distinct reactions in survey data" i *Social Forces*, vol 74, nr 4, sid 1353-1376
- Rydenstam, Klas (1992) *I tid och otid. En undersökning om kvinnors och mäns tidsanvändning 1990/1991*, Levnadsförhållanden rapport 79, SCB, Stockholm

- Sandin, Alf (1980) *Risk management och riskinformation. Empirisk studie – förslag till riskbalans*, Studentlitteratur, Lund
- Schelp, Lothar & Leif Svanström (1986a) "One-year incidence of home accidents in a rural Swedish municipality" i *Scandinavian Journal of Social Medicine*, vol 14, nr 2, sid 75-82
- Schelp, Lothar & Leif Svanström (1986b) "One-year incidence of occupational accidents in a rural Swedish municipality" i *Scandinavian Journal of Social Medicine*, vol 14, nr 4, sid 197-204
- Short, James F, Jr (1984) "The social fabric at risk: toward the social transformation of risk Analysis" i *American Sociological Review*, vol 49, sid 711-725
- Singer, Eleanor & Phyllis M Endreny (1993) *Reporting on risk*, Russel Sage Foundation, New York
- Sjöberg, Lennart (1980) "The risks of risk-analysis" i *Acta Psychologica*, vol 45, sid 301-321
- Sjöberg, Lennart (1991) "Vad påverkar våra upplevelser av risker?" i Wiklund, Gunilla (red) *Rädslan för brott*, BRÅ-rapport 1991:2, Brottsförebyggande rådet, Stockholm, sid 51-60
- Sjöberg, Lennart (1994) *Solstrålningens risker: attityder, kunskaper och riskuppfattning*, Rhizikon, Rapport nr 3 från centrum för riskforskning, Handelshögskolan i Stockholm
- Sjöberg, Lennart (1995) *Explaining risk perception: an empirical and quantitative evaluation of cultural theory*, Rhizikon risk research report no 22, Center for Risk Research, Stockholm School of Economics, Stockholm
- Sjögren, Harmmeet (1994) *Injuries among the elderly. Study of fatal and non-fatal injury events*, Departments of Surgery and Forensic Medicine, Umeå University, Umeå
- Sjögren, Harmmeet & Ulf Björnstig (1989) "Unintentional injuries among elderly people: incidence, causes, severity, and costs" i *Accident Analysis and Prevention*, vol 21, nr 3, sid 233-242
- Sjöqvist, Marie & Rebecka Ungerfält (1992) *Gatuvåld. En studie kring stadens mellanmännsliga faror*, C-uppsats, Etnologiska institutionen, Göteborgs Universitet
- Slovic, Paul (1966) "Risk-taking in children: age and sex differences" i *Child Development*, vol 37 sid 169-177
- Slovic, Paul (1987) "Perception of risk" i *Science*, vol 236, 870417, sid 280-285
- Slovic, Paul (1992) "Perception of risk: reflections on the psychometric paradigm" i Krimsky, Sheldon & Dominic Golding, (red) *Social theories of risk*, Praeger Publishers, Westport, Conn., sid 117-152
- Slovic, Paul m fl (1989) "Risk perception of prescription drugs: report on a survey in Sweden" i *Pharmaceutical Medicine*, vol 4, sid 43-65
- Socialstyrelsen (1988) *Alkohol och olycksfall*, Socialstyrelsen redovisar 1988:4, Stockholm
- Socialstyrelsen (1989) *Personskador i Sverige 1978-1982*, SoS-Rapport 1989:13, Stockholm
- Socialstyrelsen (1990) *Handbok i registrering av olycksfallsskador*, Socialstyrelsen, Stockholm

- Socialstyrelsen (1991) *Strategier för ett olycksfritt Sverige*, SoS-Rapport 1991:18, Stockholm
- Socialstyrelsen (1994) *Folkhälsorapport 1994*, SoS-rapport 1994:9, Socialstyrelsen, Stockholm
- Socialstyrelsen (1995) *Hälso- och sjukvårdsstatistisk årsbok 1995*, Socialstyrelsen, Stockholm
- Socialstyrelsen (1996) *Patientregistret 1987-1994. Kvalitet och innehåll*, Epidemiologiskt Centrum, Socialstyrelsen, Stockholm
- Socialstyrelsen, *Alkoholstatistik*, diverse år, Socialstyrelsen, Stockholm
- Socialstyrelsen & Konsumentverket (1996) *Hem- och fritidsolycksfall. Data från fyra sjukhus – EHLASS 1995. Skaderegistret*, Epidemiologiskt Centrum, Socialstyrelsen, Stockholm
- Sorrentino, Richard M, Erin C Hewitt & Patricia A Raso-Knott (1992) "Risk-taking in games of chance and skill: informational and affective influences on choice behavior" i *Journal of Personality and Social Psychology*, vol 62, nr 3, sid 522-533
- SOU 1984:42 *Att förebygga skador*, Stockholm
- SOU 1991:79 *Det framtida trafiksäkerhetsarbetet*, Stockholm
- Spigner, Clarence, Wesley Hawkins & Wendy Loren (1993) "Gender differences in perception of risk associated with alcohol and drug use among college students" i *Women and Health*, vol 20, nr 1, sid 87-97
- Spolander, Krister (1983) *Bilförarens olycksrisker. En modell testad på män och kvinnor*, VTI Rapport nr 268, Statens väg- och trafikinstitut, Linköping
- Spolander, Krister (1992) *Män och kvinnor bakom ratten*, SCB, Stockholm
- Squire, Corinne (1994) "Safety, danger and the movies: women's and men's narratives of aggression" i *Feminism & Psychology*, vol 4 (4), sid 547-570
- Stafford, Mark C & Omer R Galle (1984) "Victimization rates, exposure to risk, and fear of crime" i *Criminology*, vol 22, nr 2, sid 173-185
- Stallings, Robert A (1990) "Media discourse and the social construction of risk" i *Social Problems*, vol 37, nr 1, sid 80-95
- Stanko, Elisabeth (1987) "Typical violence, normal precaution: men, women and interpersonal violence in England, Wales, Scotland and the USA" i Hanmer, Jalna & Mary Maynard (red) *Women, violence and social control*, Macmillan, Basingstoke, sid 122-134
- Stanko, Elisabeth (1990) *Everyday violence. How women and men experience sexual and physical danger*, Pandora/Unwin Hyman, London
- Stanko, Elisabeth A (1995) "Women, crime, and fear" i *Annals of The American Academy of Political and Social Science*, vol 539, May, sid 46-58
- Statens Räddningsverk (1990) *Allmänhetens syn på olycksrisker – en pilotstudie*, FOU Rapport P21-054/90, Statens Räddningsverk, Karlstad
- Statistiska Centralbyrån (1991) *Hälsan i Sverige. Hälsostatistisk årsbok 1991/92*, SCB, Stockholm
- Statistiska Centralbyrån (1995) *Offer för vålds- och egendomsbrott 1978-1995*, Levnadsförhållanden rapport 88, SCB, Stockholm

- Statistiska Centralbyrån (1996a) *Brottsförebyggande åtgärder. Resultat från en undersökning bland allmänheten 1996*, SCB, Stockholm
- Statistiska Centralbyrån (1996b) *Inkomst- och skattestatistik 1994*, Be 20 SM 9601, SCB, Stockholm
- Statistiska Centralbyrån, *Dödsorsaker*, diverse år, SCB, Stockholm
- Statistiska Centralbyrån, *Statistisk årsbok*, diverse år, SCB, Stockholm
- Statistiska Centralbyrån, *Trafikskador*, diverse år 1985-1995, SCB, Stockholm
- Statistiska Centralbyrån, *Vägfolyckor (med personskada)*, diverse år 1956-1984, SCB, Stockholm
- Stattin, Jochum (1990) *Från gastkramning till gatuvåld. En etnologisk studie av svenska rädslor*, Carlssons, Stockholm
- Stattin, Jochum (1991) "Tro och vetande om skånska väsen" i Stattin, Jochum (red) *Det farliga livet*, Natur och Kultur, Stockholm, sid 60-87
- Stattin, Jochum (1992) *Näcken. Spelman eller gränsvakt?*, Carlssons, Stockholm (första utgåva 1984)
- Steger, Mary Ann E & Stephanie L Witt (1989) "Gender differences in environmental orientations: a comparison of publics and activists in Canada and the U.S." i *The Western Political Quarterly*, vol 42, nr 4, sid 627-649
- Stern, Paul C, Thomas Dietz & Linda Kalof (1993) "Value orientations, gender, and environmental concern" i *Environment and Behavior*, vol 25, nr 3, sid 322-348
- Stigsdotter, Margareta (1991) "Maran och fölhamnen" i Stattin, Jochum (red) *Det farliga livet*, Natur och Kultur, Stockholm, sid 40-59
- Stillion, Judith M (1984) "Perspectives on the sex differential in death" i *Death Education*, vol 8, nr 4, sid 237-256
- Strecher, Victor J, Matthew W Kreuter & Sarah C Kobrin (1995) "Do cigarette smokers have unrealistic perceptions of their heart attack, cancer, and stroke risks?" i *Journal of Behavioral Medicine*, vol 18, nr 1, sid 45-54
- Ståhl, Agneta & Monica Berntman (1994) "Gaturummet – en riskfaktor för äldre i samhället" i *Socialmedicinsk tidskrift*, vol 71, nr 1, sid 46-51
- Sundström-Frisk, Carin (1993) "Near-accidents in the use of advanced medical equipment" i *Advances in Human Factors/Ergonomics*, 19A, sid 821-826
- Sundström-Frisk, Carin (1996) "Den mänskliga faktorn" i Menckel, Ewa & Benny Kullinger (red) *Femton års arbetsolycksfallsforskning i Sverige*, Rådet för arbetslivsforskning, Stockholm, sid 79-96
- Svensson, Bengt & Lars Trygg (1994) *Personlighet, olycksbenägenhet i trafiken och yrkesanpassning*, Almqvist & Wiksell International, Stockholm
- Svensson, Marie-Louise (1991) *Falls and accidents among the elderly. Analysis of injuries, risks and consequences and preventive possibilities*, Department of Geriatric and Long-Term Care Medicine, University of Gothenburg, Göteborg
- Svenson, Ola (1981) "Are we all less risky and more skillful than our fellow drivers?" i *Acta Psychologica*, vol 47, sid 143-148

- Svenson, Ola, Baruch Fischhoff & Donald MacGregor (1985) "Perceived driving safety and seatbelt usage" i *Accident Analysis and Prevention*, vol 17, nr 2, sid 119-133
- Thompson, Michael, Richard Ellis & Aaron Wildavsky (1990) *Cultural theory*, Westview Press, Boulder/San Francisco/Oxford
- Thuen, Frode (1993) *Accident-related behaviour among children and young adolescents: Prediction and prevention*, Faculty of Psychology, University of Bergen
- Thulin, Hans (1992) *Trafikolyckor och alkohol baserat på officiell statistik*, VTI notat T 118, Väg- och trafikinstitutet, Linköping
- Thulin, Hans & Göran Nilsson (1995) *Road traffic, exposure, injury risks and injury consequences for different travel modes and age groups*, VTI rapport nr 390A, Väg- och transportforskningsinstitutet, Linköping
- Tiby, Eva (1991) "Kvinna och rädd?" i Wiklund, Gunilla (red) *Rädslan för brott*, BRÅ-rapport 1991:2, Brottsförebyggande rådet, Stockholm, sid 13-26
- Tordai, Paul (1985) "Olyckor med 100 000 barn" i *Nordiskt symposium om barnolycksfall*, Barnmiljörådet & Nordiska samarbetskommittén mot barnolycksfall
- Torell, Ulrika (1996) *Skadehändelser som social konstruktion*, Magisterexamen, Karolinska Institutet, Institutionen för Socialmedicin, Sundbyberg
- Torell, Ulrika & Sven Bremberg (1995) "Unintentional injuries: attribution, perceived preventability, and social norms" i *Journal of Safety Research*, vol 26, nr 2, sid 63-73
- Trafiksäkerhetsverket (1986) *Bilförarens inställning till hastigheter och hastighetsgränser. Resultat från fem enkäter 1981-1985*, TSV, Borlänge
- Tyler, Tom R & Fay Lomax Cook (1984) "The mass media and judgments of risk: distinguishing impact on personal and societal level judgments" i *Journal of Personality and Social Psychology*, vol 47, nr 4, sid 693-708
- Wahl, Anna (1992) *Könsstrukturer i organisationer. Kvinnliga civilekonomers och civilingenjörers karriärutveckling*, Handelshögskolan i Stockholm
- Waldron, Ingrid (1976) "Why do women live longer than men?" i *Social Science and medicine*, vol 10, sid 349-362
- Wallach, Michael A & Cliff W Wing (1968) "Is risk a value?" i *Journal of Personality and Social Psychology*, vol 9, nr 1, sid 101-106
- Wallenius, Claes (1991) "'Det händer inte mig.' Om riskmedvetande och försvarsmekanismer" i Jakobsen, Liselotte & Jan Ch Karlsson (red) *Folk eller få? Läsebok om befolkningsfrågor i kris och krig*, FOA, Karlstad
- Warr, Mark (1985) "Fear of rape among urban women" i *Social Problems*, vol 32, nr 3, sid 238-250
- Ve, Hildur (1989) "Kvinnor, byråkrati och välfärdsstat" i *Sociologisk Forskning*, vol 26, nr 4, sid 3-17
- Weaver, James & Jacob Wakshlag (1986) "Perceived vulnerability to crime, criminal victimization experience, and television viewing" i

- Journal of Broadcasting and Electronic Media*, vol 30, nr 2 Spring, sid 141-158
- Veckans Affärer*, nr 23/1997, "Har småspararna tappat huvudet?", sid 49
- Veevers, Jean (1982) "Women in the driver's seat: trends in sex differences in driving and Death" i *Population Research and Policy Review*, vol 1, nr 2, sid 171-182
- Veevers, Jean E & Ellen M Gee (1986) "Playing it safe: accident mortality and gender roles" i *Sociological Focus*, vol 19, nr 4, sid 349-360
- Verbrugge, Lois M (1985) "Gender and health: an update on hypotheses and evidence" i *Journal of Health and Social Behavior*, vol 26, nr 3, sid 156-182
- Wildavsky, Aaron & Karl Dake (1990) "Theories of risk perception: who fears what and why?" i *Dædalus*, vol 119, nr 4, sid 41-60
- Vogel, Joachim (1991) "Otrygghet – ett välfärdsproblem" i Wiklund, Gunilla (red) *Rädslan för brott*, BRÅ-rapport 1991:2, Brottsförebyggande rådet, Stockholm, sid 27-34
- Wong, Alan & Bernardo J Carducci (1991) "Sensation seeking and financial risk taking in everyday money matters" i *Journal of Business and Psychology*, vol 5, nr 4, sid 525-530
- Wynne, Brian (1992) "Risk and social learning: reification to engagement" i Krimsky, Sheldon & Dominic Golding (red) *Social theories of risk*, Praeger Publishers, Westport, Conn., sid 275-297
- Vägverket (1997) *Trafikantundersökning E4 1996*, Vägverket Region Norr, Luleå
- Wännström, Torgny & Tore J Larsson (1996) "Rätt användning av information ger effektivt förebyggande arbete" i Menckel, Ewa & Benny Kullinger (red) *Femton års arbetsolycksfallsforskning i Sverige*, Rådet för arbetslivsforskning, Stockholm
- Yates, J Frank, red (1992) *Risk-taking behavior*, John Wiley & Sons, Chichester
- Zilliacus-Tikkanen, Henrika (1990) *Kvinnliga journalisters strategier. En intervjuundersökning om attityder hos kvinnliga nyhetsjournalister inom Rundradion*, Helsingfors Universitet, Helsingfors
- Åquist, Ann-Cathrine (1995) "Kön, praktik och kunskapsproduktion" i *Nordisk Samhällsgeografisk Tidskrift*, nr 21, oktober, sid 41-49

Övrigt material

Radioprogrammet *Folkminnen*, Sveriges Radio P1, 97-02-09
 Socialstyrelsen: *PatReg94*, databas med tabellmaterial från Patientregistret

Räddningsverket, 651 80 Karlstad

Telefon 054-10 40 00, telefax 054-10 28 89. Internet <http://www.srv.se>

Beställningsnummer P21-200/97. Telefon 054-10 42 86, telefax 054-10 42 10

ISBN 91-88891-00-3